

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

КАРАГАНДИНСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ КАЗПОТРЕБСОЮЗА

KARAGANDA ECONOMIC UNIVERSITY

ISSN 1998-7862

WWW.KEU.KZ

ҚЭУ ЖАРШЫСЫ ВЕСТНИК КЭУ BULLETIN OF KEU

№3 (58) 2020

www.keu.kz

№3 (58) 2020

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

ЖУРНАЛ

**Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

JOURNAL

**Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Таубаев А.А. Таубаев Аяпберген Алданаевич [Taubayev Ayarbergen], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан); заместитель председателя;

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Накипова Г.Н. Накипова Гульмира Николаевна [Nakipova Gulmira], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела, (Испания);

Шеломенцев А. Г. [Andrei Shelomentsev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Институт экономики Уральского отделения РАН (Россия);

Базилевич В.Д. [Victor Bazilevich], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Киевский национальный университет им.Т.Шевченко (Украина);

Сатубалдин С.С. [Sagundyk Satubaldin], академик НАН РК, доктор экономических наук, профессор, [экономика] (Казахстан);

Алимбаев А.А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В.А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Покрытан П.А. [Paul Pokrytan], доктор экономических наук, профессор, [экономика], МГУ имени М.В.Ломоносова (Россия);

Сихимбаев М.Р. Сихимбаев Муратбай Рыздикбаевич [Sikhimbayev Muratbay], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Ханов Т.А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Шамурзаев Т.Т. [Taalaibek Shamurzaev], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Кыргызско-Российский Славянский университет (Кыргызстан);

Бакишев К.А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С.А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Карипбаев Б.И. [Bayzhol Karipbaev], доктор философских наук, профессор, [философия], Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова (Казахстан);

Пунтус Е.А. [Yevgenya Puntus] Эксперт ЦМР НИР, Карагандинский экономический университет, технический редактор (Казахстан)

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала - 2003.

Периодичность издания- 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2020

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА

Гүлмира ӘЗІРЕТБЕРГЕНОВА, Азиза СЫЗДЫҚОВА, Айнура САПАРОВА, Махаббат ОСПАНКУЛОВА ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯНЫҢ РОЛІ	9
Еркен АЛЖАНОВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ САНИТАРЛЫҚ- ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ КОМИТЕТІНІҢ «ҰЛТТЫҚ САРАПТАМА ОРТАЛЫҒЫ» ШЖҚ РМК КӘСПОРНЫНДА ЖОБАЛАРДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУ	18
Рымгул АНСАБАЕВА САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	24
Айсұлу БӨКЕНОВА, Айгүл ИБРАЕВА ҚР ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	28
Гаухар ИГИМБАЕВА, Татьяна ИССЫҚ ДЕНСАУЛЫҚТЫ САҚТАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ӘКІМШІЛІКТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ	37
Бақыт ҚАЗБЕК ТҮРҒЫН ҮЙЛЕРІН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІН ЖАҚСARTУ	42
Дамир КОБЖАСАРОВ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ ДАМУ ТРАТЕГИЯСЫН ДАЙЫНДАУ	48
Анна ЛЕГОСТАЕВА, Татьяна ГРИГОРОВА, Шынғыс СОВЕТ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕДИЦИНАЛЫҚ ҰЙЫМДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ	54
Алима САЛИМГЕРЕЕВА, Галия САНСЫЗБАЕВА ЖОБА ТОБЫ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ МЕН ҚЫЗМЕТТІҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС	60
Максим ЧЕРКАСОВ, Муратбай СИХЫМБАЕВ ТҮРҒЫН ҮЙ ҚҰНЫН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛІ	64

ПЕДАГОГИКА

- Айгүл ГАЛИЕВА, Виктория КАРАБУТ**
ЗАМАНАУИ ТҮЗЕТУ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР
АРҚЫЛЫ ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ
ТІЛДІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМЫТУ 71
- Мейрамгуль ЕСЕНҒҰЛОВА, Бакир КУЛЬБАЕВА**
ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ
МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ 77
- Диас ЖОЛДАСОВ, Булат КАРИБДЖАНОВ**
«ОЛИМП» КЛИНИКАЛЫҚ-ДИАГНОСТИКАЛЫҚ
ЗЕРТХАНАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ КҮЙІП КЕТУІ
ЖӘНЕ ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫ 84
- Салтанат МУЛИКОВА, Жанна КОСЕ, Оксана БЕЗЛЕР**
ҚЭУ-НІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖОБАДАҒЫ ЖҰМЫС
ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ: HAND BOOK ЖӘНЕ ЖОБАНЫ
АЯҚТАҒАННАН KEЙІНГІ ЖОБА ҚЫЗМЕТІ 93

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

- Кайрат БАКИШЕВ**
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ ТЕРРОРИСТІК АКТ ҮШІН
ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ РЕГЛАМЕНТТЕУ (ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 255-БАБЫ) 100
- Нурбол КАЛИПАНОВ**
ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ АРАСЫНДА
СУИЦИДТІҢ АЛДЫН АЛУДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ KEЙБІР МӘСЕЛЕРІ 108
- Ерғали ҚОЖАБЕКОВ, Жанар КЕНЖЕТАЕВА**
ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ҮРДІСІНДЕ
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫН
ҚОРҒАУДЫҢ KEЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 113
- Талғат ХАНОВ, Татьяна ПУПЫШЕВА**
ПРОКУРОРДЫҢ ЭКСТРЕМИСТІК БАҒЫТТАРДЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ ТУРАЛЫ ШЕШІМІ 120
- Татьяна ВОЛЧЕЦКАЯ, Талғат ХАНОВ**
ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДА ЭКСТРЕМИЗМ МЕН
ТЕРРОРИЗМНІҢ ТАРАЛУЫНА ҚАРСЫ ТҮРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 126

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Гулмира АЗРЕТБЕРГЕНОВА, Азиза СЫЗДЫКОВА, Айнура САПАРОВА, Махаббат ОСПАНКУЛОВА РОЛЬ ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	9
Еркен АЛЖАНОВ ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ РГП НА ПХВ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР ЭКСПЕРТИЗЫ» КОМИТЕТА САНИТАРНО- ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ МИНИСТЕРСТВА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	18
Рымгуль АНСАБАЕВА АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВАНИЯ	24
Айсүлу БУКЕНОВА, Айгуль ИБРАЕВА АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РК	28
Гаухар ИГИМБАЕВА, Татьяна ИССЫК КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОБЛАСТИ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ	37
Бакыт КАЗБЕК ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ	42
Дамир КОБЖАСАРОВ ПОДГОТОВКА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ	48
Анна ЛЕГОСТАЕВА, Татьяна ГРИГОРОВА, Шынғыс СОВЕТ НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	54
Алима САЛИМГЕРЕЕВА, Галия САНСЫЗБАЕВА ВЗАИМОСВЯЗЬ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОЕКТНОЙ КОМАНДЫ С КЛЮЧЕВЫМ ПОКАЗАТЕЛЕМ ЭФФЕКТИВНОСТИ	60
Максим ЧЕРКАСОВ, Муратбай СИХИМБАЕВ МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ СТОИМОСТИ ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ	64

ПЕДАГОГИКА

- Айгуль ГАЛИЕВА, Виктория КАРАБУТ**
РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ
СЛУХА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ
КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ 71
- Мейрамгуль ЕСЕНГУЛОВА, Бакит КУЛЬБАЕВА**
ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ 77
- Диас ЖОЛДАСОВ, Булат КАРИБДЖАНОВ**
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ И ПСИХО-
ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СОТРУДНИКОВ
КЛИНИКО-ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ «ОЛИМП» 84
- Салтанат МУЛИКОВА, Жанна КОСЕ, Оксана БЕЗЛЕП**
ОБЗОР ОПЫТА РАБОТЫ КЭУК В МЕЖДУНАРОДНОМ
ПРОЕКТЕ: HAND BOOK И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОЕКТА
ПОСЛЕ ЗАВЕРШЕНИЯ ПРОЕКТА 93

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

- Кайрат БАКИШЕВ**
РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА
ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЙ АКТ В УГОЛОВНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
(СТАТЬЯ 255 УК) 100
- Нурбол КАЛИПАНОВ**
К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ
ПРОФИЛАКТИКИ СУИЦИДОВ СРЕДИ СОТРУДНИКОВ
ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ 108
- Ергали КОЖАБЕКОВ, Жанар КЕНЖЕТАЕВА**
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ПРОЦЕССЕ
ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ 113
- Талгат ХАНОВ, Татьяна ПУПЫШЕВА**
ПРИНЯТИЕ ПРОКУРОРОМ РЕШЕНИЙ ПО МАТЕРИАЛАМ
ЭКСТРИМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ 120
- Татьяна ВОЛЧЕЦКАЯ, Талгат ХАНОВ**
ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЮ
ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА В ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ 126

CONTENTS

ECONOMY

Gulmira AZRETBERGENOVA, Aziza SYZDYKOVA, Ainura SAPAROVA, Mahabbat OSPANKULOVA THE ROLE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY	9
Erken ALZHANOV IMPLEMENTATION OF PROJECT MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE «NATIONAL CENTER OF EXPERTISE» COMMITTEE FOR SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL AND EPIDEMIOLOGICAL CONTROL OF THE MINISTRY OF HEALTH OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	18
Rymgul ANSABAEVA CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF INSURANCE	24
Aisulu BUKENOVA, Aigul IBRAEVA ANALYSIS OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM OF KAZAKHSTAN	28
Gaukhar IGIMBAYEVA, Tatiyana ISSYK KAZAKHSTAN EXPERIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF HEALTH INSURANCE	37
Bakyt KAZBEK IMPROVING THE EFFICIENCY OF HOUSING MANAGEMENT	42
Damir KOBZHASAROV PUBLIC HEALTHCARE DEVELOPMENT STRATEGY PREPARATION	48
Anna LEGOSTAEYVA, Tatyana GRIGOROVA, Shyngys SOVET SOME ASPECTS OF THE STRATEGIC MANAGEMENT OF A MEDICAL ORGANIZATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION	54
Alima SALIMGEREYEVA, Galiya SANSYZBAYEVA THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ASSESSMENT OF THE PROJECT TEAM'S ACTIVITIES AND THE KEY PERFORMANCE INDICATOR	60
Maxim CHERKASOV, Muratbay SIKHIMBAYEV METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING THE VALUE OF RESIDENTIAL REAL ESTATE	64

PEDAGOGICS

- Aigul GALIYEVA, Victoria KARABUT**
DEVELOPMENT OF SPEECH COMMUNICATION OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS USING MODERN CORRECTIONAL AND PEDAGOGICAL TOOLS 71
- Meiramgul YESSENGULOVA, Bakit KULBAEVA**
FORMATION OF THE FUTURE TEACHER'S CULTURE COMMUNICATION ON THE BASIS OF THE FOLK PEDAGOGY 77
- Dias ZHOLDASOV, Bulat KARIBDZHANOV**
PROFESSIONAL BURNOUT AND PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF EMPLOYEES OF THE CLINICAL DIAGNOSTIC LABORATORY (CDL) "OLYMP" 84
- Saltanat MULIKOVA, Zhanna KOSE, Oksana BEZLER**
OVERVIEW OF KEUK'S EXPERIENCE IN AN INTERNATIONAL PROJECT: HANDBOOK AND POST-PROJECT ACTIVITIES 93

JURISPRUDENCE

- Kairat BAKISHEV**
REGULATION OF RESPONSIBILITY FOR A TERRORIST ACT IN CRIMINAL LEGISLATION REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (ART.255 OF THE CRIMINAL CODE) 100
- Nurbol KALIPANOV**
ON THE ISSUE OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR SUICIDE PREVENTION AMONG EMPLOYEES OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES 108
- Yergali KOZHABEKOV, Zhanar KENZHETAeva**
SOME ISSUES OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS IN THE PROCESS OF CRIME PREVENTION 113
- Talgat KHANOV, Tatyana PUPYSHEVA**
ADOPTION OF DECISIONS BY THE PROSECUTOR ON MATERIALS OF THE EXTREMIST DIRECTION 120
- Tatyana VOLCHETSKAYA, Talgat KHANOV**
ISSUES OF COUNTERING THE SPREAD OF EXTREMISM AND TERRORISM ON INTERNET RESOURCES 126

Гулмира АЗРЕТБЕРГЕНОВА, *Международный казахско-турецкий университет имени
Ходжа Ахмеда Ясави, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz*

Азиза СЫЗДЫКОВА, *Международный казахско-турецкий университет имени
Ходжа Ахмеда Ясави*

Айнура САПАРОВА, *Международный казахско-турецкий университет имени
Ходжа Ахмеда Ясави*

Махаббат ОСПАНКУЛОВА, *Международный казахско-турецкий университет имени
Ходжа Ахмеда Ясави*

РОЛЬ ИННОВАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В настоящее время в мире для достижения экономического роста в процессе глобализации конкуренция между странами развернулась в сфере науки, производства и технологий. Потому что государство в любом мире должно реализовывать развитие своей экономики, основываясь на науке и инновациях. За счет внедрения инноваций в производство повышается производительность технологических процессов. Поэтому важным является эффективное использование научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), информационно-коммуникационных технологий и технологической инфраструктуры национальной экономики. Развитые страны вкладывают значительные средства в инновационные, научно-исследовательские работы, которые положительно влияют на рост экономики, повышают качество и стандарты продукции и снижают себестоимость продукции. В данной статье был оценен уровень развития инноваций и научных исследований, которые положительно влияют на рост экономики страны, сопоставлены с показателями других развивающихся стран мира и рассмотрены предложения по достижению успеха в отрасли.

Ключевые слова: научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, научно-исследовательские затраты, технологический процесс, экономический рост, инновации, развитые страны, глобальный индекс инноваций.

Гулмира ӘЗІРЕТБЕРГЕНОВА, *Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік
университеті, Түркістан, Қазақстан, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz*

Азиза СЫЗДЫҚОВА, *Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік
университеті, Түркістан, Қазақстан*

Айнура САПАРОВА, *Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік
университеті, Түркістан, Қазақстан*

Махаббат ОСПАНКУЛОВА, *Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік
университеті, Түркістан, Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДАҒЫ ИННОВАЦИЯНЫҢ РОЛІ

Қазіргі таңда әлемде жаһандану үрдісінде экономикалық өсімге қол жеткізу үшін, елдер арасындағы бәсекелестік ғылым, өндіріс және технология саласына қарай бет бұрды. Себебі кез-келген әлемдегі мемлекет өзінің экономикасын дамытуды ғылым мен инновацияға негіздеу арқылы іске асыратынына көз жеткізді. Инновацияны өндірістерге енгізу арқылы технологиялық үрдістердің өнімділігі артады. Сондықтан да ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен ұлттық экономиканың технологиялық инфрақұрылымын тиімді пайдалану маңызды болып табылады. Дамыған елдер экономиканың өсуіне оң ықпал ететін, инновациялық, ғылыми-зерттеуге мол көлемде қаржы бөліп, өнімнің сапасы мен стандарттарын арттырады және өнімнің өзіндік құнын төмендетеді. Бұл мақалада еліміздің экономикасының өсуіне оң ықпал

ететін инновация мен ғылыми-зерттеулерді даму деңгейі бағаланып, әлемдегі басқа дамушы елдердің көрсеткіштерімен салыстырылып, саладағы жетістіктерге жету үшін ұсыныстар қарастырылды.

Түйінді сөздер: ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар, ғылыми-зерттеу шығындары, технологиялық үрдіс, экономикалық өсу, инновация, дамыған елдер, жаһандық инновация индексі.

Gulmira AZRETBERGENOVA, *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan Kazakhstan, e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz*

Aziza SYZDYKOVA, *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan Kazakhstan*

Ainura SAPAROVA, *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan Kazakhstan*

Mahabbat OSPANKULOVA, *Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan Kazakhstan*

THE ROLE OF INNOVATION IN THE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY

Today, in the process of globalization in the world, competition between countries in the field of Science, production and technology has shifted to achieve economic growth. Because every country in the world is convinced that the development of its economy is based on science and innovation. Through the introduction of innovations in production, the productivity of technological processes increases. Therefore, it is important to conduct research and development (R & D), effectively use information and communication technologies and technological infrastructure of the national economy. Developed countries invest heavily in innovative, scientific research that has a positive impact on economic growth, improving the quality and standards of products and reducing the cost of products. In this article, the level of innovation and research development that has a positive impact on the growth of the country's economy was evaluated, compared with the indicators of other developing countries in the world, and recommendations for achieving success in the industry were considered.

Keywords: research and development, research costs, technological process, economic growth, innovation, developed countries, Global Innovation Index.

Инновация - это реализованное новшество, которое обеспечивает качественное повышение эффективности процессов или продуктов, пользующихся спросом на рынке. Понятие «инновация» впервые появилось в научных исследованиях в 19 веке. Новое значение понятия «инновация» приобрело в начале XX века в научных трудах австрийского экономиста Я. Шумпетера в результате анализа «инновационных комбинаций», изменений в развитии экономических систем [1]. Сегодня США и Япония остаются мировыми лидерами в области инноваций, но ряд показателей показывает, что новые инновационные центры возникают среди стран БРИК (Бразилия, Россия, Индия, Китай). Большой интерес к росту стран

БРИК сосредоточен на их роли как двигателей мирового производства. Низкие затраты на рабочую силу, высокая численность населения и демографические показатели показывают, что эта тенденция широко распространена во многих развивающихся странах. Но помимо высоких темпов роста производства, особенностью развивающихся стран является рост инвестиций в инновации. К примеру, затраты на научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки в Азии (далее НИОКР) превышают уровень таких затрат в Европейском Союзе и могут достичь уровня Соединенных Штатов в ближайшие пять лет. И это послужило основным фактором быстрого экономического роста Китая, третьего по ве-

личине научных исследований и инвестиций в мире.

В соответствии с рекомендациями Корнельского университета и Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) определяются конкурентоспособные позиции в Глобальном индексе полезных ископаемых и глобальных инноваций. ВОИС ежегодно оценивает инновационные показатели 131 стран по 80 параметрам. Критерии включают: политическую ситуацию, образование, развитие инфраструктуры, финансирование бизнеса и научно-исследовательского сектора [2]. Казахстан занимает 77-е место в рейтинге, а также третье место среди стран Южной и Центральной Азии после Индии и Ирана. Казахстан занимает 101-е место из 131 стран по доле расходов на НИОКР в ВВП. Конечно такому государству с ресурсо-ориентированной экономикой как Казахстан необходимо развивать наукоемкие отрасли и технологии, поскольку минеральные ресурсы не безграничны, а спрос на нефть может снизиться с развитием возобновляемых источников энергии. В этом контексте основной целью данного исследования является оценка инноваций и НИОКР в Казахстане, сравнение их с другими развивающимися странами мира и выработка рекомендаций для достижения успеха в этой области.

Анализ инноваций и НИОКР в мире и в Казахстане. В исследовании мы рассматриваем уровень развития инноваций и научных исследований в мире, в том числе Казахстана. Ведь для того, чтобы наша страна стала одним из самых конкурентоспособных государств в мире, мы должны развивать науку в отраслях.

Главным в развитии экономики государства обязательным является внедрение инноваций в производство. Самый главный путь внедрения инноваций в производство достигается за счет финансирования научных исследований.

Для того чтобы достичь поставленных целей, государство должно финансировать научно-исследовательскую деятельность и должно поддерживать внедрение в производство. С достижением науки можно развивать инновацию и технологии в Казахстане.

Анализ последних исследований и публикаций. В настоящее время в таких странах, как США, Швейцария, Великобритания, Китай, Франция, внедрение изобретений и технологий усилиями государственной поддержки, малого и среднего бизнеса идет полным ходом. В результате наблюдается рост рабочих мест и высокая производительность труда. Небольшие фирмы удовлетворяют потребности в редких товарах и услугах по невысокой цене и обеспечивают большой объем работы. Например, Финляндия уделяет особое внимание развитию сектора исследований и разработок (НИОКР, исследования и разработки). По данным Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), расходы Финляндии на инновационный сектор составляют около 3,5% ВВП, что является одним из самых высоких показателей среди европейских стран (соответствующий средний показатель по Европе составляет 1,8%); в долгосрочной перспективе инновационная стратегия предполагает увеличение затрат на НИОКР до 4%. Доля казахстанской высокотехнологичной продукции на мировом рынке практически равна нулю. Доля стран Евросоюза на мировом рынке высокотехнологичной продукции составляет 35% [3].

В таблице 1 показана доля производимой в Казахстане инновационной продукции в ВВП. Согласно таблице, в 2019 году доля инновационной продукции в ВВП составила 1,41%. Этот показатель на 26% ниже, чем в 2018 году. Однако по сравнению с предыдущими годами наблюдается рост доли инновационной продукции в ВВП. Это очень низкий показатель по сравнению с развитыми странами мира.

1-Таблица. Доля инновационной продукции в ВВП в Казахстане, (%)

Годы	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Доля инновационной продукции в ВВП, %	1,58	0,65	0,84	1,22	1,61	1,46	0,92	0,95	1,55	1,91	1,41

Источник: данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (<https://stat.gov.kz/>).

На рисунке 1 отражена доля производимой в Казахстане инновационной продукции в ВВП.

Рисунок 1- Доля инновационной продукции в ВВП в Казахстане, (%)

Самый пик повышения доли в ВВП приходится на 2018 год и составляет 1,91% (рисунок 1)

Общие затраты на производственные и технологические инновации в Казахстане в 2019 году составили 535918,1 млн. тенге. Из

них 82,88% общих расходов приходится на частный сектор, 5,88%-в государственной собственности, а 11,24%- в собственности других государств, их юридических лиц и граждан (диаграмма 1).

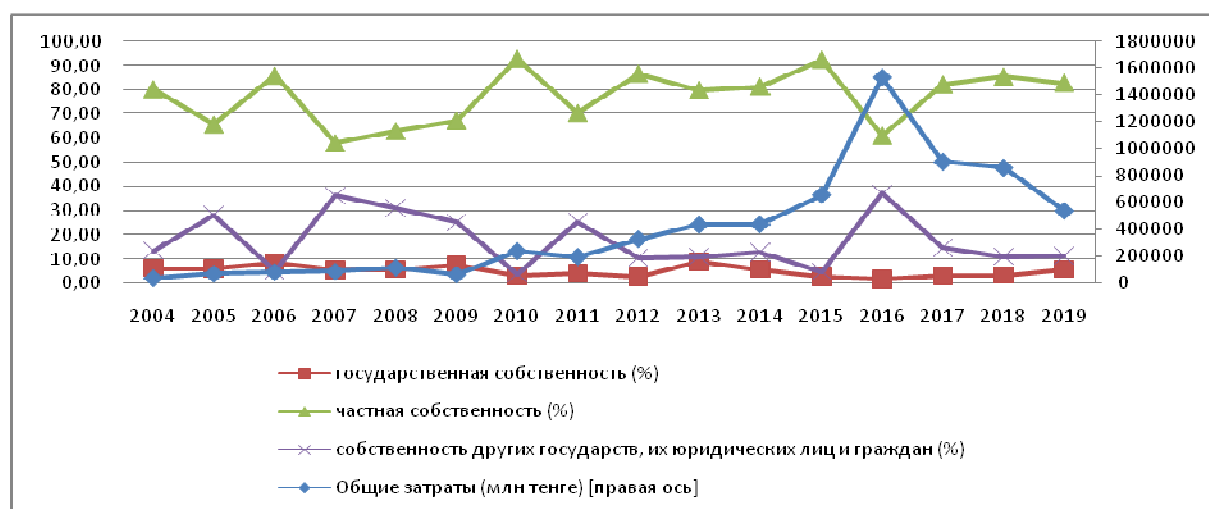

Диаграмма 1. Затраты на производственные и технологические инновации по формам собственности

Источник: Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (<https://stat.gov.kz/>).

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан Актыубинская, Восточно-Казахстанская и Атырауская области вошли в тройку лидеров в Казахстане по затратам на производственные и технологические инновации в промышленности в 2019

году. Соответственно, наиболее высокий уровень инновационной активности предприятий наблюдается в Восточно-Казахстанской области - 14,9%, в городе Нур-Султан - 14,8%, в Карагандинской области - 13,5% (рисунок 1).

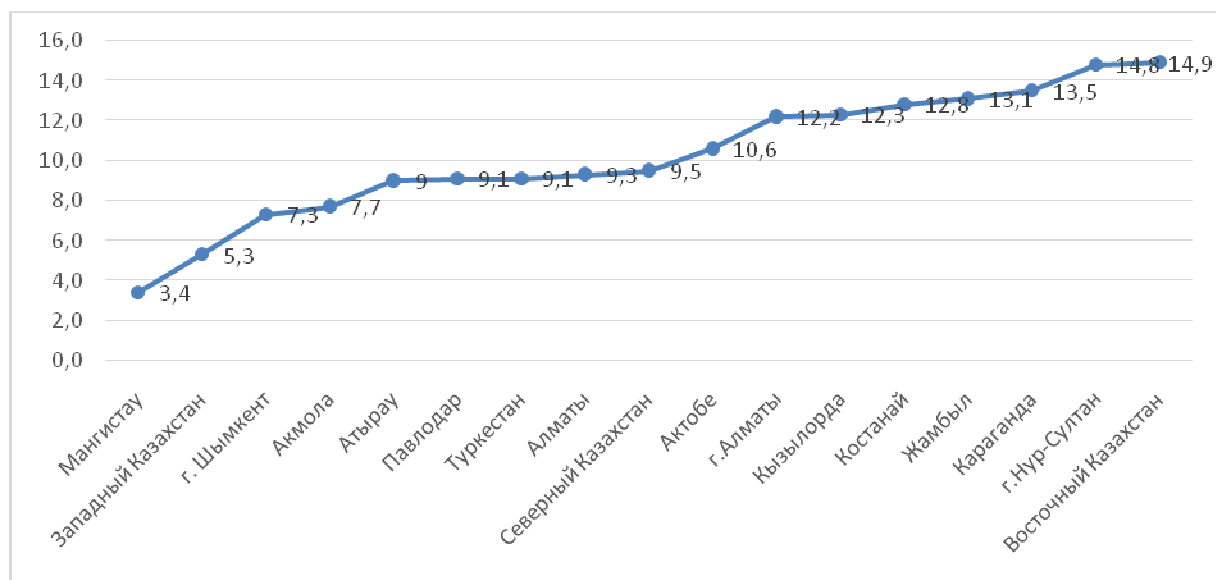

Рисунок 1 Уровень инновационной активности предприятий в регионах Республики Казахстан за 2019 год (в %)

Источник: Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (<https://stat.gov.kz/>).

НИОКР играют центральную роль в странах с развитой экономикой в таких областях, как экономический рост и создание рабочих мест, конкурентоспособность промышленности, национальная безопасность, энергетика, сельское хозяйство, транспорт, здравоохранение и социальное благополучие, охрана окружающей среды и расширение границ понимания человеческих знаний. Соответственно компании, правительства, университеты, некоммерческие и другие организации по всему миру вкладывают значительные средства в исследования и разработки. Меняющаяся география НИОКР очевидна с точки зрения инвестиций. Общие расходы на НИОКР с 2000 года утроились - с 676 миллиардов долларов до 2,0 триллионов долларов в 2018 году. Во второй половине 20 века Соединенные Штаты стали мировым лидером в области науки и технологий. В течение этого периода государственные и частные инвестиции США в исследования быстро росли, что помогло Соединенным

Штатам стать мировым экономическим лидером. К 1960 году на Соединенные Штаты приходилось около 69% мирового финансирования исследований. Однако к 2018 г. доля расходов на НИОКР в США снизилась примерно до 28% [4].

В 2018 году (последний год с полными данными) глобальные расходы на НИОКР составили 2,107 триллиона долларов США. Соединенные Штаты продолжали финансировать НИОКР больше, чем какая-либо другая страна. В 2018 году Китай, занявший второе место, профинансировал НИОКР больше, чем четыре ведущих стран - Япония, Германия, Южная Корея и Франция. Расходы на исследования и разработки 10 крупнейших стран в 2018 году составили 1,789 триллиона долларов США, что составляет около 84,7% от общего мирового объема. На долю 20 крупнейших стран НИОКР пришлось 1,995 трлн долларов, что составляет 94,7% от общего мирового объема (таблица 2). В 2000 году на Китай приходилось около

5% мировых НИОКР, а Соединенные Штаты, Япония, Южная Корея и Западная Европа присоединились к ним в качестве основных источников финансирования исследований.

В 2009 году Китай обогнал Японию и занял второе место в НИОКР. С 2000 по 2018

год доля Китая в мировых исследованиях увеличилась с 4,9% до 26,3%, доля США с 39,8% до 27,6% и доля Японии - с 14,6% снизилась до 8,1% [4].

2- таблица. Затраты на НИОКР по странам в 2018 году

№	Страна	Сумма (млрд.долларов)	№	Страна	(Сумма (млрд.доллпроа))
1	США	581,6	1	Канада	29,0
2	Китай	554,3	2	Испания	23,6
3	Япония	171,3	3	Австралия	22,6
4	Германия	141,4	4	Турция	21,7
5	Корея	98,5	5	Нидерланды	21,5
6	Франция	68,4	6	Швейцария	19,1
7	Великобритания	53,1	7	Швеция	18,1
8	Тайвань	43,3	8	Израиль	17,7
9	Россия	41,5	9	Бельгия	16,5
10	Италия	36,0	10	Австрия	16,0

Источники: <https://fas.org/sgp/crs/misc/R44283.pdf> дата доступа: 25.08.2020

Если мы посмотрим на ситуацию в Казахстане за 2000-2019 годы (таблица 3), то Казахстан сильно отстает от стран со средним мировым и высоким уровнем доходов. Отношение расходов на НИОКР к ВВП в мире в 2019 г. составило 2,31%, тогда как в странах с высоким уровнем доходов этот показатель составил 1,86% [5]. С другой сторо-

ны, затраты на исследования в Казахстане в последние годы снизились по сравнению с началом 2000-го года. Отношение расходов на исследования к ВВП составляло в среднем 0,23% в 2000-2009 гг., но снизилось до 0,12% в последние годы. Затраты на НИОКР растут во всем мире, а в Казахстане – наоборот снижаются.

3- Таблица. Доля расходов на НИОКР в ВВП Казахстана и мира за 2000-2019 гг. (%)

Годы	Казахстан	Страны с высоким уровнем дохода (Upper middle income)	В мире
2000	0.18	0.66	2.06
2001	0.22	0.69	2.08
2002	0.26	0.77	2.04
2003	0.25	0.82	2.03
2004	0.25	0.84	1.99
2005	0.28	0.88	1.97
2006	0.24	0.90	1.98
2007	0.21	0.96	1.94
2008	0.22	0.99	2.00
2009	0.23	1.10	2.03
2010	0.15	1.17	2.02
2011	0.15	1.20	2.01
2012	0.17	1.28	2.04
2013	0.17	1.29	1.99
2014	0.17	1.42	2.07
2015	0.17	1.52	2.09

2016	0.14	1.52	2.13
2017	0.13	1.53	2.14
2018	0.12	1.73	2.27
2019	0.12	1.86	2.31

Источник: Данные Всемирного банка (<http://databank.worldbank.org/>) [6].

Если провести сравнительный анализ со странами СНГ, то можно увидеть, что общие расходы на НИОКР в Казахстане ниже, чем в России, Украине и Беларуси (Рисунок 2).

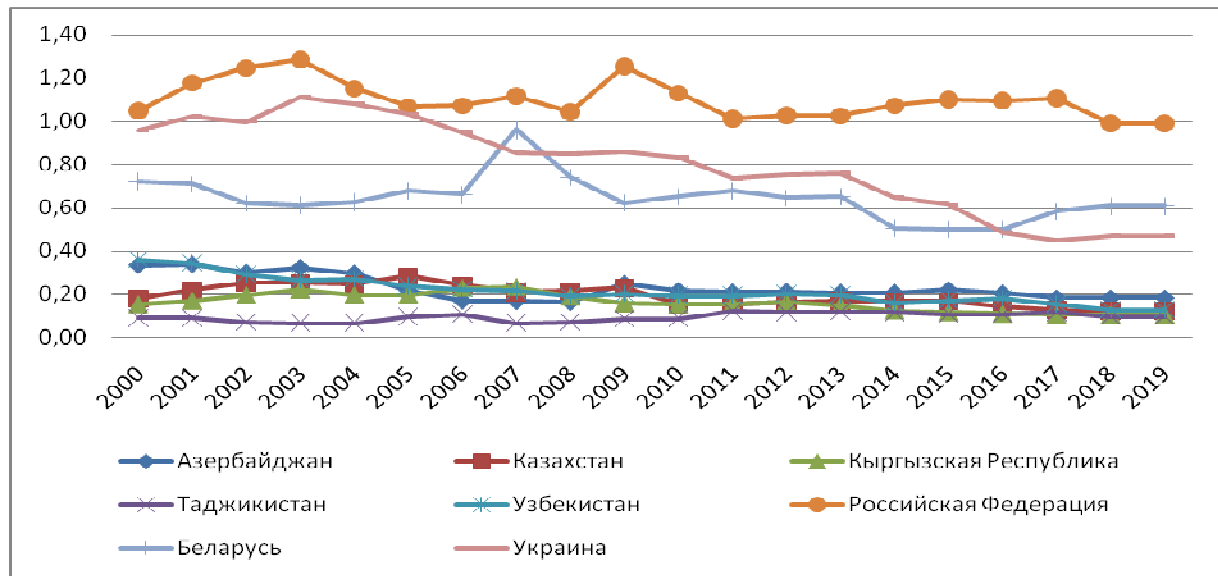

Рисунок 2 НИОКР в Казахстане России, Украине и Беларуси

Источник: Составлено авторами на основе данных Всемирного банка (<http://databank.worldbank.org/>).

Значительные расхождения в расходах на НИОКР отрицательно сказываются не только на общей конкурентоспособности инновационной деятельности Казахстана, но и в реальном секторе экономики. Внедрение инноваций в реальный сектор экономики сопровождается концепцией цифровизации производства. В результате внедрения таких технологий производительность производств относительно повысится. Масштабы внедрения современных инновационных технологий, темпы появления новых инновационных технологий в глобальном контексте определяют тенденции технологического развития конкретных секторов экономики. В этом контексте наименее развитые страны, в том числе и Казахстан, стремятся внедрять инновационные решения в свои экономические

системы и адаптировать общество к промышленной революции. В 2012 году законом была введена обязанность недропользователей финансировать НИОКР в размере 1% от дохода. Однако это правило на деле практически не оказало стимулирующего воздействия на технологическое развитие. Это было связано с тем, что недропользователи могут расходовать средства, выделенные на НИОКР, по своему усмотрению и в малоизвестных направлениях, в том числе в области экологии и охраны труда.

При этом количество научно-исследовательских организаций и предприятий в стране снизилось за последний 10 лет с 438 до 386, а количество сотрудников НИОКР сократилось более чем на 3000 человек за последние пять лет (таблица 4).

4-таблица. Количество организаций (предприятий), занимающихся НИОКР в Казахстане

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Количество организаций	257	390	424	390	383	386	384	386

(предприятий), занимающихся НИОКР, ед.								
В том числе:								
государственный сектор	151	149	95	94	100	101	103	100
сектор высшего профессионального образования	59	114	121	103	103	99	95	92
бизнес сектор	40	112	108	154	149	146	149	158
некоммерческий сектор	7	15	100	39	31	40	37	36

Источник: данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (<https://stat.gov.kz/>).

В настоящее время новыми приоритетами казахстанской науки являются энергия и энергосбережение, глубокая переработка сырья и продукции, средняя продолжительность жизни, информационные и телекоммуникационные технологии. Эти приоритеты направлены на научно-технологическое развитие производства и здоровье человека, тем самым являются обязательным результатом инновационных исследований. Новая волна инноваций позволит Казахстану успешно провести стремительную индустриализацию, создать условия для научно-технического прорыва, создать новые производства и рабочие места.

В своем Послании народу Казахстана от 10 января 2018 года первый президент Казахстана Н.Назарбаев отметил: «Индустриализация должна стать флагманом внедрения новых технологий. Именно ее результаты стали одним из основных стабилизирующих факторов в кризисных 2014-2015 годах, когда цены на нефть резко снизились.

Поэтому ориентир на обрабатывающий сектор с высокой производительностью труда не изменен. В то же время индустриализация должна стать более инновационной, используя все преимущества нового технологического уклада 4.0. Необходимо разработать и апробировать новые инструменты, направленные на модернизацию и цифровизацию наших предприятий с ориентацией на экспорт продукции. Они должны, в первую очередь, стимулировать трансферт технологий» [5].

Следует реализовать в нашей стране пилотный проект по оцифровке нескольких казахстанских промышленных предприятий, а затем этот опыт широко распространить по

всем отраслям экономики. Важнейшим вопросом становится развитие собственной экосистемы разработчиков цифровых и других инновационных решений.

Для повышения уровня исследований и разработок необходимо провести государственную политику стимулирования по следующим направлениям:

- целенаправленное формирование рынка инновационных предприятий через государственный заказ на их продукцию;

- обеспечение инновационных предприятий, в том числе малых предприятий, производственными площадями, содействие в развитии бизнес-инновационных центров, технопарков, центров технологической поддержки, оказание юридических, финансовых, маркетинговых, экономических и других услуг; помощь в правовой и коммерческой защите интеллектуальной собственности;

- содействие в формировании и расширении сети лизинговых компаний;

- целенаправленная политика по разработке и производству новых видов продукции малым бизнесом на основе наукоемких технологий;

- чтобы снизить вероятность потери вложенных инвесторами средств в результате неудачной реализации инновационных проектов, необходимо их страховать, в том числе за счет бюджетных вложений;

- льготное кредитование научно-технических разработок при долевым финансировании крупных проектов.

Таким образом, перспективы инновационного развития рассматриваются как долгосрочное направление структурной политики в области науки и бизнеса, обеспечивающее насыщенность инвестиций в инновации. Совершенствование работы по ука-

занным направлениям позволит создавать и активно внедрять инновации, которые позволят Казахстану в будущем участвовать в глобальной конкуренции.

Заключение. Уровень развития страны и ее место в мировых рейтингах определяется не материальной составляющей, а развитием человеческого потенциала. Для определения роли и места государства в мировой рыночной экономике в настоящее время используются три агрегированных показателя: Глобальный индекс человеческого развития, Глобальный индекс конкурентоспособности и Глобальный индекс инноваций (ГИ). Все они тесно связаны между собой, последний можно считать решающим в нынешней ситуации.

Чтобы повысить темпы роста Казахстана, приблизиться к развитым странам и стабилизировать эти показатели, необходимо делать долгосрочные инвестиции в исследования, а не краткосрочные вложения. Это требует долгосрочного планирования и эффективных технологий и инновационной политики, а высшие учебные заведения должны играть активную роль в данной политике и планировании. Чтобы они выжили и выросли на глобализирующихся и растущих мировых рынках, необходимо уделять внимание не только государству, но и долгосрочным инвестициям в исследования в частном секторе. Чтобы разработать политику, которая должным образом поддерживает инновации, необходимо хорошо понимать различные важные аспекты инновационного процесса, такие как инновации, не связанные

с исследованиями и разработками, взаимодействие субъектов и связанные с ними информационные потоки. Разработка политики также требует прогресса в анализе инноваций и, как следствие, лучшего владения знаниями.

Список литературы:

1. Феррейра В. Инновации и предпринимательство от Шумпетера к индустрии. – Прикладная механика и материалы.– Лиссабон: 4.0. Trans Tech Publications Ltd, 2019. - 174-180 с.

2. Global Innovation Index. [Электронный ресурс].-2020.-URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf (дата обращения: 28.04.2020).

3. Абдыкерова Г.Ж. Инновационная деятельность в Казахстане на современном этапе и перспективы ее развития// Региональный Вестник Востока.- 2012. -№3. – С.73-80.

4. Глобальные расходы на исследования и разработки: информационный бюллетень. [Электронный ресурс].-2020.- URL:<https://fas.org/sgp/crs/misc/R44283.pdf> (дата обращения: 10.09.2020).

5. Назарбаев Н. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции // Послание Президента Республики Казахстана народу Казахстана. 10.01. 2018г.

6. Всемирный банк. Показатели мирового развития. [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://databank.worldbank.org/> (дата обращения: 14.09.2020).

Еркен АЛЖАНОВ, *Директор департамента стратегического развития и международного сотрудничества РГП на ПХВ «Национальный центр экспертизы» Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан, erkosh911@gmail.com, 8-771-577-48-02*

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ РГП НА ПХВ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР ЭКСПЕРТИЗЫ» КОМИТЕТА САНИТАРНО-ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ МИНИСТЕРСТВА ЗДРАВООХРАНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье рассматривается необходимость внедрения системы управления проектами на базе НЦЭ.

Внедрение подходов проектного управления в деятельность НЦЭ особенно актуально в связи с возрастающими требованиями конкурентной среды. Все большее количество предприятий прибегает к инновационным подходам проектного менеджмента для чего создает внутри корпоративные стандарты управления на их основе и стремится повысить эффективность процессов управления за счет ее постоянного измерения, анализа, и, как следствие, их реинжиниринга. В статье анализируются текущие проблемы в деятельности НЦЭ, а также обосновывается целесообразность новой управленческой концепции.

Ключевые слова: управление проектами, стандарт IPMA, менеджмент, эффективность системы управления проектами.

Еркен АЛЖАНОВ, *Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі Санитарлық-эпидемиологиялық бақылау комитетінің «Ұлттық сараптама орталығы» ШЖҚ РМК стратегиялық даму және халықаралық ынтымақтастық департаментінің директоры, erkosh911@gmail.com, 8-771-577-48-02*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МИНИСТРЛІГІНІҢ САНИТАРЛЫҚ-ЭПИДЕМИОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ КОМИТЕТІНІҢ «ҰЛТТЫҚ САРАПТАМА ОРТАЛЫҒЫ» ШЖҚ РМК КӘСІПОРНЫНДА ЖОБАЛАРДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЕНГІЗУ

Бұл мақалада ҰСО базасында жобаларды басқару жүйесін енгізу қажеттілігі қарастырылған.

ҰСО қызметіне жобалық басқару тәсілдерін енгізу бәсекелестік ортаның өсіп келе жатқан талаптарына байланысты ерекше өзекті болып отыр. Көптеген кәсіпорындар жобаларды басқарудың инновациялық тәсілдеріне жүгінеді, ол үшін олар негізінде басқарудың ішкі корпоративтік стандарттарын жасайды және оны үнемі өлшеу, талдау және нәтижесінде оларды қайта құру арқылы басқару процестерінің тиімділігін арттыруға тырысады. Бапта ҰСО қызметіндегі ағымдағы проблемалар талданады, сондай-ақ жаңа басқару тұжырымдамасының орындылығы негізделеді.

Түйінді сөздер: жобаларды басқару, IPMA стандарты, менеджмент, жобаларды басқару жүйесінің тиімділігі.

Erken ALZHANOV, *Director of the Department of Strategic Development and International Cooperation of the RSE at the National Center of Expertise of the Committee for Sanitary and Epidemiological Control of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, erkosh911@gmail.com, 8-771-577-48-02*

IMPLEMENTATION OF PROJECT MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE «NATIONAL CENTER OF EXPERTISE» COMMITTEE FOR SANITARY AND EPIDEMIOLOGICAL AND EPIDEMIOLOGICAL CONTROL OF THE MINISTRY OF HEALTH OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article discusses the need to implement a project management system based on the NCE.

The implementation of project management approaches in the activities of the NCE is particularly relevant in connection with the increasing demands of the competitive environment. An increasing number of enterprises resort to innovative approaches of project management, for which they create internal corporate management standards based on them and strive to improve the efficiency of management processes through its constant measurement, analysis, and, as a result, their reengineering. The article analyzes the current problems in the activities of the NCE, as well as justifies the feasibility of a new management concept.

Keywords: project management, IPMA standard, management, project management system efficiency.

В период инновационного развития экономики и общества все большее количество организаций переходит от процессно-ориентированного менеджмента в управлении предприятием к проектно-ориентированному. Проектный подход в управлении бизнесом начинают использовать не только организации, основной сферой деятельности которых является реализация проектов (информационно-коммуникационные технологии, машиностроение, строительство и т.п.), но и некоторые организации, деятельность которых ранее не была связана с проектами, например, представители государственного сектора, внедряющие проектное управление при реализации государственных задач. В первую очередь, необходимо тщательная подготовка экономического обоснования в части оценки выгод, преимущества, эффективности проекта не в словах и цифрах, а в реальном денежном выражении. Если речь идет о проекте с государственным участием, то надо точно просчитывать, какой окажет мультипликативный эффект, какие выгоды получит население. Далее следует правильное планирование реализации проекта. Надо четко понимать затраты и объемы, виды мероприятий, которые необходимо внедрить для реализации проекта, и в случае возникновения последствий кто в конечном итоге отвечает за успех проекта.

В итоге часть денег не освоено, результатов проекта нет, так как вовремя не были приняты превентивные меры. Как правило, в

результате проект умирает либо приостанавливается, что случалось в НЦЭ очень часто.

Главными проблемами в НЦЭ остается недостаточная оснащенность лабораторий НЦЭ для охвата всех требований Технических Регламентов, принятых в рамках Таможенного союза, так как безопасность выпускаемой продукции и использование некачественных ингредиентов и химических веществ, а также рост инфекционных и неинфекционных заболеваний обуславливают необходимость усиления мощностей лабораторий НЦЭ.

В связи с чем, все это обуславливает чрезвычайную важность развития материально-технической базы НЦЭ, а также совершенствования мер по обеспечению санитарно-эпидемиологического благополучия населения Республики Казахстан. Для того, чтобы укрепить лабораторную службу в целях обеспечения доступности высококачественной лабораторной диагностики во всех ключевых процессах обнаружения, оценки, реагирования, уведомления и мониторинга событий в области охраны здоровья населения необходимо оснащение высокотехнологическим оборудованием. Оснащение лабораторий высокотехнологическим оборудованием позволят выполнять весь спектр необходимых исследований, сократить время исследований, повысить качество предоставляемых услуг, а также оказывать помощь в эпидемиологических расследованиях и определять первопричины вспышек.

Проблема – неэффективная реализация

намеченных целей

Развитие каждой компании подчинено жизненному циклу организации. Жизненный цикл организации – это совокупность последовательных стадий (этапов), которые проходит компания подобно живому организму.

Причём переход от одной стадии к другой не является случайным. Наиболее распространён подход деления на пять стадий.

Наиболее распространён подход деления на пять стадий:

- I Зарождение, формирование, становление;
- II Интенсивный рост, развитие;
- III Стабилизация, зрелость, расцвет;
- IV Старение, стагнация;
- V Ликвидация, исчезновение.

Для НЦЭ характерна III стадия - стабилизация, зрелость, расцвет. Это означает, что у НЦЭ есть своя доля рынка, ее признали конкуренты, поставщики ей доверяют, клиентская база сформировалась, сформирован индивидуальный имидж.

Важно добиться того, чтобы устойчивое развитие НЦЭ не превратилось в «устойчивое состояние». Устойчивое состояние опасно тем, что НЦЭ может перейти на четвертую стадию как старение, исчезновение.

Второй момент, заключается в том, что стратегические планы уполномоченного органа, программные документы различных отраслей касаемых сферы здравоохранения, а также собственные стратегические направления НЦЭ подкрепляются целевыми показателями, которые в свою очередь трансформируются в перечень исполняемых задач.

В последние годы НЦЭ, как и большинство государственного сектора претерпевает значительные изменения. Ежегодно для реализации намеченных амбициозных целей ставятся масштабные задачи, а за счет роста количества проектов в НЦЭ параллельно возрастает сложность управлять ими, так как все они имеют ограниченное время и ресурсы.

Применение лишь традиционной системы управления, основанной на осуществлении контроля над повторяющимися операциями и неизменным бизнес-процессом, становится недостаточным в ЦНЭ для эффективного управления бизнесом, в том числе и для реализации проектов.

Для того, чтобы эффективно достигать намеченных целей в условиях ограниченного бюджета и времени, НЦЭ необходимо внед-

рять и использовать новые управленческие инструменты.

Решение о переходе НЦЭ на проектное управление было принято, когда ежегодно стратегические цели, а также индикаторы государственных программ достигаются не в полной мере, нарушаются сроки и бюджеты проектов, неэффективно используются ресурсы, плохо мотивированы кадры, риски не управляются и все это и начало приобретать системный характер.

Во многих филиалах система менеджмента качества носит формальный характер. Одной из причин низкой результативности проектов является то, что система менеджмента качества внедряется в филиалах исключительно с целью получения аттестата аккредитации и прохождения инспекционных проверок.

При такой модели внедрения, как правило, не проводится должный анализ существующих процессов, не выявляются реальные проблемы и не осуществляется главный процесс улучшение эффективности процессов.

В период с 2017 по 2019 годы в реализацию стратегических направлений НЦЭ неоднократно принимались попытки запуска различных проектов имея достаточное количество ресурсов, времени и средств, но не один из них нельзя назвать успешным.

Причинами не успеха большинства проектов являлось некорректное экономическое обоснование проектов, отсюда неправильное планирование расходов, времени и объемов работа, низкая вовлеченность участников проекта, частые отчеты, несоблюдение установленного графика, необученные сотрудники методологиям проектного управления, изменение целей и планов, отсутствие контроля в различных функциональных областях, неорганизованная командная работа, не применение метода расчета критического пути проекта и т.д.

В результате проекты завершались, не пройдя полный жизненный цикл либо приостанавливались, что случалось в НЦЭ очень часто.

Даже внедрение системы менеджмента качества не дало прогрессивного результата в управлении проектами.

Сущность проблемы сводится к тому, что несмотря на все попытки качество выполнения работ не улучшилось, производительность и эффективность не увеличилась, разработанные пакеты документов носили формальный характер и т.д. Таким образом, перед НЦЭ стояла задача отыскать корневую проблему.

Для выяснения корня проблемы был проведен анализ причинно-следственных связей по принципу Ишикавы.

И как выяснилось, основной проблемой являлись не вышеуказанные причины а отсутствие налаженной внутренней коммуникации центрального аппарата и его филиалов, что негативно отражалось на всех этапах жизненного цикла проекта, особенно в части планирования и исполнения стратегического плана и иных проектов. Отсутствовало понимание структурной целостности, скоординированности и слаженности в работе и как следствие это отрицательно сказывалось на эффективности НЦЭ при реализации всех проектов. Точнее, проблема была в отсутствии методологии и принципов управления проектом, то есть самой системы управления проектами.

Ввиду отсутствия системы в НЦЭ неоднократно возникали проблемы на различных этапах жизненного цикла проекта, а именно:

Проблема инициация проекта.

Часто организации, начиная тот или иной проект, не задумываются, зачем они это делают, какую проблему пытаются таким образом решить, что хотят получить, завершив проект. Руководством НЦЭ не проводились предварительные работы, необходимые для принятия решения о запуске проекта: не осуществлялся сбор данных о текущем положении НЦЭ, их анализ, и не проводилась оценка целесообразности инициации нового проекта, возможные сценарии развития ситуации и т.д.

Бюджет проекта

Еще одна распространенная ошибка с которым системно сталкивается НЦЭ недостаточное понимание процесса оценки проекта и бюджетирования. Часто путают оценку и формирование бюджета. В отличие от бюджетирования оценка учитывает множество косвенных факторов, влияющих на про-

ект, и в первую очередь субъективных. Определение бюджета без предварительной оценки финансовым блоком в результате приводило к его недостаточности и впоследствии реализовать проект представилось невозможным либо фактически к концу года приводит к еще большим расходам и т.д.

Если организация будет определять бюджет без предварительной оценки, то, вероятно, он будет занижен, и в его рамках реализовать проект будет невозможно. Проблема определения размера бюджета достаточно остра. Неадекватность бюджета станет причиной появления других проблем. Слишком малый бюджет проекта фактически приводит к еще большим расходам, чем больший.

Сроки исполнения проекта. Одна из главных проблем в управлении проектами несоблюдение жесткого расписания выполнения работ. Разрабатывались лишь общие операционные планы без применения метода декомпозиции работ на более мелкие операции. Операционные планы лишь создавали впечатление у проектной команды достаточно времени на реализацию мероприятия.

Нечеткое распределение функциональных обязанностей.

Замыкание многих процессов на самых компетентных и перегрузка их работой. Нет делегирования. Отсутствовали должностные инструкции в которых прописываются обязанности, полномочия и роль в проекте, из – за которого проектная команда не понимала кто за что несет ответственность и т.д.

Далее следует обратить внимание на оценку рисков. Многие организации как и НЦЭ в принципе серьезно не рассматривают управление и оценку рисков при реализации проектов, а это очень важный момент. Если не предвидеть рисков, то ничего невозможно сделать, когда они возникнут.

Учитывая вышеизложенные сложившиеся проблемы НЦЭ неоднократно принимались различные меры для успешной и эффективной реализации поставленных целей и задач Стратегий, в том числе и внедрение системы менеджмента качества по стандарту ИСО 9001. Однако, все они были безуспешными.

В Казахстане принят национальный стандарт. Но, если внимательно его изучить,

то можно увидеть, что это перевод стандарта ИСО-21500. Но данный стандарт не включает в себя детализацию в подходе управления проектами. Например, ИСО-21500 рассматривает проект и этапы идентичными, и нет четкой процедуры разграничения этапов при реализации проекта. Такие подходы определения экономического обоснования, границы этапов, управление исключениями, планирование продукта в реализации проекта отсутствуют в национальном стандарте проектного управления. Соответственно, при таких условиях сложно оценить достижение целевых индикаторов программы. Более того, основная причина провала – некорректное экономическое обоснование проектов, отсюда неправильное планирование расходов, времени и объемов работ. Международная практика показывает основные причины провала проекта: постоянная корректировка объема работ, плохое планирование, низкая вовлеченность участников проекта, перерасход затрат, несоблюдение установленного графика. Получается ситуация, когда в ходе работы над проектом приходит понимание, что экономическое обоснование было сделано неправильно, отсюда неверно поставленные цели и задачи, плохое планирование, увеличение затрат на реализацию проекта.

Разные системы и методы управления проектом сильно отличаются друг от друга. Они различаются по областям применения, детализированности, самодостаточности и формализации и т.д.

В связи с чем, оптимальным вариантом для НЦЭ была методология международного стандарта IPMA ICB4 — (International Project Management Association), который определяет элементы компетентности, которыми должны обладать сотрудники в управлении проектами, программами и портфелями проектов и программ, и к тому же данный стандарт содержит все необходимые в себе элементы для решения более широкого диапазона задач.

Все выше сказанное, позволяет говорить об актуальности обучения специалистов методам и инструментам проектного управления, включения в программы обучения самых современных методик интерактивного обучения, а также навыки разработки методических инструментов и т.д. на основе

международного стандарта IPMA ICB4 — (International Project Management Association), который определяет элементы компетентности, которыми должны обладать сотрудники в управлении проектами, программами и портфелями проектов и программ, и к тому же данный стандарт содержит все необходимые в себе элементы для решения более широкого диапазона задач.

В ходе непосредственного перехода к системе проектного управления возникали трудности и дополнительные препятствия со стороны персонала, что приводило к задержке реализации плана мероприятий.

В целях мотивации персонала, за счет оказания платных услуг НЦЭ компенсировал дополнительные нагрузки путем внедрения материального и нематериального стимулирования.

Таким образом, в современных компаниях разработка продуктов и совершенствование внутренних бизнес-процессов осуществляются в виде инновационных проектов. В таких условиях развитие проектного управления обусловило создание офиса управления проектами.

Он призван формализовать процесс управления проектами, контролировать соблюдение методологии и давать консультации по ее применению, контролировать сроки, бюджет проектов и функциональность получаемого результата, консолидировать информацию по выполненным и текущим проектам, накапливать опыт и знания.

Несмотря на имеющиеся место проблемы внедрения проектного управления в деятельности НЦЭ и сложность перехода организаций на проектно-ориентированное управление, востребованность в новой управленческой идеологии неуклонно возрастает в связи с необходимостью обеспечения конкурентоспособности НЦЭ.

В завершение можно сделать вывод, что внедрение методологии проектного управления на предприятии на базе ICB 4 позволило повысить уровень прозрачности и управляемости компании при одновременном ведении нескольких крупных проектов, повысилась эффективность управления проектами любой сложности и была определена система мотивации членов команды управления проектами.

Список литературы

1. *Аверкин М.Г.* Управление проектами: коммуникативная составляющая интегральной функции управления корпорацией (в практике современной компании). – Нижний Новгород: НГТУ, 2019 г.
2. *Бенко К.* Управление портфелями проектов: Москва [и др.]: Вильямс, 2019.
3. *Грей К.Ф.* Управление проектами. – Москва: Дело и Сервис, 2019
4. *Ершов В.Ф.* Бизнес-проектирование. – СПб.: Питер, 2015.
5. *Гиббс, Р.Д.* Управление проектами с помощью IBM Rational Unified Process. – Москва: КУДИЦ-Пресс, 2009.
6. *Ершов В.Ф.* Бизнес-проектирование. – СПб.: Питер, 2015.
7. *Кендалл И.* Современные методы: управления портфелями проектов и офис управления проектами. – М.: ПМ Софт, 2014
8. *Милошевич Д.З.* Набор инструментов для управления проектами. – М.: Компания АйТи: ДМК Пресс, 2016
9. Международная ассоциация управления проектами (IPMA ®) Требования IPMA к компетентности профессионалов в управлении проектами, программами и портфелями 4-я версия.

Rymgul ANSABAEVA, *Master Senior Lecturer, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 10009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, ansabaeva68@mail.ru*

CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF INSURANCE

The article examines the role of legal regulation in insurance. Based on the systematization of scientific literature, the author provides a definition of the concept of "legal regulation". The article highlights the blocks of legal regulation in the insurance system of the republic.

Keywords: legal regulation, insurance, legislative acts.

Рымгул АНСАБАЕВА, *магистр, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қараганды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академическая, 9 көш., ansabaeva68@mail.ru*

САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада сақтандырудағы құқықтық реттеудің рөлі қарастырылады. Ғылыми әдебиеттерді жүйелеу негізінде автор «құқықтық реттеу» ұғымына анықтама береді. Мақалада республиканың сақтандыру жүйесіндегі құқықтық реттеу блоктары көрсетілген.

Түйінді сөздер: құқықтық реттеу, сақтандыру, заңнамалық актілер.

Рымгуль АНСАБАЕВА, *магистр, ст.преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 10009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая 9, ansabaeva68@mail.ru*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВАНИЯ

В статье изучается роль правового регулирования в страховании. На основании систематизации научной литературы автором приведено определение понятия «правового регулирования». В статье выделены блоки правового регулирования в страховой системе республики.

Ключевые слова: правовое регулирование, страхование, законодательные акты.

As we all know, the legal regulation of insurance is still a topical issue. The reason for writing this article is the lack of priority of insurance in our society, the lack of a complete understanding of insurance among our people, as well as the lack of gaps in our insurance legislation.

People's lives are full of various difficult material conditions. That is, as the main benefit of insurance, every citizen has the right to insure his life, health, ability to work and other personal property interests. As for the insurance industry in general, the insurance industry has a great impact on the country's economy. We are convinced that the presence of insurance as a

service in the economic market of our country will bring some benefits to our economy, preventing certain material losses of our citizens. Nowadays, in the practice of developed countries such as the United States, Japan, Singapore and South Korea the insurance industry is known as a key indicator that makes a significant contribution to economic development. This means that by solving the problems associated with the regulation of insurance in the country, our country will undoubtedly join the ranks of developing and developed countries. Topical issues related to improving the legal regulation of insurance in the economic market of our country are still

unresolved.

In connection with the ongoing legal reforms in the country, it seeks to effectively and legally address the right to insurance. Improving the market of compulsory insurance in the country, including compulsory health insurance, reads: «The main priority in health care is the development of primary health care. It is necessary to study the introduction of compulsory health insurance. The common responsibility of the state, employers and employees for health is the main principle of the entire system of medical services. Exercise, proper nutrition, regular preventive examinations - the basis of disease prevention»[1].

There are a number of laws regulating compulsory insurance in the country, but due to a number of shortcomings in these laws, this problem still exists. The main reason for this is the lack of a general understanding of insurance, ie illiteracy or indifference to insurance, which confuses the state regulation of compulsory insurance with public administration, and ignorance of voluntary insurance as opposed to compulsory insurance. failure to insure. As for the main historical reasons, it dates back to the Soviet era, when, as mentioned above, the public misunderstood insurance and did not understand the importance of insurance for human life. This can be seen from the fact that since gaining independence, the insurance market is still underdeveloped. Therefore, the implementation of legal regulation of insurance, the elimination of gaps in it, the formation of a correct understanding of the population is a very important fragment.

Relations related to insurance activities are regulated by the Law «On Insurance Activities» [3] adopted on December 18, 2000 and disputes related to insurance contracts, compulsory and voluntary insurance, violation of insurance regulations, insurance disputes are regulated by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan [4]. Insurance is carried out through the protection of property interests of citizens and legal entities, the health of citizens and, of course, in the presence of such property relations, in cash. Protection of property interests of citizens and legal entities is very important, so it is reflected as three factors. First of all, the main legal aspect is the legal

protection of the property interests of the insurer and the insured property interests of the insured. At the time of concluding an insurance contract between the two parties, the insurer shall be held legally liable if there is an offense related to the property of the insurer. In addition, legal assistance to the insurer is required to ensure the financial stability of the insurer, guaranteeing the protection of the rights of participating citizens with property interests in the types of compulsory insurance regulated by law.

Secondly, as a material aspect, it provides a great opportunity for the insured citizens and the insured person, the beneficiary, who have concluded a bilateral insurance contract, to reimburse their expenses. This is because in the event of an insured event, the insured can receive his payment in the property interest in accordance with the contract with the insurer. There will be financial assistance based on a contract, not by the insurer. Provides material support to the Insured. It should be noted that financial assistance covers not only the insured, but also the insurer. After all, the insurer receives an insurance premium for concluding an insurance contract with the insured. This is a benefit or financial assistance to the insurer. Therefore, financial assistance is considered a mutually beneficial method.

Third, the implementation of insurance relations is very positive psychologically. This is because if a person is insured for his or her property or if he or she is a compulsory health insured, he or she will be carefree for his or her future. If his property or his health is endangered, his insured property or health insurance through health insurance leads to greater confidence. Why is it good? Because we cannot predict what will happen in the future, we can compensate you in case of damage to your property or health. Therefore, we can influence the future of the population by insuring them. For example, if a person is not insured, they can suffer losses due to sudden events, and the inability to compensate for the damage will have a very strong effect on human psychology. causes you to take action. Therefore, if the property interests and property are insured, the existence of an insurance company that will cover the losses in terms of property interests will allow it to move freely in

the future.

It should be noted that the legal and psychological aspects arise without the material aspect. There may be no insurance indemnity during the insurance, as it depends on the presence or absence of the insured event. Thus, when the insurer enters into an insurance relationship, it serves to make an insurance indemnity, which helps to eliminate the damage caused by the insured event. In legal and psychological aspects, the insurer represents non-material benefits from insurance. This wealth reflects its value and its consumption value. The material aspect of insurance is reflected in the form of material benefits, such as insurance and other benefits provided by the insured.

As mentioned above, our people do not always understand the benefits of the insurance system. If we just take compulsory health insurance, our people still do not know its benefits and do not understand how it will affect their future. Health is more valuable than wealth. Because you can't buy health. Therefore, the President, considering the future and health of our people, introduced compulsory health insurance. Abroad - insurance is considered a guarantee of the future. Because by insuring your property or health, property, you can take a firm step into the future, you can walk without worries, foreigners generally perceive it as a culture. That is, people with high salaries come in order to provide a decent income for their future lives, so they voluntarily turn to insurance companies to sign a contract. After retirement, he will receive as much pension as he can provide for himself with the money transferred under the contract. So, a citizen goes there to ensure a comfortable and good life. One of the conditions for the development of insurance culture is to improve the living standards of the population by increasing the income of citizens. In general, the level of development of the state as a whole can be determined by the culture and standard of living of one person.

Here are a few issues that hinder the sustainable development of insurance relations. First, there is a lack of financial stability of insurance companies so that they can easily leave the insurance market of the country when entering into multidisciplinary insurance

relations. Secondly, the failure of insurance companies to properly serve the insured, the existence of errors in the conclusion of bilateral contracts, the quality of services provided by employees also contribute to the alienation of our people from insurance.

Third, the development of new areas in the activities of national insurance companies is stagnant, there is no progress. The main reason is that the insurance system works according to the old plan. For progress in any field, it is always necessary to have new ideas and strategies.

The next is compulsory social health insurance, which has now entered into force. It came into force in 2018, but there was a lot of misunderstanding among the population and a moratorium was announced for 2 years. It came into force this year, in 2020. But people still do not understand how it works and why it is needed. In general, we would like to briefly explain why the world is changing due to the growth of non-communicable diseases, the introduction of new medical technologies and the growing population of the elderly. In international practice, the introduction of OSMS meets the above requirement and ensures financial stability of the health sector. The current system of Kazakhstan must be ready for such a requirement and respond to changes in a timely manner. Many OECD countries choose OSMS because This approach requires the division of health care responsibilities between the state, the employer and the citizen. Implementation of the OSMS will ensure the principles of diversity, social justice and cooperation. Through compulsory social health insurance, our people will be able to go to a medical center for free without any worries when their health is suddenly endangered. One of the disadvantages of the OSMS for us is that the amount that is insured every month is very inefficient for only 1 year. This is due to the fact that some people are insured in the OSMS for the amount of money they earn, but it is valid for only 1 year, and its money is burned. It is difficult for the insured, because money does not come easily. It would be better to adjust the left side. Our people were confidently going to free insurance.

It should be noted that there are situations in society in which everyone's life is in danger,

and he can not fix it alone. In this regard, insurance defines the forms of social protection of the population working in a market economy from social risks.

In connection with the emergence of such problems, we suggest the following solutions:

- regulation of the insurance policy of the state for the sustainable development of the insurance market;

- since society is important to us, the implementation of measures in the field of insurance to improve the living standards of the population;

- for the future of our people, to advertise things that they are confident in to live, to avoid damage to property from technical and natural disasters, adverse conditions;

- the Internet is well developed, so the introduction of a system that monitors the activities of insurers;

- introduction of an effective and good insurance system in our country, studying the experience of developed countries in the insurance system, as shown above;

- agitation and formation of a correct understanding of the insurance system;

- to show the importance of insurance for our people;

- reduction of taxes on insurance companies, as high taxes increase their risk of bankruptcy.

To sum up, the improvement and legal regulation of insurance is important for its future, for building trust between people and for the effective regulation of insurance relations. Insurance should play a big role in everyone's life.

List of used materials:

1. Баймагамбетова З.А. Страхование: учеб. пособие - Астана: КазГАТУ

2. Закон Республики Казахстан «О страховой деятельности» от 18.12.2000 г. №126-ІІ. (с изменениями от 01.01.16 № 422-V) // Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000126>

3. Жуйриков К.К., Назарчук Н.Н. Страхование: теория, практика, зарубежный опыт. - Алматы, 2001.

4. Альжанова Н.Ш. Проблемы и перспективы развития страхования в РК// Электронный ресурс: <http://sibac.info/studconf/econom>

Айсұлу БУКЕНОВА, магистр, старший преподаватель кафедры «ЭиП» Карагандинский экономический университет, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академичекамя9, bukenovaa@mail.ru. +77761483980

Айгуль ИБРАЕВА, магистр, старший преподаватель кафедры «ЭиП» Карагандинский экономический университет, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академичекамя9, aika_krg75@mail.ru, +77015336367

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РК

В данной статье рассмотрены такие немаловажные проблемы, как нестабильность на рынке труда и невозможность охватить социальной защитой все слои населения, обусловленные отсутствием нормативно-законодательной базы и прочими трудностями, которые на сложившейся политико-социальной атмосфере нашего формирующегося в зарождающихся рыночных отношениях и накалившейся криминогенной ситуации общества, которая усугубилась кризисом государственной власти. Этим и обусловлена актуальность данной темы на сегодняшний день.

Ключевые слова: бюджет, социальная сфера, расходы, затраты, здравоохранение, образование

Айсұлу БӨКЕНОВА, магистр, "ЭЖЖ" кафедрасының аға оқытушысы» Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ. Академическая көш.,9, bukenovaa@mail.ru. +77761483980

Айгүл ИБРАЕВА, магистр, "ЭЖЖ" кафедрасының аға оқытушысы» Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ. Академическая көш.,9, aika_krg75@mail.ru, +77015336367

ҚР ӘЛЕУМЕТТІК ҚАМСЫЗДАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Жұмыспен қамтуды реттеуге және халықты әлеуметтік қорғауға байланысты кейбір проблемалар бар. Бұл мақалада еңбек нарығындағы тұрақсыздық және нормативтік-заңнамалық базаның жоқтығынан және біздің дамып келе жатқан нарықтық қатынастарымызда қалыптасқан саяси және әлеуметтік атмосферада және қоғамның шиеленіскен криминогендік жағдайында туындаған басқа да қиындықтардан туындаған халықтың барлық топтарын әлеуметтік қорғаумен қамту мүмкін еместігі сияқты маңызды мәселелер қарастырылады. мемлекеттік билік дағдарысы. Бұл бүгінгі тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Түйінді сөздер: бюджет, әлеуметтік сала, шығыстар, шығындар, Денсаулық сақтау, білім беру

Aisulu BUKENOVA, master's degree, senior lecturer of the Department "EIP», Karaganda Economic Univacity of Kazpotrebsouuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya 9, bukenovaa@mail.ru. +77761483980

Aigul IBRAEVA, master's degree, senior lecturer of the Department "EIP», Karaganda Economic Univacity of Kazpotrebsouuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya 9, aika_krg75@mail.ru, +77015336367

ANALYSIS OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM OF KAZAKHSTAN

There are some problems related to the regulation of employment and social protection of the population. This article examines such important problems as instability in the labor market and the

inability to cover all segments of the population with social protection, due to the lack of a regulatory framework and other difficulties that affect the current political and social atmosphere of our emerging market relations and the heated criminal situation of society, which was aggravated by the crisis of state power. This explains the relevance of this topic today.

Keyword: budget, social sphere, expenses, expenses, health care, education

Исследование финансового обеспечения социальной сферы Казахстана требует проведения количественно-качественного анализа главного денежного фонда страны на предмет эффективности его исполнения в части реализации стратегических социально-значимых задач устойчивого роста экономики.

Именно государственный бюджет Республики Казахстан в трансформационных условиях является основным источником финансирования приоритетных социально-экономических задач государства: предоставления гражданам гарантий на образование, здравоохранение, социальное обеспечение и социальную помощь низкооплачиваемых слоев населения, поэтапного повышения размеров пенсий и государственных пособий, а также заработной платы государственным служащим и работникам бюджетных организаций, поддержки реального сектора

экономики на основе активизации инвестиционного процесса, финансирования государственных и отраслевых(секторальных) программ, республиканских и местных инвестиционных проектов, укреплению обороноспособности страны и др.

Прежде всего, рассмотрим тенденции последних лет в области сложившихся параметров государственного бюджета, с акцентом на расходную составляющую в сферах здравоохранения, образования, социальной защиты, культуры, таблица 1. Как видно из таблицы 1, с 2013 по 2018 гг. ежегодно наблюдается рост основных показателей бюджета республики. За последние 6 лет сумма поступлений в бюджет составила порядка 28 039,7 млрд. тенге. Так, доходная часть увеличилась с 5 179,5 млрд. тенге в 2013 г. до 8 789,0 млрд. тенге в 2018г. Коэффициент роста доходов в бюджет страны за эти годы составил 1,7 раз.

Таблица 1 – Показатели исполнения основных параметров республиканского бюджета за 2013-2019гг., млрд.тенге

Показатель	Годы						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8
Поступления	6 375,6	7 354,8	7 730,6	8 775,9	9 800,5	10 146,6	10 568,5
Доходы	5 179,5	5 908,8	6 137,0	7 662,2	9 691,8	8 789,0	10 452,5
Налоговые поступления	3 510,6	3 666,1	3 332,9	4 275,9	4 848,0	5 694,9	6 859,6
Неналоговые поступления	100,7	131,7	162,8	298,2	159,9	151,3	119,8
Поступления от продажи основного капитала	9,0	7,7	8,8	7,8	4,3	2,4	6 885,0
Поступления трансфертов	1 559,2	2 103,3	2 632,5	3 065,2	4 679,5	2 940,4	3 466,1
Расходы	6 316,6	7 431,1	7 469,2	8 881,9	11 550,8	10 120,9	11 933,2
Затраты	5 700,8	6 471,2	6 789,8	7 899,8	10 677,5	9 334,7	11 461,3

Бюджетные кредиты	122,1	118,5	190,8	315,0	282,5	250,3	315,4
Приобретение финансовых активов	167,5	480,0	182,7	286,0	196,3	51,8	156,4
Дефицит бюджета	-718,0	-1081,2	-912,1	-741,2	-1357,0	-729,2	-1 364,6
Примечание – данные Комитета по статистике МНЭ РК							

В 2019 году доходная часть бюджета утверждена в размере 9,2 трлн. тенге. Примечательно, что если с 2013г. по 2017г. наблюдался ежегодный прирост в среднем на 128,0 млрд. тенге поступлений в казну государства, то в 2018г. они ушли в «минусовую» плоскость, почти на 10% в сравнении с предыдущим годом снизились на 1 370,9 млрд. тенге.

Аналогичная линия роста складывается и в отношении расходной части бюджета. Основную долю расходов составляют различного рода затраты государства. Так, расходы на затраты республиканского бюджета в 2013г. сложились в размере 5 700,8 млрд. тенге, а в 2018г. уже 9 334,7 млрд. тенге, что в процентах составляет рост на уровне 164%.

В 2018г. снижение поступлений и соответственно доходов по сравнению с 2017г. имеет место и в показателях расходно-затратной части бюджета, т.е. 10 121 млрд. против 11 550,8 млрд. тенге. Детально, рассмотрим выполнение доходной части бюджета, поскольку именно формирование притока денежных средств позволяет удовлетворять нужды и потребности государства в реализации социально-востребованных программ и задач общества.

Четыре основных статей образуют доходную сторону бюджета страны: налоговые и неналоговые поступления, поступления от продажи основного капитала и трансфертов.

В структуре доходов именно налоговые поступления являются главным компонентом их пополнения, а уже в самой структуре налоговых поступлений лидерами или так называемыми структурообразующими статьями налогов считаются - налог на добавленную стоимость (НДС) и корпоративный подоходный налог (КПН). В бюджете развитых стран налоговые поступления составляют около 80-90%.

Сравним наши показатели с мировым стандартом. Так, расчет доли налоговых поступлений в центральном денежном фонде Казахстана, а именно в ее доходной части показал следующие цифры: в 2013г. 68% - 3 510,6 млрд. тенге; 62% в 2014г. или 3 666,1 млрд. тенге; 54,3% в 2015г. - 3 332,9 млрд. тенге; в 2016г. налогов было собрано в казну на сумму 4 275,9 млрд. тенге или 55,8% от общего дохода; в 2017г. 4 848,0 млрд. тенге составили 50% доходов и в 2018г. 5 694,9 млрд. тенге собранных налогов определили почти 64% доходную часть бюджета страны.

Эти цифры позволяют сделать выводы во-первых, об не соответствии отечественных параметров мировым показателям (об их отставании), а во-вторых, говорят об ежегодном снижении доли налоговых поступлений в казну государства, не считая 2018г. когда произошел рост до 64% в сравнении с 50% уровнем в 2017г. Известно, что в структуре поступлений республиканского бюджета трансферты из областных бюджетов, бюджетов гг. Алматы и Нур-Султан, а также из Национального фонда формируют статью «Поступления трансфертов».

В долевого соотношении доходной части бюджета это порядка 33% от всех доходов. Если в 2013г. это 30,1%, то в 2018г. это 33,4% или 2 940,4 млрд. тенге доходов. Данные анализируемой таблицы, показывают, что в 2017г. произошло резкое возрастание трансфертов в республиканский бюджет страны именно из Национального фонда.

При этом, надо отметить, что главное не процентное соотношение величины трансфертов к итоговой сумме доходов, а с точки зрения эффективности важно будет обеспечить соблюдение параметра гарантированного трансферта из Национального фонда, который по Закону РК имеет следующие уже в абсолютном значении ориентиры:

-в 2018 году – 2,6 трлн. тенге;
 -в 2019 году – 2,3 трлн. тенге;
 -в 2020 году и последующие годы - 2 трлн. тенге.

Данные изменения приняты с учетом поэтапного снижения до 2 трлн. тенге в 2020г. Думаем, данные изменения вполне оправданы, поскольку средства из Национального фонда в последние годы стали иметь характер интенсивного использования а вопрос их эффективного использования уже вызывает сомнения. Так, большая часть целевых трансфертов выделяется на

увеличение уставного капитала неэффективных кваз и государственных институтов: таких как АО "Фонд национального благосостояния "Самрук-Казына", Национальный управляющий холдинг "Байтерек" и др.

Далее, подвергнем более детальному анализу расходную часть бюджета страны, с точки зрения складывающихся тенденций в вопросе финансового обеспечения социальной сферы Казахстана. Для этого нами составлена на основе официальных данных статистики таблица 2.

Таблица 2 - Показатели расходной части республиканского бюджета на социальную сферу за 2013-2019гг., млрд. тенге

Показатель	Годы						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Затраты, в т. ч.	2 336,4	2 699,5	2 874,7	3 276,4	3 786,4	4 274,6	4 827,7
% в общему объему расходов	36,0	37,9	39,4	37,3	32,5	42,2	44,5
Образование	453,2	464,5	443,7	531,0	464,6	473,8	594,1
Здравоохранение	499,3	674,2	657,3	791,9	1 018,6	1 071,2	1 112,7
Культура, спорт, туризм	93,8	108,2	105,0	115,1	140,7	150,8	117,8
Социальное обеспечение и помощь	1 260,9	1 441,7	1 602,3	1 838,1	2 130	2 578,8	2 967,1
Примечание – данные Комитета по статистике МНЭ РК							

В представленной таблице 2, мы анализируем показатели затрат на образование, здравоохранение, культуру, спорт, туризм и социальное обеспечение и помощь, поскольку именно они формируют в целом так называемый «социальный блок» государства. Мы видим, что с каждым годом государство увеличивает расходы на «социалку», как в относительном, так и в абсолютном значениях. Более того, мы наблюдаем тенденцию превалирования расходной части над доходной.

Вывод об этом подтверждают показатели дефицита бюджета, которые как мы видим, колеблются каждый год от - 718,0 млрд. тенге в 2013г. (самый низкий показатель) до -1357,0 млрд. тенге в 2017г. (максимальное значение за рассматриваемый период 2013-2018 гг.). Экономисты в своих комментариях по этому поводу говорят, о вынужденном шаге со стороны государства

идти на дефицитность бюджета, так как оно должно в полном объеме профинансировать свои социальные обязательства перед гражданами страны, особенно в условиях кризиса.

Однако, сточки зрения национальной безопасности, речь должна идти о не превышении дефицита своего порогового значения не более 1,0% от ВВП страны.

Так, в 2018г. дефицит в два раза сократился по отношению к уровню бюджета 2017 г., когда имело место максимальное расходование средств чем его поступление, и тем самым нависла угроза национальным интересам страны. Именно в 2017 году порог безопасности по дефициту бюджета превысил на 2,4% и составил 3,4% от ВВП. Основными причинами такого резкого увеличения доли дефицита бюджета по отношению к ВВП страны считаются санация банковских структур Казахстана,

которым государство вынуждено было выделить порядка 2,1 трлн бюджетных тенге.

Как мы сказали, финансовое обеспечение социального развития казахстанского общества имеет тенденцию к увеличению с каждым годом становления и развития национальной экономики. Так, в 2018г. расходы на социальный блок составили 4 274,6 млрд. тенге или 42,2% всех расходов бюджета страны, а в 2013 г. это было 36% всех расходов или 2 336,4 млрд. тенге.

Почти в 2 раза возросла сумма, направленная на поддержку и реализацию социальных программ, направленных на повышение качества жизни населения. В плане на 2019г. также намечено увеличение затрат из бюджета на социальное развитие до 42,2%, всего на сумму 4 827,7 млрд. тенге. С момента обретения независимости, Казахстан взял курс на построение социально-ориентированного государства, где каждый гражданин будет образован, здоров, духовно развит и т.п., начался путь построения собственной модели социального обеспечения. Точечно отметим те цели и задачи, которые способствовали формированию этой модели:

- поддержка социально-уязвимых и мало-обеспеченных категорий населения;
- пенсионное обеспечение и расширение продуктивной занятости;
- формирование новой модели системы оплаты труда гражданских служащих в области здравоохранения, социального обеспечения, образования, культуры, спорта, ветеринарии, лесного хозяйства и особо охраняемых природных территорий;
- развитие инфраструктуры жизнеобеспечения граждан и повышение качества жизни.

И как видим из таблицы 2, именно государственная поддержка социально-слабой категории граждан требует больше всего расходов из казны, а точнее более 50% всех расходов на «социалку».

Если в 2013 г. на социальное обеспечение и помощь было затрачено 1 260,9млрд., то в 2018г. 2 578,8 млрд. тенге. Ежегодно в среднем рост затрат на данную поддержку складывается в сумму 2 578,8 млрд. тенге. При этом отметим, что

государство нацелено в конечном счете на изменение идеологии оказания социальной помощи, точнее сказать не просто выделять средства из бюджета, а способствовать тому, чтобы эти слои населения смогли активизировать свой трудовой потенциал в новых условиях.

Конечно те граждане, которые действительно не смогут выйти из трудной жизненной ситуации, например инвалиды, смогут получать и дальше так называемую «безусловную» помощь. Ну а те, которые еще так скажем в силах изменить свою реальность и жизненные условия, должны получая соцпомощь, активно трансформироваться в новых условиях -переквалифицироваться, пройти курсы и т.п. На наш взгляд, это вполне адекватная политика со стороны государства.

Новым этапом в развитии социальной политики страны и участия в нем финансовых инструментов воздействия можно считать 2015 год. Так, именно в 2015г. приняты Концепция новой бюджетной политики и Концепция совершенствования системы государственного планирования, ориентированной на результаты

В соответствии с рекомендациями Всемирного банка начался переход к новому способу составления стратегических планов и бюджетных программ, что также связано с концепцией БОР. Был впервые составлен проект 3-летнего бюджета страны на 2016-2018 гг., базируясь при этом на единую бюджетную классификацию расходов. Вне-сены изменения в Бюджетный кодекс страны с целью эффективной отдачи от расходования бюджетных денег в том числе. На наш взгляд, ценными изменениями того периода стали следующие поправки:

- ставка на достижение результатов;
- введение ответственности первых руководителей государственных органов и руководителей бюджетных программ за недостижение прямых и конечных результатов бюджетных программ.

В апреле 2017г. была принята очень важная, на наш взгляд, инициатива Первого Президента РК Н.А.Назарбаева – программа «Рухани жаңғыру».

Как известно, цель данной программы сохранение и приумножение духовных и культурных ценностей казахстанского общества. На реализацию программы «Рухани жаңғыру» в 2017г. было выделено из бюджета 4,2 млрд.тенге.

Примечателен в историческом плане 2018г. тем, что была озвучена программа «5 социальных инициатив Президента» (были выделены в 2018г. 25,1 млрд. тенге, в частности на повышение доступности и качества высшего образования), в связи с изменением статуса городов Шымкент и Туркестан были также внесены изменения в бюджет страны, было выделено на это 29,7 млрд. тенге. Таким образом, государственные бюджетные средства продолжают выступать основным источником вложений в развитие образования и науки, сферы здравоохранения, спорта, культуры и туризма.

Как показало исследование основная проблема финансового обеспечения социальной сферы Казахстана это ее бюджетное превалирование над небюджетными источниками решения социально-значимых задач.

Бюджет страны является основным источником финансовой поддержки социальных сфер республики. О социальном характере бюджета Казахстана говорит почти 50%-ая доля затрат на социальное обеспечение, образование, здравоохранение, культуру, спорт и туризм. Доля затрат на социальный блок складывается в следующем понижающем рейтинге: 1 место – социальное обеспечение и помощь (56%), 2 место – здравоохранение (24%), 3 место – образование (15%), 4 место - культура, спорт, туризм (3,5%) от суммы всех затрат на сферу социального развития.

В проекте бюджета на 2019-2022гг. социальная направленность главного денежного фонда страны также планируется сохранить в следующих цифровых прогнозных значениях:

- на социальное обеспечение и помощь 3,0 трлн.тенге;
- на здравоохранение 1,1 трн.тенге;
- на образование 583 млрд.тенге;
- на культуру и спорт 78 млрд.тенге.

Финансирование социальной сферы казахстанцев проводится также по линии

программы «Әлеуметтік қамқорлық» с общей кассой 444,3 млрд.тенге, в том числе 100 млрд.тенге на ввод арендного жилья для малообеспеченных многодетных семей, субсидирование льготных кредитов АО «Жилстройсбербанк»; 90 млрд.тенге на улучшение региональной инфраструктуры; 30 млрд.тенге на специальный проект «Ауыл – Елбесігі».

Из бюджета страны на поддержку отдельных категорий граждан в виде адресной социальной помощи (АСП) в 2019 г. планируют выделить 49,6 млрд.тенге, в 2020г. – 115 млрд., в 2021г. – 108 млрд.тенге. Поддержку получают люди с ограниченными возможностями: в 2019г. – 5 млрд., в 2020г. – 12,8 млрд., в 2021г. – 14,9 млрд. тенге.

Таким образом, как можно убедиться, бюджетное финансирование социальной сферы Казахстана на среднесрочную перспективу будет оставаться в тренде. В этой связи необходимо решать проблему поиска небюджетных (спонсорство, краудфандинг, венчурное финансирование и др.) источников финансового развития социальных сфер и направлений духовного развития нашей страны. Внебюджетное финансовое обеспечение социальной сферы возможно увеличить за счет развития государственно-частного партнерства (ГЧП).

Дополнительно целесообразно повышать эффективность исполнения доходной части государственного бюджета страны. Меры по наращиванию налогооблагаемой базы, сокращению теневых доходов, в том числе за счет интенсификации масштабов безналичных операций полагаем будут способствовать решению разгрузки бюджета и диверсификации дополнительных нефтяных ресурсных вливаний в бюджет страны.

Возрастание социальных обязательств государства требует получения большей экономической отдачи от цифровизации налогового и таможенного администрирования. Требуется выработки научно-практических рекомендаций по решению серьезных проблем повышения эффективности государственного аппарата и деятельности квазигосударственных институт развития.

В долгосрочной перспективе, учитывая снижение темпов пополнения доходной части и при этом постоянный рост затрат на социальные нужды возникает задача разработки стратегических подходов укрепления государственных финансов. Необходимо больше задействовать арсенал стимулирования косвенными рыночными методами развитие предпринимательства, активизации деловой среды в стране.

В 2019 году резко выросла на 20,6% до Т14 трлн. Наиболее сильно выросли затраты на сферу соцобеспечения +26% (25% доля в общих затратах) и расходы на экономику включающие промышленность, С/Х, инфраструктуру +26,2% (25% доля в общих затратах). Однако увеличение расходов на экономику было обусловлено сильным спадом в предыдущем году и, кроме того, включает расходы на различные имиджевые проекты. Все укрупненные статьи расходов продемонстрировали рост, при этом заметно, что общие расходы за исключением затрат на соцобеспечение и обслуживание долга находятся ниже своих предыдущих значений относительно ВВП.

Так, расходы на образование, здравоохранение, культуру ранее достигали 7% от ВВП и только 5,9% в 2019 году, затраты на экономику соответствовали 6,8% от ВВП, но 5,1% в прошлом году (6,2% от ВВП в среднем с 2010 года). Госуслуги, оборона и безопасность, расходы на которые ранее были близки к 3,7% от ВВП, составили 3,4% от ВВП в 2019 году.

Повышенное внимание к электорату заметно по возросшим расходам на пенсионное обеспечение, которые достигли 3,3% от ВВП, против 2,6% от ВВП в 2010 году. Расходы на заработные платы из бюджета наоборот снижались с 3,1% от ВВП в 2010 году до минимума в 2,4% в 2018 году, но благодаря увеличенным ассигнованиям в 2019 году подросли до 2,6% от ВВП. В результате мы отмечаем возрастающую ориентацию бюджетных расходов на текущее потребление, которое в том числе стимулирует импорт, в то время как экономика получает лишь временный катализатор роста, который действует пока растут расходы.

Баланс госбюджета сложился лучше ожиданий и составил по нашей оценке, -1,9% от ВВП, против планировавшихся правительством -2,1% от ВВП и -1,3% фактически в 2018 году. Как отмечалось, год назад по планам дефицит госбюджета планировалось снизить до -1% от ВВП начиная с 2019 года, но принятые коррективы весной 2019 года существенно изменили бюджетную ситуацию. Кроме того, на фоне падения нефтяных котировок, предпринятое фискальное стимулирование экономики выглядит отчасти оправданным и своевременным. Хотя и без увеличенных бюджетных расходов рост экономики был на приемлемом уровне, а дефицит бюджета мог бы быть в пределах 1% от ВВП, что обратило бы вспять процесс аккумуляции госдолга.

Расходы государственного бюджета и Нацфонда в Казахстане выросли за 8 месяцев 2019 года на 17,6%. К пяти главным направлениям, куда направляются деньги из госбюджета, относятся: социальная помощь и социальное обеспечение, сфера образования, здравоохранения, обслуживание долга, транспорт, коммуникации.

В текущем году вместе с ростом затрат Нацфонда значительно увеличились расходы государственного бюджета. За январь–август 2019 года прирост составил 17,6% за год, до 8,4 трлн тенге.

Больше всего средств было направлено на социальную помощь и социальное обеспечение: сразу 27,3% от общей суммы затрат (годом ранее — 25,1%). Немалая часть также направляется в сферу образования (1,5 трлн тенге, или 17,6% от общей суммы) и здравоохранения (9,4%, или 787,4 млрд тенге).

В пятерку приоритетных направлений по затратам госбюджета вошли также обслуживание долга (6,4%, или 538,3 млрд тенге) и транспорт и коммуникации (6,2%, или 521 млрд тенге).

Основной причиной роста затрат госбюджета является увеличение расходов на социальную помощь и социальное обеспечение. За январь–август текущего года затраты, направленные на соцпомощь, составили 2,3 трлн тенге — на 28% больше, чем за аналогичный период прошлого года

(1,8 трлн тенге). Это максимальный рост в аналогичном периоде за все время.

За январь–апрель текущего года расходы государственного бюджета достигли 3,8 трлн тг, увеличившись за год на 16,7%. Для сравнения: за аналогичный период прошлого года сумма расходов госбюджета составила 3,3 трлн тг, рост — 11,7%.

За последние пять лет в рассматриваемом периоде (по итогам первых четырех месяцев) сумма затрат госбюджета увеличивается в среднем на 12,3% год-к-году.

Наибольшая часть расходов госбюджета приходится на социальную помощь и социальное обеспечение — 27,6% от общей суммы расходов, годом ранее доля была равна 26,8%.

На сферу образования из госбюджета выделены средства в размере 671 млрд тг — на 16,2% больше, чем за аналогичный период годом ранее (577,2 млрд тг), доля составила 17,6% (годом ранее — 17,7%).

Тем временем расходы на сферу здравоохранения увеличились на 12,3%, с 435,4 млрд до 488,9 млрд тг, доля составила 12,8%.

Также в ТОП-5 направлений расходов госбюджета вошли такие сферы, как обслуживание долга и государственные услуги общего характера: 252 млрд и 225,1 млрд тг соответственно.

В целом в 2019 году объем средств, которые будут направлены на социальное обеспечение и социальную помощь, вырос на 674 млрд тенге и составил 3,3 трлн тенге. Это 28% расходов республиканского бюджета. В общем на социальные выплаты в текущем году будет направлено 2,9 трлн тенге. Об этом заявил глава Минтруда Бердибек Сапарбаев.

На сегодня государством гарантировано 39 видов социальной помощи. В 2018 году пенсии и пособия из бюджета выданы 3,8 млн человек (20,9% населения) на общую сумму более 2,5 трлн тенге. А выплаты из системы обязательного социального страхования получили порядка 800 тыс. человек на сумму 190 млрд тенге.

Расходы казахстанского госбюджета за первое полугодие 2018 года по всем направлениям составили 5,1 трлн тенге, что

на 9,6% больше, чем за аналогичный период предыдущего года - 4,7 трлн тенге.

Так, за первые 6 месяцев текущего года основными направлениями затрат бюджетных средств стали: социальная помощь и социальное обеспечение - 1,3 трлн тг (прирост - 19,1%), образование - 993,4 млрд тг (прирост - 6,9%) здравоохранение - 577,4 млрд тг (прирост - минус 0,8%), общественный порядок, безопасность, правовая, судебная, уголовно-исполнительная деятельность - 307,8 млрд тг (прирост - 7,3%) и государственные услуги общего характера - 284,3 млрд тг (прирост 0,7%).

На пятерку перечисленных направлений приходится совокупно 3,5 трлн тг, или 67,9% всех расходов госбюджета. На оставшиеся направления было выделено 1,6 трлн тг (32,1%).

Как отмечается, в многолетней динамике затраты госбюджета в конце 2017 года составили 12,5 трлн тенге, что превысило расходы 2016 года сразу на 32,3% или 3,1 трлн тг.

За последние 5 лет расходы бюджета выросли в 2 раза - на 6,2 трлн тг.

В рамках исполнения государственного бюджета за 6 месяцев расходы на оплату труда составили 671 млрд тг, что на 9% больше, чем за аналогичный период годом ранее - 615,8 млрд тг.

Из местного бюджета было выделено 487,6 млрд тг, из республиканского - 183,4 млрд тг.

Основная сумма, выделенная из госбюджета, распределилась по пяти приоритетным направлениям.

На социальную помощь и социальное обеспечение было направлено из бюджетных средств 1,6 трлн тг (годом ранее - 1,3 трлн тг). На нужды образования - 1,1 трлн тг (годом ранее - 1,06 трлн тг). Расходы на здравоохранение практически не изменились - 658,1 млрд (годом ранее - 652,5 млрд тг). Расходы по обслуживанию долга составили 407,1 млрд тг, против 293,4 годом ранее. На поддержание общественного порядка, безопасности, правовой, судебной и уголовно-исполнительной деятельности из бюджета выделили 389,3 млрд тг (годом ранее - 345,7 млрд тг).

Таким образом, совокупные расходы по данным направлениям составили 4,1 трлн тг, или 67,6% от всех затрат бюджета страны.

социальные расходы Правительство снижать не планирует. Они только растут:

- здравоохранение – с 1063,6 до 1070,7 млрд
- образование – с 375,3 до 470,7 млрд
- социальная помощь – с 2,6 до 3,1 трлн.

Необходимо и в дальнейшем развивать эффективную социальную политику, основная цель которой – социальная безопасность и гарантия стабильности в обществе.

Для совершенствования социального обеспечения предлагается следующее:

- необходимо постоянно совершенствовать систему социального и пенсионного обеспечения, всемерно защищать материнство и детство;
- создать условия, при которых работодатели будут активно привлекать к работе социально уязвимые слои населения, обеспечив их заработной платой. Прежде всего это касается людей с ограниченными возможностями;
- продлить действие программы «Дорожная карта бизнеса-2020», необходимо предусмотреть дополнительно не менее 30 миллиардов тенге ежегодно;
- довести расходы на образование, науку и здравоохранение из всех источников до

10% от ВВП. В первую очередь нужно повысить доступность первичной медико-санитарной помощи, особенно на селе;

- для стимулирования работников ПМСП повысить заработную плату на 20% участковым медработникам, внедрившим новые подходы управления заболеваниями;
- увеличить в крупных городах строительство арендного жилья для социально уязвимых слоев населения.

Список литературы:

1. Послание РК К.Ж. Токаев от 02.09.2019. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана»
2. Приказ министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 29 июля 2015 года № 631 «Об утверждении минимальных социальных стандартов в сферах труда, социального обеспечения и здравоохранения»
3. «Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995г. с изменениями и дополнениями от 7.10.1998г.
4. Стратегия развития Казахстана до 2050 года
5. Основные направления внутренней и внешней политики (на соответствующий год). Ежегодные Послания Президента Н.Назарбаева РК народу Казахстана

Gaukhar IGIMBAYEVA, PhD, «Almaty Management University», *magistr's EMBA, Kazakhstan, 100009, Karaganda city, Erzhanov street, 53-49, igt_tgt@icloud.com, 87078649418*
Tatiana ISSYK, DBA, professor, «Almaty Management University», *Almaty city, tv@issyk.kz*

KAZAKHSTAN EXPERIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF HEALTH INSURANCE

This article examines the main aspects of the Kazakhstani experience of public administration in the field of health insurance. Particular attention is paid to the need for a comprehensive analysis of existing health care models to determine the correct way of development and optimization in order to improve the quality of medical services provided to the population, to comply with the guarantee of the patient's freedom of choice, as well as the advantages and problematic issues of introducing health insurance in Kazakhstan.

Key words: public administration, health insurance, healthcare.

Гаухар ИГИМБАЕВА, *медицина ғылымдарының кандидаты, «Алматы Менеджмент Университеті», EMBA магистрі, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қаласы, Ержанов көшесі, 53-49, igt_tgt@icloud.com, 87078649418*

Татьяна ИССЫК, «Алматы Менеджмент Университеті», *DBA, профессор, Алматы қаласы, tv@issyk.kz*

ДЕНСАУЛЫҚТЫ САҚТАНДЫРУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ӘКІМШІЛІКТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Бұл мақалада медициналық сақтандыру саласындағы мемлекеттік басқарудың қазақстандық тәжірибесінің негізгі аспектілері қарастырылған. Халыққа көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасын жақсарту, пациенттің таңдау еркіндігінің кепілдігін сақтау мақсатында дамудың және оңтайландырудың дұрыс жолын анықтау үшін қолданыстағы денсаулық сақтау үлгілерін кешенді талдау қажеттілігіне, сондай-ақ Қазақстанда медициналық сақтандыруды енгізудің артықшылықтары мен проблемалық мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: мемлекеттік басқару, медициналық сақтандыру, денсаулық сақтау.

Гаухар ИГИМБАЕВА, *кандидат медицинских наук, магистр EMBA «Алматы Менеджмент Университеті», Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Ержанова, 53-49, igt_tgt@icloud.com, 87078649418*

Татьяна ИССЫК, *DBA, профессор «Алматы Менеджмент Университеті», г. Алматы, tv@issyk.kz*

КАЗАХСТАНСКИЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОБЛАСТИ МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

Данная статья рассматривает основные аспекты казахстанского опыта государственного управления в области медицинского страхования. Особое внимание уделяется необходимости разностороннего анализа существующих моделей здравоохранения для определения правильного пути развития и оптимизации с целью повышения качества оказываемых медицинских услуг населению, соблюдения гарантии свободы выбора пациента, а также преимуществам и проблемным вопросам внедрения медицинского страхования в Казахстане.

Ключевые слова: государственное управление, медицинское страхование, здравоохранение.

In a country, choosing an optimal health care model is essential to ensure more efficient use of resources and improve the quality and availability of health care. In the Address of the

President of the Republic of Kazakhstan K.Zh. Tokayev, the position of health care on an effective insurance model adapted for our country is clearly indicated. The system of compulsory health insurance should provide medical assistance, while the doctor must clearly understand the principles on which his work is paid, what medical care he should be provided free of charge [1, p.6].

All over the world there is experience in building and optimizing various models of financing and organization of health care. Leading countries are gradually expanding the coverage of the population with free medical care, rationalizing sources of funding and methods of allocating funds, and improving the way the health system is managed to increase efficiency. As practice shows, none of the existing health care models can be universal for any country, but the analysis of their strengths and weaknesses, the generalized experience of specific countries is of great importance in reforming and optimizing the current health care model in Kazakhstan.

Thus, a comprehensive analysis of existing systems can help in determining the optimal and correct path for the development of health care in order to increase its management efficiency, strengthen financial control from insurance companies over medical institutions, with the transition to insurance principles, guarantee the freedom of choice of the patient, insurance and medical organizations [2, p.23].

As you know, there are three main types of health care models: budget (state or Semashko-Beveridge model), insurance (social insurance) and private (non-state or market). Each model has its own positive and negative qualities. For example, the strengths of the health budget model are - high coverage of the population with free medical services, lower costs compared to the other two models, higher efficiency in solving major strategic health problems, sustainability of the health system as a result of higher coverage of costs from public sources, and weaknesses: a significant dependence of health financing sources on the economic situation, the presence of queues for receiving medical services (as a result of predominantly single-channel financing from the budget), monopoly of state medical and preventive institutions (MPIs) and insufficient consumer protec-

tion from low-quality medical services. In the insurance model of health care, strong qualities are: high coverage of the population with free medical services, flexibility in the accumulation of resources and less dependence on the availability of financial resources than in the budget model, a clear separation of the functions of financing and the provision of medical services, higher compared to the budget model the role of competitive mechanisms in improving the quality of medical services provided by private doctors and institutions of various forms of ownership, adherence to the principle of "money follows the patient", more structured than in the budget model, distribution of funds. The following indicators are among the weaknesses of the health insurance model: a higher share of health care expenditures in gross domestic product (GDP) than in the budgetary model, and the presence of queues for medical services as a result of predominantly single-channel funding from the state health insurance fund. Regarding the third model of healthcare (private): the strengths are a wider range of healthcare facilities, no queues for healthcare services, an emphasis on quality of care and consumer protection, high incomes for doctors and other healthcare professionals, and weak - the lack of a unified national health care system, fragmentation of medical services, the dominant role of private medicine, insufficiently high level of accessibility of medical services for the majority of the population (a significant part of the population is not covered by any types of insurance), expensive medical services are often provided without sufficient medical indications [2, p.24].

Thus, none of the health care models can be universal and does not exist in its pure form, while each of them has only one dominant source of funding. As world practice shows, no country can meet the needs of health care from the state budget without private insurance or co-payments.

For the first time in Kazakhstan they tried to introduce insurance medicine in 1996, and this attempt was unsuccessful. In connection with the unsuccessful first experience of introducing compulsory health insurance in the 1990s, associated with a corruption scandal, the introduction of the latter is currently associated with another corruption trap. What were the reasons for the failure to introduce health

insurance? First, there was no single tariff policy and no competitive providers of medical services. Second, the lack of professional health care managers. Third, the lack of financial support for obligations. Taking into account the mistakes of the past, the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 16, 2015 No. 405-V ЗПК "On compulsory social health insurance" made the following adjustments: 1. The Fund is a non-profit organization in the organizational and legal form of a joint-stock company, the only founder and shareholder of which is the Government of the Republic of Kazakhstan; 2. The assets of the fund are used for the purposes specified by the Law; 3. The Fund is not entitled to dispose of assets, except for the cases provided for by the Law, as well as to engage in entrepreneurial and other activities not provided for by laws; 4. The financial stability of the fund is ensured by the norms and limits established by the Government, and all asset management operations are recorded in the National Bank; 5. Provides for an annual independent audit and regular submission of financial statements of the fund; 6. The Law prescribes the requirements for the fund's executives [4, p.7].

According to N.L. Antonova, "swift actions on the part of the state, weak presentation of the idea and a complex, cumbersome organizational structure have become sources of a number of acute problems and contradictions" [5, p. 233].

The question is still relevant: will the introduction of the compulsory social health insurance system affect the quality of medical services provided? The law also provides for such guarantees. It is assumed that the quality of medical services in the new system will be ensured by improving standards in the field of health care, clinical protocols and algorithms for organizing medical care, accreditation of medical organizations, internal examination of the quality of medical services, additional education of medical workers, and state control in this system [4] ... It should be noted that the Code of the Republic of Kazakhstan "On people's health and the health care system" will remain an important additional regulator of public relations in this area.

Taking into account the basic concepts of compulsory health insurance, voiced in the Code of the Republic of Kazakhstan dated July

7, 2020 No. 360-VI "On people's health and the health care system", an important aspect is to ensure the availability and quality of medical services provided to the population, to ensure the transparency of the fund's activities. The Law on Compulsory Health Insurance lists the payers of contributions, payers of contributions exempted from paying contributions, as well as the conditions for the provision of two types of packages of medical services, including: 1) a basic package (guaranteed by the state volume of medical care (SGBP), financed from the republican budget, available to all citizens of the country, 2) an insurance package financed from the fund of compulsory social health insurance (OSHI), provided a wider range of medical care [6, p.35].

Compulsory social health insurance system has been functioning in Kazakhstan since January 1, 2020. In the Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019, it was announced that the state retains a guaranteed volume of free medical care and more than 2.8 trillion rubles will be allocated for its financing. tenge over the next three years, while the implementation of the compulsory health insurance is aimed at improving the quality and availability of medical services, and within the framework of the three-year budget, an additional 2.3 trillion will be allocated. tenge for the development of the health care system. Thus, the Head of State called for responsibility in this matter, focusing on the fact that "we no longer have the right to make a mistake" ... [1]

The introduction of the compulsory health insurance system is an important strategic reform that helps to increase the responsibility of every citizen of the country for their health, enhances social aspects, and ensures equal opportunities in obtaining medical services. All of the above will serve as legal protection for the implementation of the constitutional rights of citizens to health care, corresponding to an improvement in the quality of life of the country as a whole, but first of all, it will contribute to the understanding of the responsibility for their health by the citizen himself.

What are the additional health benefits of introducing a health insurance system? First, increasing the efficiency of the use of economic independence of objects of the social and medi-

cal complex and creating the prerequisites for the transition to the market of medical services while maintaining their predominantly free for socially unprotected segments of the population. Secondly, strengthening the social and economic responsibility of the staff of medical institutions for the results of their work. Third, the expansion of financial capabilities through the active attraction of extra-budgetary resources, primarily the funds of self-supporting enterprises. Fourth, the decentralization of the departments of medical and preventive activities by transferring the basic rights to create and use compulsory health insurance funds. And, finally, fifthly, the creation of material interest of citizen and enterprises in improving working condition and healthier lifestyles, environmental protection, reducing morbidity through a set of measure stop reventit.

The infrastructure of the compulsory health insurance (CHI) system includes a range of political, social and economic tasks, and each of these models can have several options for implementation, depending on the ways of financial interaction of substructures included in the CHI system, the presence of various relationships between them, the impact of substructures on ensuring state policy in the implementation of the CHI system. The foundation of each model of the CHI system is the procedure for the movement of funds from the insured to medical institutions to reimburse the latter for the medical care provided upon the occurrence of an insured event, but this raises the problem of determining the size of insurance rates and the volume of insurance funds for CHI. Considering that there is no universal model of healthcare, it became necessary to develop its own Kazakhstani model of compulsory medical insurance, which will help improve the system of social guarantees, taking into account the volume and quality of medical care provided.

Despite the positive aspects of introducing compulsory health insurance, at the moment there are some problems:

1. An insignificant share of health care in Kazakhstan in the overall economy. For example, at the end of 2016, current spending on health care from all funding sources reached \$ 1 trillion. 604 billion tenge (4 billion 688 million US dollars) 11, which amounted to 3.4% of GDP. In turn, total health spending, including

gross capital formation, was \$ 1 trillion. 1,762 billion tenge (5 billion 148 million US dollars) or 3.8% of GDP. Thus, Kazakhstan lags behind the trailing OECD countries - Latvia (TRZ - 5.7% of GDP), Turkey (TRZ - 4.3% of GDP) and Luxembourg (TRZ - 6.3% of GDP) in terms of funds spent on health [7, p.11], although in the Concept of the State Program for improving the health of the population for 2020 - 2025 it is planned to increase the share of total health spending by 5% of GDP by 2025 [8, p.16].

2. Monopoly of certain medical providers in the regions

3. In developed countries, coverage of the population with health insurance and prices for medical services are ten times higher than in Kazakhstan, and the size of regulatory requirements from the regulator is lower than in Kazakhstan.

4. Lack of incentives for the development of voluntary health insurance

5. Low insurance culture of the population, etc.

I would like to emphasize that in the healthcare model adopted by Kazakhstan there is no competition between insurance companies, since the Social Health Insurance Fund acts as the single payer, which accumulates contributions and deductions, as well as funds from the state budget for the provision of a guaranteed volume of free medical care. Voluntary health insurance is not prohibited, and it occupies an insignificant share of the health care budget.

Thus, in general, the mechanism for the formation of public administration in the field of health care can be represented by a single, consistent chain of social phenomena: "needs-interests-goals-decisions-actions-results". The latter will allow solving a number of theoretical, practical problems of public administration, revealing the objective basis of management. But, unfortunately, a frequent phenomenon in the management system of any area, including in healthcare, the realities of life are forgotten, underestimated, the wishful is presented as real, therefore, the key stage in solving this problem, according to G.V. Atamanchuk, is to take into account in public administration, to a greater extent "objective in all its diversity", which will turn the result of management into rational and effective [8].

List of references:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 02.09.2019.- Режим доступа: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
2. https://www.nifi.ru/images/FILES/Journal/Archive/2014/3/03_3_2014.pdf
3. <http://docplayer.ru/81863014-Praktika-obyazatel'nogo-social'nogo-medicinskogo-strahovaniya-v-kazahstane-usloviya-vnedreniya-i-ozhidaniya-obshchestvennosti.html>
4. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 405-V «Об обязательном социальном медицинском страховании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021 г.).- Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32908862#pos=388;-32
5. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения».- Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34464437
6. Антонова Н.Л. Становление практики обязательного медицинского страхования в России[Текст]: проблемы и противоречия // Научные проблемы гуманитарных исследований. -2011. -№2. -С.230-235.
7. <http://www.rcrz.kz/docs/nsz/Аналитический%20отчет%20НСЗ%202016.pdf>
8. Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы (Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982).- Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P19000000982>
9. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления //Курс лекций, 3-е изд., доп. - М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2005. - 584 с.

Бақыт ҚАЗБЕК, магистр, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көшесі 9,
kazbekova_bakyt@mail.ru +77077138691

ТҰРҒЫН ҮЙЛЕРІН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІН ЖАҚСARTY

Мақалада тұрғын үй шиеленісті азайтуға мүмкіншіліктер беретін ұйымдастырушылықты жетілдіру, инновациялық технологияларды енгізуді жалғастыру жолдары көрсетілген. Басқарушы ұйымның қызметін талдау және бағалау мүлікті басқарудың тиімділігі мен кәсібилігін талдап қана қоймай, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: тұрғын үй, басқаруды ұйымдастыру, басқарушы ұйым, көріктендіру, инновациялық технологиялар.

Бақыт ҚАЗБЕК, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсо-
юза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая. 9,
kazbekova_bakyt@mail.ru +77077138691

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛЬЕМ

В статье отражены пути совершенствования организационной деятельности, которые позволяют снизить жилищную напряженность, продолжить внедрение инновационных технологий. Анализ и оценка деятельности управляющей организации позволят не только проанализировать эффективность и профессионализм управления имуществом, но и определить его сильные и слабые стороны.

Ключевые слова: жилище, организация управления, управляющая организация, благоустройство, инновационные технологии.

Bakyt KAZBEK, master student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9,
kazbekova_bakyt@mail.ru +77077138691

IMPROVING THE EFFICIENCY OF HOUSING MANAGEMENT

The article reflects ways to improve organizational activities, which allow to reduce housing tension, to continue the introduction of innovative technologies. The analysis and evaluation of the management organization's activity will make it possible not only to analyze the efficiency and professionalism of property management, but also to identify its strengths and weaknesses.

Keywords: housing, management organization, management organization, improvement, innovative technologies.

Ел экономикасының одан әрі дамуы біздің азаматтарымыздың өмірінің жақсаруымен, демек, тұрғын үй-коммуналдық сектордың дамуымен және азаматтардың тұру жағдайларының жақсаруымен байланысты. Өмір сүру жағдайлары тұрғын үй қорын пайдалану тиімділігін арттыруға, коммуналдық

ресурстарды жеткізу сапасын арттыруға, жаңа заманауи жабдықтарды орнатуға, ғылымның жаңа жетістіктерін енгізуге байланысты. Тұрғын үй секторындағы тиімділікті арттыру немесе азаматтардың тұру жағдайларын жақсарту жылжымайтын мүлік меншік иелерінің белгілі бір

мемлекеттік, сондай-ақ жеке шығыстарына байланысты[1]:

- тозу дәрежесі жоғары тұрғын үй қорына күрделі жөндеу жүргізу;

- тұрғын үй қорын пайдалану кезеңіндегі шығыстарды төмендету;

- ТКШ персоналын басқару тиімділігі мен біліктілігін арттыру.

Тұрғын үй-коммуналдық саладағы шиеленісті азайтуға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық жақсартулар:

- тұрғындар үшін жеткізілетін барлық ресурстарды есепке алудың жеке және үйге ортақ аспаптарын орнату;

- коммуналдық шаруашылықты жаңғыртуға мүдделі кәсіпорындардың, кәсіпкерлердің инвестицияларын тарту үшін заңнамалық жағдай жасау;

- коммуналдық кәсіпорындарды ұтымды, мүдделі басқаруды құру[1].

Тұрғын үй саласындағы басқарушы компаниялардың жұмысы үшін нарықтық жағдайларды қамтамасыз ету үшін:

- компаниялардың жұмысы және тиімділігін рейтингтік бағалау үшін бәсекелестік жағдайлар жасау;

- басқарушы компаниялардың қызметін бағалау үшін стандарттар қабылдау және олардың басшыларының осы стандарттардың талаптарын бұзғаны үшін жауапкершілігін белгілеу;

- азаматтардың коммуналдық қызметтерді көрсетпеуіне құқықтық жауапкершілік және бақылау жасау;

- ТКШ саласында азаматтарды консультациялық қолдау пункттерін ұйымдастыру[1].

Жоғарыда көрсетілген проблемалардың жергілікті жерлерде қалай шешілетінін қарастырайық. Басқарушы компанияның міндеті - тұрғын үй қорын тиімді басқаруды қамтамасыз ету. Бұл тұрғын үй және коммуналдық қызметтерді уақытылы ұсыну дегенді білдіреді. Тұрғын үй қорының меншік иесі немесе оның атынан әрекет ететін орган тұрғын үй қорын басқару процесінде басқарушы ұйымның қызметіне:

- басқарушы ұйымның басқару шартының талаптарына сәйкес өз міндеттемелерін орындауы;

- басқарушы ұйым қызметінің маңызды индикаторларын тұрақты өлшеу және есепке алу;

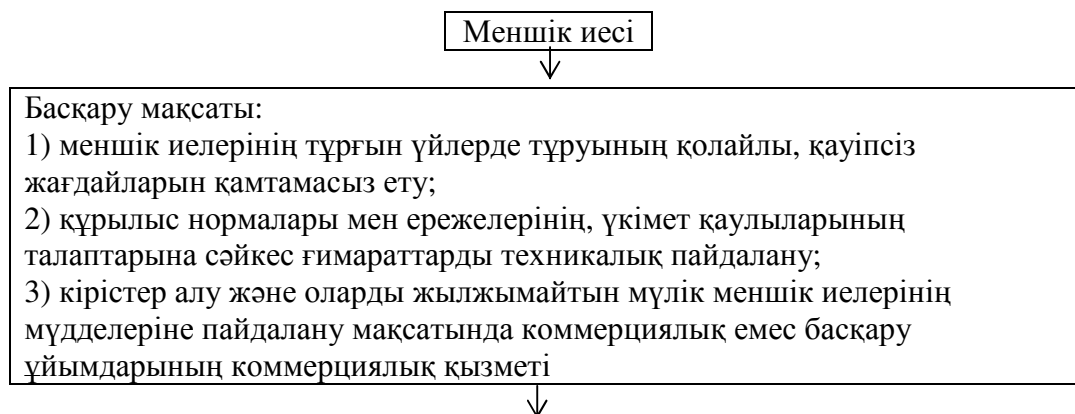
- басқаруға берілген тұрғын үй қорының жай-күйі туралы жедел ақпаратты жаңарту;

- алдын ала келісілген критерийлер негізінде басқарушы ұйым жұмысының сапасын бағалау;

- кемшіліктерді талдау және уақтылы жою, компания ұсынатын қызметтердің сапасын жақсарту[2].

Басқарушы ұйымның қызметін талдау және бағалау мүлікті басқарудың тиімділігі мен кәсібилігін талдап қана қоймай, оның күшті және әлсіз жақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Басқарушы ұйымның жылжымайтын мүлік объектілерін басқару схемасы (кесте 1) көрсетілген. Басқару шартының талаптарына сәйкес басқарушы компанияның жұмысы мониторингінің тиімді бағдарламасын әзірлеу және оның қызметін бағалау қарапайым қажеттілікке айналады.

Кесте 1. Басқарушы ұйымның жылжымайтын мүлік объектілерін басқару схемасы.

Басқарушы
компания

Басқаруды ұйымдастыру:

- 1) Басқару жөніндегі жұмыс жоспары;
- 2) компанияның жылжымайтын мүлікті пайдалану жөніндегі бюджеті, кірістері мен шығыстарының сметасы;
- 3) жұмыстарды орындау және қызмет көрсету бойынша ресурстарды жеткізу туралы кәсіпорындармен және мердігерлермен шарттар;
- 4) басқарушы компанияның қаржы қаражатын пайдалануын бақылау;
- 5) жүргізілетін жұмыстың күтілетін әсері - рентабельділік

Аудит нәтижелері мен индикаторларды пайдалана отырып, жылжымайтын мүлік меншік иелерінің басқарушы компанияның қызметін бағалау

Менеджменттің тиімділігін арттыру мақсатында тұрғын үй секторы монополиясыздандырылуда.

Мемлекеттік меншік объектілерінің көп бөлігі қалалар мен облыстардың меншігіне өтті. Сонымен қатар, тұрғын үйді жекешелендіру жеке тұрғын үй қоры иелерінің бұрын болмаған класын тудырады. Бұл өзгерістер меншіктің әртүрлі формасындағы ұйымдардың тұрғын үй қорын басқаруға және ондағы нарықтық қатынастарды дамытуға қатысу процесін күшейтеді. Қойылған мақсатқа оңтайлы шығындармен жету болып табылатын басқарудың тиімділігі қағидатын сақтау[2]:

- әкімшілік қатынастарды экономикалық қатынастарға ауыстыру;
- үй иелері мен үй иелері арасында нарықтық шарттық қатынастар орнату;
- барлық меншік формасындағы компанияларға тең құқықтарды белгілеу;
- тұрғын үйді басқару және тұрғын үй қызметтерін көрсету саласындағы бәсекелестік қатынастарды дамыту.

Функциялардың ұтымды бөлінуі тұрғын үй басқарудың тиімділігін арттырудың негізі болып табылады:

- меншік иесі - өзінің мүлкін күтіп-ұстауға, басқару мақсаттары мен қойылған мақсаттарға қаржыландыру көздерін белгілеуге;
- басқаруды ұйымдастыру - алға қойылған мақсаттардың орындалуын қамтамасыз ету бойынша жұмыстарды жоспарлау және ұйымдастыру;

берген жұмыс сапасы үшін.

Іс жүзінде мақсатқа жетекші ұйым бәсекелестік шарттық қатынастар арқылы қол жеткізеді. Меншік иелері өзіне жүктелген міндеттерді минималды қаржылық ресурстармен орындайтын ұйымды таңдауы керек.

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіруді және озық инновациялық технологияларды енгізуді жалғастыру қажет[3]:

- ТКШ саласын мемлекеттік басқару (бақылау және қадағалау) және қаржыландырудың заңнамалық салаларын айқындау;

- энергия ресурстарын тұтыну және тұтынушылардың пайдаланылған ресурстар үшін есеп айырысулары туралы ақпарат жинау жүйелерін енгізуді мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру.

Аймақтық және жергілікті билік органдарына аумақтарды абаттандыруға көбірек көңіл бөлу қажет:

- тұрғын үй иелерінің абаттандыру саласындағы құқықтары мен міндеттерін белгілеу және бекіту (оның ішінде аулаишілік аумақтарды күтіп ұстау);

- абаттандыру саласындағы заңнамада белгіленген талаптарды сақтамағаны үшін жауапкершілікті арттыру;

- көріктендіру объектілерінің сақталуын қамтамасыз етуді бақылауға азаматтардың қоғамдық бірлестіктерін тарту.

Тұрғын үй қорының меншік иесі әзірлеген мониторинг бағдарламасының негізінде басқарушы ұйымның қызметін бағалау нәтижелері бұдан әрі басқару жөніндегі қызметтерге ақы төлеуге тікелей әсер ететін болады. Тұрғын үй қорын басқару шарты басқарушы ұйымның сапасыз қызмет көрсеткені үшін сыйақы мөлшерін төмендетудің белгілі бір талаптары басқару жөніндегі тиімді жұмысты экономикалық ынталандыру жүйесін қалыптастыратындай етіп тұжырымдалуға тиіс[3].

Меншік иесі мониторинг бағдарламасын басқарушы ұйымның қызметін неғұрлым маңызды индикаторлар бойынша бағалаудың қаржылық нәтижесі жағдайынан тұжырымдайды. Шартта басқарушы компанияның жұмыстағы мынадай кемшіліктері үшін қаржылық санкциялары (сыйақы мөлшерін азайту) көзделуі мүмкін[4]:

- басқарушы ұйымның кінәсінен оған басқаруға берілген тұрғын үй және тұрғын емес қорға залалдың кез келген түрін келтіру;

- жасалған шарттарға сәйкес орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтер бойынша берешекті ұлғайту;

- тұрғын үй (пайдалану) және коммуналдық қызмет көрсететін ұйымдардың қызметіне тұрғын емес үй-жайлардың тұрғындары мен жалға алушыларының, иелері мен меншік иелерінің шағымдары санының өсуі;

- басқарушы ұйымның тұрғын және тұрғын емес қорды басқару жөніндегі ағымдағы жұмыс жоспарларының болмауы немесе ұсынбауы;

- меншік иесінің сұрау салуы бойынша басқаруға арналған шартта көзделген басқа құжаттаманы және мәліметтерді ұсынбау.

Экономикалық мүдделілік тұрғын үй қорын басқарудың тиімділігін арттыру үшін маңызды. Бұл тұру сапасын арттыруға, тұрғын үй-коммуналдық қызмет көрсету құнын төмендетуге, ресурстарды жеткізушілердің ресурс үнемдеу үдерісіне бастамашылық етуге мүмкіндік береді[4].

Бүгінгі таңда, тұрғын үй қорын басқару басты буынға - көп пәтерлі үйлер мен аудандардың деңгейіне ауысқан кезде, өз

орнында басқару мүмкіндігі басты мәселеге айналды[5].

Осы жағдайларда менеджмент негіздерін оқып-үйренудің және қолданудың шұғыл қажеттілігі туындайды. Оның элементтерін жүзеге асыру басқару тек икемді, оңай қалпына келтірілетін құрылымды құру ғана емес. Мәселенің тағы бір бөлігі - тұрғын үй бірлестіктерінің айналасында қалыптасатын қатынастар. Осы қатынастардың кешенін үй иелерінің, менеджменттің және екі жақтың да мүдделеріне бөлуге болады. Бақылау шарасының тиімділігі қанағаттану деңгейіне және барлық топтардың мүдделерінің үйлесуіне байланысты. Мұнда әрқашан моральдық нормалармен және жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерімен басқарылатын басқару механизмі жұмыс істейді. Егер бастапқы қызығушылық басқа мүдделер мен өндірістік мүдделерді ынталандырса, сәттілікке кепілдік беріледі[5].

Микроортадағы экономикалық қатынастардың жаңа сапалық негізіне жаһандық қайта бағытталуға байланысты, мұндай функцияның маңызы артып келеді.

Менеджмент үйлестіру қызметі ретінде. Бұл өте күрделі және әр түрлі: келісім, қатысушылық, қауіпсіздік торы, өзара әрекеттесу, өзара байланыс, реттеу және т.б. Іскери қарым-қатынастың нормалары және олардың тиімділігі кәсіпқойлыққа негізделуі керек - іскерлікті білу және мәселелерді мейірімділікпен дұрыс шешу. Бұл басқарудың тиімділігін арттыруға әкеледі[5].

Тұрғын үй секторындағы дағдарыстан шығу және азаматтардың тұрмыстық жағдайын жақсарту үшін білікті жұмысшылардың осы нарыққа шығуына экономикалық жағдай жасау қажет.

Концессиялық келісімдер - қызмет көрсету саласына инвестиция тартудың тиімді әдістерінің бірі. Концессия шарттары бойынша құрылыс алаңдары тұрғын үй мен әлеуметтік инфрақұрылым салуға толықтай дайындалуы мүмкін. Ол үшін ашық конкурстар негізінде тұрғын үйге мемлекеттік-жекеменшік концессияларды қалыптастыру үшін бөлу аумағында коммуналдық инфрақұрылымдарды

(коммуникация, подстанции, жолдар және т.б.) салу бойынша қызметті бөлу қажет. Қызмет инфрақұрылымы (инфрақұрылымдық концессиялар), кейіннен жабдықталған құрылыс алаңдарын жоба демеушілеріне сата отырып[6].

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығындағы ең танымал МЖӘ моделі коммуналдық инфрақұрылымда ең кең қолданбаны тапқан лизингтік модель болып табылады.

Ашық конкурстарда инфрақұрылымға концессияларды қалыптастыру және жерді сатудан мемлекеттен алынған қаражатты концессиялық капиталдың мемлекеттік бөлігіне айналдыру ұсынылады. Аукцион кезінде мемлекеттің концессияларға одан әрі қатысуы көзделуі мүмкін. Нақты учаскені қалпына келтіруге арналған концессия аяқталғаннан кейін ашық тендерді сатудан түскен қаражат ұйымдастырушылар арасында қатысушылар арасында бөлінеді.

Біздің ойымызша, саланы дамытуға шетелдік инвестицияларды тартудың басты кедергісі кедендік жүйенің жетілдірілмегендігі және реттеу, сол себепті сала өз кірістерін, тұтынушылар - шығындар, бюджеттер - субсидиялар, инвесторлар - рентабельділік, тәуекел және инфляция деңгейі. Тұрақсыз экономикалық жағдайда болжаудың заманауи әдістері сенімді нәтиже бере алмайды[6].

Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты қаржыландыруды жетілдіру - бұл маңызды әлеуметтік компонент болып табылатын және халықтың әл-ауқатына әсер ететін күрделі және көп қырлы процесс. Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты реформалауды келесі бағыттар бойынша жетілдірген жөн:

- заңнамалық базаны жетілдіру;
- әр түрлі қаржыландыру көздерін тарту;
- баға жүйесін, тарифтік жүйені, салық және несие саясатын жетілдіру;
- қаржы ресурстарын бөлу мен пайдаланудың жоспарлау және бақылау жүйесін құру;
- менеджмент және оқыту жүйесін жетілдіру[6].

Демек, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты реформалауды қаржылық

қолдаудың сәттілік факторлары мыналар болады: концессиялық келісімдерді ынталандыру, ұзақ мерзімді мемлекеттік қаржыландыру, инвестициялардың қайтарылуына кепілдік беру, іске асырылып жатқан бағдарламаларға мониторинг жүргізу және негізгі ақпараттарды әзірлеу.

Барлық деңгейдегі атқарушы биліктің, сондай-ақ тұрғын үй-коммуналдық ұйымдардың алдында үш негізгі міндет тұр:

- тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты қаржылық қайта құру;
- концессиялар негізінде нарықтық қатынастарды орнату және жеке компанияларды тарту;
- жеке компаниялармен ынтымақтастықта тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты технологиялық жаңғырту.

Осылайша, халыққа қызмет көрсетудегі мемлекеттік-жекеменшік серіктестік, бұған дейін негізінен мемлекеттік институттар қызмет көрсетіп келген, қазіргі кезде басқарудың болашағы зор тетігі мен формасы болып табылады.

Өкінішке орай, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласында концессия шарттары кең тарала қойған жоқ. Концессиялық шарттар жасасу кезіндегі белсенділіктің болмауының негізгі себептері:

- меншік иесінің тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтағы менеджментті және меншікті реформалау жөніндегі бастамасы жеткіліксіз;
- меншік формасының өзгеруі және мемлекеттік заңның жоқтығы;
- концессионер мен цедент арасындағы ықтимал тәуекелдердің көп бөлігін бөлу механизмінің болмауы;
- жеке материалдық емес инвестицияларды тарта алмау;
- міндеттемелерін адал орындаған концессионермен жаңа концессия шартын жасасудан алдын ала бас тарту құқығының болмауы;
- заңнамада мүлікті басқаруды оңтайландыруға бағытталған бірқатар азаматтық-құқықтық мәмілелердің болмауы[6].

Әдебиеттер тізімі:

- 1) Қазақстан Республикасының тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығын

жаңғыртудың 2011 - 2020 жылдарға арналған бағдарламасы. [Электрондық ресурс]. - Рұқсат тәртібі: <http://adilet.zan.kz>

2) *Желтов А.* Классификация жилой недвижимости. [Электрондық ресурс]. - Рұқсат тәртібі: <http://www.bsn.ru/analytics/livees>

3) *Васильева Н.В.* Экономика жилищной сферы (конспект лекций). — СПб.: ФГОУ ВПО «СПбГИЭУ», 2009. - 100 с.

4) *Столяр И.В.* Применение стратегического подхода к повышению эффективно-

сти управления жилищно-коммунальной сферой города. - 2009. - № 3. - С. 87-89

5) Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан. [Электрондық ресурс]. - Рұқсат тәртібі: <https://strategy2050.kz/news/48639/>

6) *Симонов Ю. Ф.* Экономика жилищно-коммунального хозяйства. М., 2004. С. 115.

Дамир КОБЖАСАРОВ, магистрант программы MBA, Алматы Менеджмент Университет, 050060, Алматы, ул. Розыбакиева 227, damir_aslanovi4@mail.ru, +77053113450

ПОДГОТОВКА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

В статье рассматриваются основные компоненты системы стратегического планирования системы общественного здравоохранения с пошаговыми рекомендациями для успешной подготовки подобных стратегий развития, что является актуальной проблемой для исследований специалистов в области общественного здравоохранения.

Ключевые слова: СОЗ, система общественного здравоохранения, стратегия развития.

Дамир КОБЖАСАРОВ, MBA магистранты, Алматы Менеджмент Университеті, 050060, Алматы қ. Розыбакиева 227, damir_aslanovi4@mail.ru, +77053113450

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ ДАМУ ТРАТЕГИЯСЫН ДАЙЫНДАУ

Мақалада денсаулық сақтау жүйесінің стратегиялық жоспарлау жүйесінің негізгі компоненттері қоғамдық денсаулық сақтау мамандарының зерттеуі үшін өзекті проблема болып табылатын осындай даму стратегияларын сәтті дайындау бойынша кезең-кезеңмен ұсыныстармен қарастырылған.

Түйінді сөздер: ДСД, денсаулық сақтау жүйесі, даму стратегиясы.

Damir KOBZHASAROV, undergraduate MBA program, Almaty Management University, 050060, Almaty, st. Rozybakieva 227, damir_aslanovi4@mail.ru, +77053113450

PUBLIC HEALTHCARE DEVELOPMENT STRATEGY PREPARATION

The article examines the main components of the strategic planning system of the public health system with step-by-step recommendations for the successful preparation of such development strategies, which is an urgent problem for research by public health professionals.

Key words: PHS, public health system, development strategy.

Разработка всеобъемлющих, многогранных стратегий для удовлетворения приоритетных для оценки потребностей общественного здравоохранения имеет решающее значение для улучшения здоровья населения. Создание планов и программ для удовлетворения потребностей населения на основе разработки стратегии развития системы общественного здравоохранения (СОЗ) является актуальной проблемой и темой для исследований специалистов в области общественного здравоохранения многих стран. В статье рассматриваются основные компоненты системы стратегического планирования с пошаговой рекомендацией для успешной подготовки подобных стратегий развития.

По мнению ряда авторов, важным аспектом любой деятельности связанной с реализацией стратегических инициатив в той или иной области является стратегическое партнерство [1,2,3,4]. Налаживание стратегического партнерства как внутри организаций здравоохранения (ОЗ), так и с внешними заинтересованными сторонами, является одной из приоритетных задач, стоящих перед менеджерами здравоохранения. Активное поощрение участия в процессе планирования стратегии и до момента реализации может обеспечить широкую поддержку и повысить шансы оказания воздействия на здоровье общества. При этом следует определить направления такого партнерства, это:

– Внутреннее партнерство. Когда отдельные лица и подразделения ОЗ могут помочь в разработке и реализации стратегий улучшения здоровья населения, помогая масштабировать стратегии в масштабах всего ОЗ или привлекая клиницистов, которые сосредоточены на потребностях СОЗ. Поддержка руководства ОЗ может иметь решающее значение для обеспечения финансирования и ресурсов для реализации желаемых стратегий. Взаимодействуйте с руководителями высшего звена и наблюдательными советами ОЗ, чтобы поделиться выводами состояния СОЗ и обсудить подходы к вмешательству.

– Внешнее партнерство. Данный аспект связан с разработкой планов с заинтересованными сторонами сообщества, чтобы заручиться поддержкой усилий по реализации. Особенно важно вовлекать представителей населения, которых затронут стратегии реализации, чтобы планы соответствовали культурным особенностям. ОЗ также могут привлекать местные и государственные органы здравоохранения к разработке своих стратегий развития. Укрепление этих взаимоотношений имеет важное значение, по мере того, как ОЗ переходят от этапа оценки к разработке и реализации стратегий, направленных на решение определенных приоритетов общественного здравоохранения [3].

Другим направлением деятельности является согласование стратегий сОЗ и другими заинтересованными сторонами. Вовлечение руководства ОЗ может включать обсуждение того, как стратегии, связанные с определенными приоритетами, могут быть согласованы со стратегией развития здравоохранения на национальном уровне.

Совместные стратегии увеличивают потенциал воздействия. По мнению Ф. Хэнлибрауна, Дж. Каниа и М. Крамера: *«ни одна организация или сектор в одиночку не может решить самые сложные проблемы общества»*[1]. Потребности СОЗ, являются результатом сложных социальных, экономических и экологических факторов, что делает коллективное воздействие подходящей моделью для применения в стратегиях реализации. Широкое сотрудничество между заинтересованными сторонами в сообществе по

общим проблемам здоровья может ускорить позитивные изменения в сообществе. Система коллективного воздействия состоит из пяти ключевых элементов:

У участников общая повестка дня с совместным подходом к решению согласованной проблемы.

Данные и результаты последовательно измеряются для всех участников.

В планах действий предусмотрены взаимодополняющие действия.

Открытое общение необходимо для построения доверия и достижения общих целей.

Центральный орган/организация координирует совместные усилия [5].

Поэтому следует рассмотреть возможность принятия некоторых или всех вышеперечисленных элементов при формировании подхода к удовлетворению потребностей сообщества в области здравоохранения.

Активы сообщества могут быть использованы для ваших коллективных усилий по улучшению здоровья. Нет необходимости дублировать уже существующие сервисы или программы. Необходимо определить потенциальные активы и партнеров ОЗ и обществе в целом [3]. Важно чтобы, партнерство было взаимовыгодным для всех заинтересованных сторон. Также полезно разработать визуальное представление о том, где службы физически расположены по отношению друг к другу.

Другим важным шагом является выявление движущих сил по улучшения здоровья населения. Разработка диаграммы движущих сил здоровья населения, адаптированные к каждой приоритетной области здравоохранения в СОЗ, могут быть полезны для определения основных и вторичных движущих сил, а также конкретных вмешательств, в которые различные заинтересованные стороны сообщества могут внести свой вклад, что приведет к улучшению в приоритетной области. Логическая модель программы помогает руководствоваться теорией и предположениями, лежащими в основе стратегий реализации. Это системный способ визуализировать взаимосвязи между ресурсами, действиями, входами и прогнозируемыми изменениями, которых необходимо достичь.

Выбор стратегии для решения приоритетных задач является важным аспектом формирования общей стратегии развития СОЗ. Организации здравоохранения могут выбирать стратегии, которые влияют на клинические потребности их населения (например, улучшенный доступ к медицинской помощи, ведение хронических заболеваний) и / или социальные детерминанты приоритетных потребностей (например, бедность, образование, безопасность общества) [6]. Оба типа стратегий подходят для СОЗ. Приведем ключевые моменты для разработки подхода к стратегии реализации.

1) Тип стратегии. Есть несколько подходов, которые можно использовать для удовлетворения выявленной потребности, но общий принцип заключается балансом между практикой (способом выполнения действий) и вмешательством (программой или инициативой). Оба аспекта являются ценными и могут оказать значительное влияние на здоровье населения; однако введение практики имеет долгосрочную устойчивость, поскольку становится частью повседневного рабочего процесса.

2) Уровень вмешательства. Требуется проведение критического анализа, на каком уровне планируется осуществлять вмешательство, и как эти усилия могут оказать наибольшее влияние. Будет ли стратегия основываться на клинических условиях? Будет ли она отвечать конкретным потребностям отдельных лиц или общества в целом? Приведем рекомендуемые модели, которые могут помочь понять, как будут нацелены данные стратегии [6].

Уровень профилактики, на который может быть направлена стратегия:

Первичный: нацеливание на все население для предотвращения проблемы путем анализа социальных детерминант здоровья и создания условий и окружающей среды, способствующих здоровью и благополучию для всех.

Вторичный: Ориентация на группы риска для предотвращения эскалации проблемы путем выявления этих групп населения и попыток устранить факторы риска.

Третичное: лечение лиц, у которых диагностирована проблема, с помощью интен-

сивного индивидуального лечения или вмешательств [4].

Чтобы оказать влияние на верхнем уровне, необходимо убедиться, что стратегия исходит из выявленной потребности. По мнению Фридена, пирамида воздействия на здоровье предполагает, что вмешательства, направленные на устранение социально-экономических факторов и изменение контекста принятия решений людьми, могут иметь большее влияние на здоровье населения, чем более традиционные, клинически ориентированные или образовательные действия [4].

Выбор вида вмешательства. Инициатива CDC 6 концептуализирует типы профилактики по трем группам [7]:

1. Традиционная клиническая профилактика: этот тип профилактики осуществляется в клинических условиях как часть личной встречи пациента с врачом. Профилактические мероприятия в этом ведре включают вакцинацию и обследования.

2. Инновационные клинические профилактические вмешательства: вмешательства в этой области расширяют медицинскую помощь от клинических условий до сообщества. Подходы к профилактике в этой группе включают использование медицинских работников для поддержки лечения хронических заболеваний.

3. Вмешательства на уровне всего населения: мероприятия в этой группе нацелены на целые группы населения в данной географической области и проводятся за пределами клинических центров / клиник, например, в школах, вузах или на рабочих местах. Вмешательства осуществляются посредством изменений политики [7].

Чтобы изменить негативные тенденции СОЗ, необходима разработка всеобъемлющей стратегии, которая учитывает множество аспектов каждой потребности в области здравоохранения. Это требует осмысления общей картины здоровья, роли ОЗ и системы национального здравоохранения в ее улучшении. Комплексный подход включает:

Множественные стратегии (например, образовательная, экологическая, политическая, программная).

Различные надстройки (например, школы, вузы, места работы).

Множественные цели, включая отдельных лиц, сообщество в целом и подгруппы риска.

Методы устранения медицинских и немедицинских факторов, способствующих возникновению проблемы со здоровьем [8].

Другим компонентом построения стратегии развития СОЗ является выявление вмешательств с доказательствами успеха. Существует множество доказательств эффективности различных подходов и вмешательств для руководства стратегиями реализации. Стратегии должны быть адаптированы к уникальным характеристикам каждого общества. Определив ключевые элементы программы или вмешательства, можно адаптировать остальную часть программы в соответствии со своими потребностями и целями. Стратегические вопросы для рассмотрения включают:

Что было успешным в прошлом?

Что, по мнению исследования, наиболее эффективно?

Что можно реализовать в нашей ситуации и обстоятельствах?

Какие исследования целесообразно повторить? [9]

Отдельные международные организации синтезировали исследования по различным потребностям общественного здравоохранения, чтобы предоставить наиболее многообещающие, основанные на фактических данных методы.

Комитет по оценке воздействия на здоровье Национального исследовательского совета США выделяет такой важный этап, как проведение оценки влияния, которое стратегии могут оказать на здоровье. Оценка воздействия на здоровье (ОВЗ) - это «*систематический процесс, который использует множество источников данных и аналитических методов и учитывает вклад заинтересованных сторон для определения потенциальных последствий предлагаемой политики, плана и т.д. программа или проект по здоровью населения и распределению этих эффектов среди населения. ОВЗ дает рекомендации по мониторингу и управлению этими эффектами*» [10]. Это инструмент, который можно использовать при оценке перспективных стратегий. Основные этапы ОВЗ включают:

1. Скрининг (определение планов, проектов или политик, для которых будет полезна ОВЗ)

2. Определение объема (определение того, какие последствия для здоровья следует учитывать).

3. Оценка рисков и преимуществ (определение того, какие люди могут быть затронуты и как они могут быть затронуты).

4. Разработка рекомендаций (внесение изменений в предложения для улучшения положительного воздействия на здоровье или сведения к минимуму неблагоприятных последствий для здоровья).

5. Отчетность (представление результатов лицам, принимающим решения).

6. Мониторинг и оценка (определение влияния ОВЗ на решение) [10].

Требуется установить цели для каждой стратегии, которую необходимо принять, т.е. - что именно необходимо изменить. Данные цели, например, зависят от того требуется ли количественное изменение заболеваемости или качественному изменению социальных норм или взглядов. Определение конкретных целей и задач поможет сфокусировать выбранные стратегии. Одним из обязательных инструментов для этого является определение цели по технологии SMART, которая успешно зарекомендовала себя в менеджменте и проектном управлении для определения целей и постановки задач [11]. Схема постановки целей SMART создана Джорджем еще в 1981 году и в распространенной интерпретации Мейера включает в себя такие аспекты, как:

- S – Specific (конкретность).
- M- Measurable (измеримость).
- A – Attainable (достижимость).
- K – Realistic (реалистичность).
- T – Tangible (осязаемость) [12].

На данном этапе важно работать с заинтересованными сторонами для разработки общих показателей по измерению коллективного воздействия стратегий [13]. При этом у ОЗ также должны быть отдельные показатели для измерения воздействия их конкретных стратегий [14].

Стратегии должны быть адаптированы для общества, исходя из его потребностей, демографических характеристик людей, воз-

возможностей ОЗ и стратегических партнеров [6]. Необходимо оценить, как культура и окружающая среда общества сочетаются со стратегическим вмешательством. Это область, в которой привлечение внешних заинтересованных сторон может быть чрезвычайно ценным, поскольку они могут дать рекомендации относительно того, какие стратегии будут приемлемыми в социальном и культурном отношении.

Оценка должна быть встроена в процесс планирования стратегий реализации, включая то, как будет финансироваться деятельность по оценке. Нужно описать ожидаемое воздействие стратегий реализации и разработать систему отчетности об оценке воздействия [6]. Если СОЗ не содержит необходимых исходных данных, то требуется произвести предварительный сбор базовых показателей, чтобы можно было определить, в какой степени стратегия работает, и убедиться, что оценка выполнения проводится корректно и на релевантной основе.

Оценки подлежат как краткосрочные, так и долгосрочные результаты, а также показатели самого процесса. В этом аспекте, именно краткосрочные показатели, будут являться показателями процесса (например, сколько людей воспользовались услугами или приняли участие в программе и т.д.), а долгосрочные результаты будут отслеживать изменения в состоянии здоровья - процесс, который оценивается в долгосрочной перспективе [3]. Промежуточные цели и контрольные показатели в процессе оценки помогут узнать, правильность выбранного стратегического направления, и будут важны при обсуждении прогресса.

Для успеха новых мероприятий или стратегий требуются ресурсы - как человеческие, так и финансовые [9]. Планируя стратегии, требуется определить источники финансирования. Для чего следует ответить на такие вопросы, как:

Как можно устойчиво финансировать стратегический план развития? Какое финансирование может быть доступно в рамках ОЗ или национальной системы здравоохранения? Какие существуют возможности получения международных грантов и т.д.?

Есть ли у ОЗ фонд, который был бы заинтересован в этом?

Какие фонды местных сообществ можно привлечь для инвестиций? Есть ли финансовые институты развития, с которыми можно было бы сотрудничать?

Какие не денежные ресурсы ОЗ или можно использовать [9]?

Поскольку выработанной стратегии потребуется время, чтобы оказать влияние на население, необходимо обеспечить источники финансирования, которые позволят стратегическому плану быть устойчивым.

Завершающий этап связан с документированием и формализацией стратегии реализации в форме стратегического плана развития СОЗ. Документирование стратегии, происходит в разрезе подготовки документов, которые описывают:

- Стратегии для каждой выявленной потребности для каждой ОЗ.
- Действия по удовлетворению приоритетных потребностей в области здравоохранения.
- Ожидаемое влияние стратегии.
- План оценки воздействия стратегии [3].

Таким образом, в результате нашего исследования ключевые компоненты системы стратегического планирования развития СОЗ будут выглядеть в виде следующих последовательных шагов:

1. Налаживание стратегического партнерства (внутреннего и внешнего).
2. Согласование стратегий с ОЗ и другими заинтересованными организациями общества.
3. Определение имеющихся активов общества.
4. Выявление движущих сил улучшения здоровья населения.
5. Выбор стратегии для решения приоритетных задач.
6. Выявление вмешательств с доказательствами успеха.
7. Оценка влияния, которое стратегия может оказать на СОЗ.
8. Установка цели и задач для стратегии СОЗ.
9. Адаптация стратегии к культуре общества.
10. Оценка результатов реализации.

11. Определение источников и возможности финансирования.

12. Документирование и формализация стратегии развития СОЗ.

Последовательное стратегическое планирование с использованием вышеуказанных этапов позволит повысить эффективность решения проблем, связанных с удовлетворением потребностей населения в качественной и доступной медицинской помощи, как на уровне отдельных ОЗ, так и на национальном уровне.

Список литературы:

1. Фигерас Х., Макки М., Сюзи С., Дюран А., Менабде Н. Системы здравоохранения, здоровье и благосостояние: Оценка аргументов в пользу инвестирования в системы здравоохранения // Х. Фигерас. - ВОЗ. Копенгаген, 2008. - 111с.

2. Портер М. Международная конкуренция (пер. с англ.). Москва: Издательский дом «Вильямс», 2015. - 608 с.

3. Бородин Д.Ю. Мастерская стратегического планирования: методология и результат // Медицинские технологии: оценка и выбор, 2016. - №1. - С.59-64.

4. Фриден Т.Р. Рамки для действий в области общественного здравоохранения: пирамида воздействия на здоровье. Американский журнал общественного здравоохранения, 100 (4), 2016/ - С.590-595. Получено с <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2836340/>

5. Хэнлибраун Ф., Каниа Дж., Крамер М. Направление изменений: заставить коллективное воздействие работать, 2012. - Режим доступа: <http://jcisid.org/cms/lib/MI01928326/Centricity/Domain/218/Making%20Collective%20Impact%20Work%20Stanford%202012.pdf>.

6. Эттельт С., Э. Нольте Э., Мэйс Н., Томсон С. Основы политики. Планирование оказания медицинской помощи // Обзор международного опыта, 2015. - С.401-403.

7. Хестер, Дж., Ауэрбах, Дж., Сефф, Л., Уитон, Дж., Брусуэлас, К., и Синглтон, К. Инициатива CDC 6: ускорение внедрения доказательств в действие, 2016. - Режим доступа: <https://nam.edu/wp-content/uploads/2016/05/CDCs-618-Initiative-Accelerating-Evidence-into-Action.pdf>.

8. Варавикова Е.А. Антикризисные стратегии в национальных системах здравоохранения // Социальные аспекты здоровья населения, 2016. - №3. - том 15. - С.318-322.

9. Международная сеть сравнений в сфере здравоохранения // Европейская Обсерватория по системам и политике здравоохранения. М.: Реал Тайм, 2009. - 64 с.

10. Улучшение здоровья в Соединенных Штатах: роль оценки воздействия на здоровье // Национальный исследовательский совет. Комитет по оценке воздействия на здоровье. - Вашингтон, округ Колумбия: TheNationalAcademiesPress, 2015. - 5 с.

11. Центры по контролю и профилактике заболеваний. Развивайте цели SMART. 2016. - Режим доступа: http://www.cdc.gov/phcommunities/resourcekit/evaluate/smart_objectives.html.

12. Моррисон М. История целей SMART: Введение в цели SMART и цели SMART // Майк Моррисон.- RapidBI, 2010. - С.125-127.

13. Таппасханова Е.О., Мустафаева З.А. Государственно-частное партнерство в здравоохранении // Российское предпринимательство, 2013. - № 13 (211). - С.112-118.

14. Целевая группа общественных профилактических услуг (CPSTF). 2015 - Режим доступа: <https://www.thecommunityguide.org/>

Анна ЛЕГОСТАЕВА, кандидат экономических наук, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, anjal@mail.ru

Татьяна ГРИГОРОВА, доктор экономических наук, Новосибирский государственный педагогический университет, 630126, Россия, г. Новосибирск, ул. Вилюйская, 28, tatyanasavushka@yandex.ru

Шынғыс СОВЕТ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, chingis_123@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты стратегического управления медицинской организацией в условиях цифровизации. Раскрыты особенности медицинских организаций как организаций социального типа. Особое внимание уделяется анализу документам стратегического управления, которые обоснованно определяют изменение архитектуры всего пространства электронного здравоохранения, выравнивают и регулируют потребности самой системы здравоохранением и IT-решениями.

Ключевые слова: социальная организация, стратегическое управление, электронное здравоохранение

Анна ЛЕГОСТАЕВА, экономика ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағының Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академиялық к., 9, anjal@mail.ru

Татьяна ГРИГОРОВА, экономика ғылымдарының докторы, Новосібір мемлекеттік педагогикалық университеті, 630126, Ресей, Новосибирск қ., Вилюйская к-сі, 28, tatyanasavushka@yandex.ru

Шынғыс СОВЕТ, магистрант, Қазтұтынуодағының Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академиялық к., 9, chingis_123@mail.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕДИЦИНАЛЫҚ ҰЙЫМДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада цифрландыру жағдайында медициналық ұйымды стратегиялық басқарудың теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған. Медициналық ұйымдардың әлеуметтік типтегі ұйымдар ретіндегі ерекшеліктері ашып қарастырылды. Электрондық денсаулық сақтаудың бүкіл кеңістігі құрылысының өзгеруін негіз деп айқындайтын, Денсаулық сақтау жүйесінің өзінің қажеттіліктерін және IT-шешімдермен теңестіретін және реттейтін стратегиялық басқару құжаттарын талдауға ерекше көңіл бөлінеді.

Түйінді сөздер: әлеуметтік ұйым, стратегиялық басқару, Электрондық денсаулық сақтау.

Anna LEGOSTAEVA, Candidate of Economic Sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic 9, anjal@mail.ru

Tatyana GRIGOROVA, doctor of Economics, Novosibirsk state pedagogical University, 28 Vil'yuisкая str., Novosibirsk, 630126, Russia, tatyanasavushka@yandex.ru

SOME ASPECTS OF THE STRATEGIC MANAGEMENT OF A MEDICAL ORGANIZATION IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

The article discusses the theoretical and practical aspects of the strategic management of a medical organization in the context of digitalization. The features of medical organizations as social organizations are disclosed. Particular attention is paid to the analysis of strategic management documents that reasonably determine the change in the architecture of the entire e-health space, align and regulate the needs of the healthcare system itself and IT solutions

Keywords: social organization, strategic management, e-health.

Сфера здравоохранения сегодня переживает большие изменения, связанные в первую очередь с пандемией коронавирусной инфекции. Эти изменения выражаются в смене системы взглядов, подходов на цифровизацию бизнес-процессов медицинских организаций, на организацию ведения статистической отчетности, а самое главное на стратегического управления.

Сфера здравоохранения представлена медицинскими организациями, которые являются организациями социального типа. Социальные организации имеют достаточно сложную и разнообразную систему социальных отношений, элементов, внутренних и внешних переменных, работающих взаимосвязано и нацеленных на получение результата.

К особенностям социальной организации, на наш взгляд можно отнести:

- универсальный характер деятельности,
- ориентированность на удовлетворение социальных потребностей членов общества,
- гибкость управленческой структуры,
- целенаправленность,
- иерархическая структура,
- интегрированный характер.

Остановимся на более подробном рассмотрении последних четырех.

Гибкость управленческой структуры, как правило, может выражаться в отсутствие центра управления, это например эгалитарные организации. Или же наоборот, иметь один или несколько управленческих цен-

тров, что характерно для многовластия. Коммуникационная управленческая структура может быть представлена в виде иерархической, или сетевой, сотовой, круговой, звездообразной, цепной структур. Изучение работ таких авторов, как Файоль А., Ньюстрем Д., Дэвис К., Роббинс С., Льюис Д., Скотт У., позволило нам прийти к выводу о том, что социальным организациям более характерно единое централизованное управление. [1, 2, 3, 4].

Относительно целенаправленности социальной организации, наиболее полно и четко, на наш взгляд, раскрыто Мильнером Б. в его книге «Теория организации». Он определяет производственно-хозяйственную организацию как «...совокупность работников, целенаправленно использующих материально-технические средства и информацию для создания материальных благ и услуг под руководством органа (аппарата) управления. Производственно-хозяйственную организацию как систему характеризует целенаправленность ее функционирования и развития» [5, с. 154].

Как отмечает в своих трудах Пригожин А., Добраева В., Туровец В., иерархическая структура, чаще называемая линейная, функциональная, штабная, программно-целевая, матричная и дивизиональная, очевидный признак любой социальной организации. [6, 7, 8].

Обращаясь к работам Добраева В., Ньюстрем Д., Дэвис К., Роббинс С., мы поддерживаем их заключение о том, что интегрированный характер социальной организации является результатом процесса объеди-

нения различных организационно-хозяйственных единиц. [1, 3, 7] Безусловно, что такие формы деловых организаций как концерны, представляющие интеграцию научно-производственных, торгово-сбытовых, организационно-экономических и финансовых возможностей участников для реализации выбранной стратегии развития, и выступают наглядным примером интегрированности социальной организации.

В свете особенностей социальных организаций обратимся к рассмотрению стратегического управления в медицинских организациях приобретающего особое значение. И здесь можно оспорить точку зрения П. Гинтера, заключающуюся в том, что в системе здравоохранения организации принимают все универсальные подходы стратегического управления, первоначально разработанные в бизнес-среде [9]. Системы здравоохранения разных стран отличаются друг от друга. Это касается вопросов финансирования, мотивации сотрудников, оптимизации работы медицинских учреждений.

На наш взгляд, опираясь на известные теории стратегического управления, считаем, что в каждой национальной системе здравоохранения, а также в существующих в них медицинских организациях, используются различные подходы в разработке стратегий деятельности, адекватные действующим экономическим, социальным, политическим условиям, способные проецироваться на организационную структуру – архитектуру, внутренние бизнес-процессы, сообщение с внешней средой, исходя из потенциальных возможностей, организационно-правовых форм, разные методы разработки и апробации стратегий.

Достаточно длительный период времени, в качестве основополагающей, считалась управленческая стратегия институциональных преобразований, базирующаяся на использовании в системе здравоохранения различных форм собственности. Очевидно эта тенденция проявлялась и в практической жизни через наращивание потенциала частной собственности в оказании амбулаторно-поликлинической помощи, в том числе первичной медико-санитарной помощи и консультативно-диагностической помощи. И в Казахстане, и в зарубежных странах частный

сектор хорошо конкурирует с государственными медицинскими учреждениями, как по качеству оказания медицинских услуг, так и по комфортности пребывания. На наш взгляд, это очень хорошо, это является мощным мотивационным рычагом, который способствует не только внедрению рыночных стимулов в оперативную деятельность медицинских учреждений, но и способствует росту качества оказываемых услуг, эффективному и результативному стратегическому управлению.

Изучение зарубежных национальных систем на предмет деления медицинских учреждений по видам прав собственности, видно, что их всех можно подразделить на:

- медицинские учреждения, находящиеся в собственности государства и управляемые им (Центральная и Восточная Европа);
- автономные медицинские учреждения государственного сектора (Великобритания, Центральная и Восточная Европа);
- медицинскими учреждениями, находящиеся в собственности благотворительных групп (религиозных организаций, профсоюзов и др.);
- акционерные больницы (Грузия),
- частные коммерческие медицинскими учреждениями (США, Франция, Португалия, Испания).

Кроме вышеперечисленного, выделяют частное управление медицинскими учреждениями, находящимися в государственной собственности (Португалия), государственное управление медицинскими учреждениями, находящимися в частной собственности (Великобритания) [10].

На смену стратегии институциональных преобразований сегодня приходит стратегия управления интеграционным взаимодействием медицинских структур, которые обеспечивают и оказывают населению медицинской помощью. Одним из примером этого выступают мультибольничные интегрированные сети получившие наибольшее распространение в США, медицинские трасты характерные для Великобритании, медицинские кластеры активно создающиеся в Финляндии, Норвегии, Нидерландах и Германии.

Кластеризация в медицине один из эффективных подходов, способствующих уси-

лению децентрализации управления практической медициной, системами подготовки медицинских кадров и научных исследований.

Необходимым условием для формирования медицинского кластера требуется наличие в регионе организации образования – институт, университет, либо высокотехнологического медицинского центра. Основой развития медицинского кластера выступает структура, которая включает представителей науки, медицинского образования, органов власти, практического здравоохранения и бизнеса. [11]

Таким образом, как управленческая стратегия институциональных преобразований, так и управленческая стратегия интеграционного взаимодействия структур, показывает, что в теории стратегического управления необходимо учитывать подход с позиции стейк холдеров - наличие содержательно-количественных взаимосвязей с различными группами контрагентов и высокой степенью социальной ответственности.

Стратегическое управление медицинской организацией в условиях цифровой экономики — это то, что обеспечивает ей конкурентоспособность и стабильность. Особый отклик это находит в анализе стратегического планирования и документирования цифровой трансформации системы здравоохранения Казахстана. Для более глубоко изучения начнем рассмотрение этого аспекта с понятия нормы, нормативности и нормативного регулирования в разрезе экономической и юридической науки.

Понятие «норма», «нормативность», «нормативное регулирование употребляются, как в экономической, так и в юридической науке, но в фокусе этих наук находятся разные аспекты этих понятий, которые, на наш взгляд, и позволяют охарактеризовать их значение для регулирования цифровой экономики.

Как известно, идея деления экономической науки на «нормативную» и «позитивную», принадлежит Дж. Кейнсу. В своей книге «Предмет и метод политической экономии», он писал: «Экономическая наука является позитивной наукой, исследующей то, что есть, или то, что может возникнуть в результате принятия тех или иных реше-

ний.[12] Безусловно, идеи Дж. Кейнса – это отражение состояния экономической науки в конце 19 века, когда было необходимо придать ей некоторый облик по причине сомнительности саморегулируемости рыночной экономики ввиду того, что государство перестало выполнять роль «ночного сторожа». С этой позиции, понятия «нормы» и «нормативного регулирования» являются понятиями, которые связаны с ее сущностными характеристиками, и являются максимально обобщенными, абстрактными понятиями.

Внесение Дж. Кейнса нормативной составляющей в экономическую науку, повлияло не просто на сущностную трактовку ценностей в экономической науке, но и расширило для ученых, в том числе современных, границы исследования и понимания происходящих, как в традиционной, так и цифровой экономике процессов, новых факторов влияния на правовые традиции, мнения, идеологии.

Норма права, согласно Большого юридического словаря, – это общеобязательное правило поведения, установленное или санкционированное государством и обеспеченное его принудительной силой. [13] Иными словами, «норма права» призвана регулировать правоотношения. Общественные отношения неоднородны, следовательно, и правовые нормы, которые их регулируют, также неоднородны, т.е. дифференцированы в соответствии с отраслевой спецификой правовой науки и регулируемого предмета.

Сегодня сфера урегулированного не нормами права, а иными нормами, в современной цифровой экономике Казахстана достаточно велика. Интернет-сообщество уже давно использует неформализованные, самостоятельно выработанные самими пользователями и владельцами платформ кодексы профессиональной этики, правила поведения, обязанности.

Бесспорно, это оказывает влияние на цифровую трансформацию экономики, но специфика момента состоит в том, что необходимо устранение недостатков именно регулирования в правовом смысле этого понятия, имплементация в нормативно-правовых актах норм, выработанных самим Интернет-сообществом.

Применительно к цифровой экономике это сделать достаточно сложно, причем не только с позиции юридической науки, но экономической. Новые, неурегулированные экономические отношения провоцируют «не вписывание» традиционной терминологии, а также влекут разногласия по новым понятиям, например-криптовалюта.

Современное нормативно-правовое регулирование цифровой трансформации системы здравоохранения Казахстана, а как следствие и медицинской организации, опирается на регулирование традиционной, но не цифровой экономики.

Общими источниками нормативного правового регулирования, как для традиционного, так и для цифрового здравоохранения выступает Конституция Республики Казахстан, Гражданский кодекс Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «Об информатизации».

Республика Казахстан охарактеризована в 1 статье Конституции как демократическое, светское, правовое и социальное государство, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. В свою очередь, 18 статья Конституции устанавливает право каждого на неприкосновенность частной жизни, запрещает сбор, хранение, использование и распространение информации о частной жизни лица без согласия человека. Это означает, то, что все остальные нормативно-правовые акты, принимаемые в сфере цифровой экономики должны соответствовать вышеназванным конституционным нормам, и в случае коллизии верховенство принадлежит именно нормам Конституции. [14]

Гражданский кодекс содержит легальное определение интеллектуальных прав, интеллектуальной собственности (статья 14,125), а также предусматривает возможность заключения сделки путем использования современных технических средств. [15]

Сегодня имеются отдельные акты, созданные специально для регулирования электронного здравоохранения и отражающие его специфику. Это законы Республики Казахстан «Об информатизации», «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», «О персональных данных и их защите», а также Концепция развития элек-

тронного здравоохранения в Республике Казахстан на 2013-2020 годы [16, 17, 18, 19]

Закон «Об информатизации» регулирует общественные отношения в сфере информатизации, возникающие на территории Республики Казахстан между государственными органами, физическими и юридическими лицами при создании, развитии и эксплуатации объектов информатизации, а также при государственной поддержке развития отрасли информационно-коммуникационных технологий. Законы Республики Казахстан – «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», «О персональных данных и их защите» регулирует вопросы сбора, хранения, использования и распространения информации.

Для стратегического планирования в системе электронного здравоохранения предусмотрены следующие основные документы:

- Концепция развития е-здравоохранения Республики Казахстан до 2020 года;
- Дорожная карта е-здравоохранения;
- Логическая карта мониторинга и оценки прогресса;
- Ежегодный подробный план реализации концепции.

Концепция развития электронного здравоохранения в Республике Казахстан на 2013-2020 годы является основным программным документом, который обоснованно определяет изменение архитектуры всего пространства электронного здравоохранения, выравнивает и регулирует потребности самой системы здравоохранением и ИТ-решениями. Данная концепция нацелена на ускорение темпов развития электронного здравоохранения республики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики Казахстана на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифрового здравоохранения будущего в долгосрочной перспективе.

Таким образом, опираясь на выше изложенное, а также те проблемы, которые высветила пандемия коронавирусной инфекции COVID, высвечивается необходимость комплексного урегулирования цифровой транс-

формации, как системы здравоохранения в целом, так и медицинских организаций Казахстана.

Фундаментом этих изменений должны стать документы стратегического планирования, разрабатываемые в рамках целеполагания, прогнозирования, планирования и программирования на государственном уровне, на уровне субъектов Казахстана и на уровне региона.

Выделенные современные аспекты к стратегическому управлению организациями в системе здравоохранения наглядно демонстрируют возможности повышения эффективности и результативности работы медицинских организаций.

С позиции условий функционирования организаций системы здравоохранения Казахстана это крайне выгодно, поскольку не требует привлечения дополнительных финансовых, материальных, человеческих ресурсов. С позиции интеграции в мировое медицинское сообщество, так же наблюдается соответствие ключевым требованиям Всемирной организации здравоохранения в контексте получения максимальной отдачи от национальной системы здравоохранения при ограниченных ресурсах.

Список литературы:

1. Ньюстром Д.В., Дэвис К. Организационное поведение. – СПб: Питер. - 2000. - 186с.
2. Туровец В.Г., Родионова В.Н. Теория организации. - М.: ИНФРА-М. - 2003. - 326с.
3. Роббинс С.П. Основы организационного поведения. - СПб:Pearson. - 2005. - 448с.
4. Файоль А. Общее и промышленное управление. - М.: ИНФРА-М. - 2001. - 546 с.
5. Мильнер Б.З. Теория организаций. - М.: ИНФРА-М.– 1999. – 451 с.

6. Пригожин А.И. Современная социология организаций. - М.: ИнтерПракс. - 1995. - 326 с.

7. Добраев В.Л. Теория организаций. М.: ИНФРА-М. - 1995. - 437 с.

8. Добраев В.Л. Организационное поведение. М., 2002. 453 с.

9. Ginter P., Duncan J., Swayne L. The Strategic Management of Health Care Organizations – 7th edition. Jossey-Bass. 2013

10. Хромов В.В., Даниленко Н.Н. О некоторых подходах к стратегическому управлению медицинской организацией в современных условиях. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izdatelstvo.bgu.ru/epm/dl.ashx?id=1222>

11. Банин А. С. О формировании кластеров в системе здравоохранения региона / А. С. Банин // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2007/1/Banin.doc>

12. Кейнс Дж. Н. Предмет и метод политической экономии. – М.: ИНФРА-М. - 1999. – 32 с.

13. Большой юридический словарь. - М.: Инфра – М. - 2000. – С. 373.

14. Конституция Республики Казахстан
15. Гражданский кодекс Республики Казахстан

16. Об информатизации. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК

17. Об электронном документе и электронной цифровой подписи. Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-II.

18. О персональных данных и их защите. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года N 94-V;

19. Концепция развития электронного здравоохранения в Республике Казахстан на 2013-2020 годы

Алима САЛИМГЕРЕЕВА, магистрант специальности "Управление проектами", Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, 050000, Республика Казахстан, г. Алматы, пр. аль-Фараби, 71, 8(701)7354376 salimgereyeva@mail.ru

Галия САНСЫЗБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, 050000, Республика Казахстан, г. Алматы, пр. Аль-Фараби, 71, 8(701)7332299, galiasansyzbaeva@gmail.com

ВЗАИМОСВЯЗЬ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОЕКТНОЙ КОМАНДЫ С КЛЮЧЕВЫМ ПОКАЗАТЕЛЕМ ЭФФЕКТИВНОСТИ

В статье определяется необходимость оценки работы проектной команды, а также взаимосвязь между реализацией проекта участниками команды и ключевыми показателями. Предложены пути постепенного внедрения системы оценки работы проектной команды.

Ключевые слова: Проект, проектная команда, эффективность, оценка.

Алима САЛИМГЕРЕЕВА, "Жобаларды басқару" мамандығының магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Әл-Фараби даңғылы 71, 8(701)7354376 salimgereyeva@mail.ru

Галия САНСЫЗБАЕВА, экономикалық ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050000, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Әл-Фараби даңғылы 71, 8(701)7332299, galiasansyzbaeva@gmail.com

ЖОБА ТОБЫ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУ МЕН ҚЫЗМЕТТІҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШІ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Мақалада жоба тобының жұмысын бағалау қажеттілігі, сондай-ақ топ мүшелерінің жобаны жүзеге асыруы мен негізгі көрсеткіштер арасындағы байланыс анықталған. Жоба командасының жұмысын бағалау жүйесін біртіндеп енгізу жолдары ұсынылған.

Түйінді сөздер: Жоба, жоба тобы, тиімділік, бағалау.

Alima SALIMGEREYEVA, undergraduate of specialty "Project Management", Al-Farabi Kazakh National University, 050000, Republic Kazakhstan, Almaty c., Al-Farabi Ave., 8(701)7354376 salimgereyeva@mail.ru

Galiya SANSYZBAYEVA, Doctor of Economic Sciences., Professoral-Farabi Kazakh National University, 050000, Republic Kazakhstan, Almaty c., Al-Farabi Ave., 8(701)7332299, galiasansyzbaeva@gmail.com

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ASSESSMENT OF THE PROJECT TEAM'S ACTIVITIES AND THE KEY PERFORMANCE INDICATOR

The article defines the need to assess the work of the project team, as well as the relationship between the implementation of the project by the team members and key indicators. The ways of gradual implementation of the project team performance assessment system are proposed.

Key words: project, project team, efficiency, assessment.

Многолетний опыт оценки эффективности различных проектов показал, что именно пра

вильное функционирование проектной команды является одной из ключевых особенностей реализации проекта.

Ни для кого не секрет, что процесс работы и оценки проектной команды в международных компаниях значительно отличается от казахстанских. К ним можно отнести то, что в процессе реализации, а именно при завершении проекта, не совсем понятны и определены все отклонения, которые возникли. Не предусмотрены меры по устранению возникших рисков.

В данной статье хотелось привести пример того, как происходят функционирование и оценка проектной команды по завершению проекта в KPMG- международной сети фирм, предоставляющих аудиторские, налоговые и консультационные услуги. Целью своей деятельности KPMG видит превращение профессиональных знаний в реальную экономическую выгоду в интересах своих клиентов, сотрудников и общества в целом[1]. Нам кажется, что данную схему можно внедрить и в наших казахстанских компаниях.

Как и во всех проектах, проектная команда состоит из определенных участников. Каждый руководитель проекта в соответствии с проектом, его целями и задачами, сам определяет участников проекта, а также их количество [2, с.435-449].

Участники проектной команды любого из проектов рассматриваемой организации включают в себя:

- руководитель проекта;
- консультантов 1,2 уровня;
- директора отдела;
- Performance Manager (на русский язык данную позицию не переводят). Этот менеджер по производительности дает оценку результатам деятельности и эффективности участников проекта. И эта позиция является актуальной и жизненно необходимой в проектной деятельности организации[1].

Жизненный цикл проекта схож с другими видами деятельности организации. Однако, особенность проектной деятельности проявляется именно при завершении проекта. На последнем этапе реализации проекта

участники проекта, а именно руководитель проекта и консультанты двух уровней, составляют отчет по данному проекту.

Отчет включает в себя следующие данные:

1. Участник проекта, ФИО.
2. Обязанности/ задачи.
3. Сроки выполнения задач.
4. Выполнена работа/Не выполнена.
5. Отклонения/ошибки/проблемы, возникшие в ходе реализации проекта.
6. Меры по устранению/Комментарии.

Данный отчет отправляется на рассмотрение менеджеру, отвечающему за результаты деятельности организации. Performance manager на основании представленного отчета оценивает работу участников проектной команды и сравнивает отзывы руководителя проекта и консультантов.

По результатам данных отчетов определяется одно из дальнейших действий:

1. Одобрение- работа выполнена успешно, что приводит к моральному и материальному поощрению.

2. Пересмотр - в случае выявления проблем Performance Manager, обнаружив не 100% качественной работы исполнителем, принимает решение о дополнительном обучении контроле.

Оценка работы каждого из проектной команды производится по нескольким компонентам:

1. Soft skills
  - Работа с клиентами;
  - работа в проектной команде.
2. Technical skills
  - документации;
  - расчеты;
  - отчеты.

А также уделяется внимание тому, были ли замечания в процессе работы.

Кроме того, оценивается совместная работа участников проекта по определенным критериям. Данные критерии могут изменяться и дополняться. Форму оценки совместной команды можно увидеть в таблице 1.

Таблица 1- Эффективность командной работы

Абсолютно согласен или абсолютно не согласен со следующими утверждениями					
Общение в команде происходит достаточно часто, неформальное, прямое и открытое	1	2	3	4	5
Все члены команды могут привнести свой опыт для более успешной реализации проекта	1	2	3	4	5
Члены команды помогают друг другу в ходе выполнения задания	1	2	3	4	5
Члены команды прилагают все усилия в ходе реализации проекта	1	2	3	4	5
В ходе выполнения проекта все испытывали командный дух	1	2	3	4	5
Примечание: информация взята из источника [3, с.1-11].					

Что касается взаимосвязи и влияния проектной команды с показателями эффективности проекта, то хотелось бы остановиться на таких показателях как реализация и прибыльность проекта.

Реализация проекта подразумевает собой результат проекта, то есть соблюдение

сроков, правильное использование ресурсов и достижение качества.

Проекты имеют свою стоимость. И в данном случае стоимость данного проекта распределяется между работой каждого участника. Ниже в таблице 2 представлено распределение стоимости проекта.

Таблица 2- Распределение стоимости проекта между участниками проекта

Участник проекта, Ф.И.О.	Количество часов, отведенных на выполнение работ, t	Тарифная ставка на проект, р	Стоимость проекта, S
Руководитель проекта	15 часов	120 000 тенге	5 570 000 тенге
Консультант 1 уровня	30 часов	30 000 тенге	
Консультант 2 уровня	45 часов	46 000 тенге	
Директор отдела	5 часов	160 000 тенге	
Примечание: составлена на основании стандартной схемы.			

По Таблице 3 можно увидеть распределение стоимости проекта между участниками по формуле:

$$S = (t1 * p1) + (t2 * p2) + (t3 * p3) + (t4 * p4), \quad (1)$$

где t - Количество часов, отведенных на выполнение работ;

p - Тарифная ставка на проект;

S - Стоимость проекта.

Формула взаимосвязи реализации проекта с показателем прибыльности проекта выглядит следующим образом:

$$\text{Реализация } 100\% = \text{Прибыль } 100\%, \quad (2)$$

Проект считается успешно реализованным, если были соблюдены три ключевые характеристики: сроки, ресурсы, качество. В данном случае каждый участник проекта должен выполнить свою работу в срок по установленным требованиям и плану.

Важно не только распределение стоимости проекта по времени и по тарифной ставке между участниками, но и обязательное соблюдение этих показателей.

Как происходит влияние реализации проекта на показатель прибыльности?

Если возникает отклонение по срокам на 1 день, то есть проект уже не реализовался в срок, взимается штраф, что соответственно влияет на реализацию проекта и на

прибыльность. Размер штрафа варьируется от 0,5-1% за один просроченный день.

Пример из таблицы 2.

Стоимость проекта = 5 570 000 тенге;

Отклонение по срокам – 2дня;

В связи с отклонением, результат проекта определяется путем снижения стоимости проекта на 2%, т.е. на 111400 тенге (5 570 000x0,02).

Итого:

$5\,570\,000 - 111\,400 = 5\,458\,600$ тенге.

То есть конечная сумма уменьшается, так как возникли ошибки и из-за первоначального неверного планирования или несвоевременного реагирования на это.

Такой же процесс взаимосвязи реализации проекта с прибыльностью можно увидеть и с другими характеристиками как ресурсы и качество. Сумма штрафа варьируется в размере от 2-5% и четко указывается в условиях контракта, заключенного между сторонами. Таким образом, на основе вышесказанного можно сделать вывод, что ключевым показателем, при котором эффективность и прибыльность соответствуют нормативам, является реализация проекта, составные части которого часы работы участника проекта, а также его почасовые ставки.

На данный момент существует множество компаний, реализующих проекты, осуществляющих оценку деятельности проектной команды. Но эффективно ли это? Виден ли результат? Не совсем ясно. Нашим казахстанским компаниям необходимо анализировать процессы функционирования и оценки участников проекта с целью выявления для

себя наилучшего способа для дальнейшей успешной реализации проекта. Перспективные компании, нацеленные на результат, должны четко понимать важность каждого участника, его роль, его развитие.

На наш взгляд, система оценки проектной команды в виде отчета о проделанной работе с дальнейшими действиями является полной и эффективной.

Так как по окончании проекта можно увидеть все процессы выполнения проекта, какие возникали проблемы, как участники команды устраняли их, и как это могло повлиять на завершение проекта.

Внедрив такие способы оценки проектной команды, определив пути улучшения работы участников проекта, можно систематизировать этот процесс в компаниях на постоянной основе.

Список литературы:

1. KPMG — это международная сеть фирм, предоставляющих аудиторские, налоговые и консультационные услуги: официальный сайт. - URL: <https://home.kpmg/kz/ru/home/about/overview.html>.

2. Martin Hoegl, Hans Georg Gemuenden. Teamwork Quality and the Success of Innovative Projects: A Theoretical Concept and Empirical Evidence. *Organization Science*, Vol. 12, No. 4. (Jul. - Aug., 2001), pp. 435-449.

3. Adnane Belout, Clothilde Gauvreau. Factors influencing project success: the impact of human resource management. *International Journal of Project Management* 22 (2004) 1–11.

Maxim CHERKASOV, *master student, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, maxim.cherkasof@yandex.ru*

Muratbay SIKHIMBAYEV, *doctor of Economics, Professor, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Kazakhstan, Karaganda, Academic 9, smurat@yandex.ru, +77212441624*

METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING THE VALUE OF RESIDENTIAL REAL ESTATE

The features of the methodology for assessing the value of residential real estate in the real estate market are investigated. Based on a comparative analysis of current values, the authors propose a methodological approach to assessing the value of residential real estate

Keywords: real estate, residential real estate market, residential real estate value, investment, residential real estate valuation

Максим ЧЕРКАСОВ, *магистрант, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, maxim.cherkasof@yandex.ru*

Муратбай СИХЫМБАЕВ, *экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан, Қараганды қ., Академическая 9, smurat@yandex.ru, +77212441624*

ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰНЫН БАҒАЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ТӘСІЛІ

Жылжымайтын мүлік нарығындағы тұрғын үй құнын бағалау әдіснамасының ерекшеліктері зерттелді. Ағымдағы шығындарды салыстырмалы талдауға сүйене отырып, авторлар тұрғын үй құнын бағалауға әдістемелік тәсіл ұсынады

Түйінді сөздер: жылжымайтын мүлік, тұрғын үй нарығы, тұрғын үйдің құны, инвестициялау, тұрғын үйді бағалау.

Максим ЧЕРКАСОВ, *магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, maxim.cherkasof@yandex.ru*

Муратбай СИХИМБАЕВ, *доктор экономических наук, профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Казахстан, г. Караганда, Академическая 9, smurat@yandex.ru, +77212441624*

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ СТОИМОСТИ ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ

Исследованы особенности методологии оценки стоимости жилой недвижимости рынка недвижимости. Исходя из сравнительного анализа текущих стоимостей авторами предлагается методический подход к оценке стоимости жилой недвижимости

Ключевые слова: недвижимость, рынок жилой недвижимости, стоимость жилой недвижимости, инвестирование, оценка жилой недвижимости.

The modern methodology of valuation activity is based on the applied direction of economic science – the theory of market valuation, which, along with practical valuation, is based on the methods of determining value. The study substantiates the need to improve and further develop the theoretical and methodological base of evaluation activities in Kazakhstan.

Problems of real estate valuation are considered in the research developments scientists: A. G. Gryaznova, Gribovsky S. V., Ivanova E. N., L'vov D. S., Medvedeva O. E. Mikerin G. I., Grebennikov V. G., Neyman E. I. [1, 2]. The functioning of the real estate market is researched in the studies of: L. I. Artemenkov, G. Mikerin, I., Negozi M. I., Pavlov N., Yashina N.

N. and other authors [3-5], which explored contemporary approaches to the formation and evaluation market value of the property.

At the present stage of the development of the residential real estate market, the problems of valuation methodology are of particular importance in cases where property owners are not able to generate value independently, while having obligations to third parties.

This problem is particularly acute when assessing mortgaged or encumbered property, assessing the liquidation value, buying out state property, and other purposes.

The purpose of the article is to develop a methodological approach to assessing the value of residential real estate.

From an economic point of view, the valuation of real estate should be understood as a set of actions of the appraiser aimed at modeling the most typical behavior of the main subjects of the real estate market when making a transaction with residential real estate. If we are talking about the market value of a real estate object, then the process of its evaluation implies a conscious action of the appraiser to determine the value of the real estate object, taking into account the market pricing model. The practice of using evaluation approaches will be illustrated by the example of a three-room apartment located at the address: Karaganda city, Oktyabrsky district, 19 microdistrict. The valuation was carried out to determine the market value for mortgage lending purposes.

As a result of the calculations, the market value of the object of evaluation by the method

of comparative analysis of sales within the framework of the comparative approach was: KZT9,453,510 (nine million four hundred and fifty-three thousand five hundred and ten).

Also, as part of the comparative approach, we will calculate the cost of the object using the gross rental multiplier through the correlation of such indicators as price and income.

The stages of real estate valuation with the help of the gross rental multiplier:

1) the gross income of the estimated object is estimated, either potential or actual;

2) at least three analogues of the estimated object are selected, for which there is reliable information about the sale price and the amount of potential or actual income;

3) the necessary adjustments are made to increase the comparability of analogues with the evaluated object;

4) for each analog, the gross rental multiplier is calculated;

5) the final BPM is defined as the arithmetic mean of the calculated gross rental multiplier for all analogs;

6) the market value of the estimated object is calculated as the production of the average the gross rental multiplier and the estimated adequate gross income of the estimated object.

Calculated using the gross rental multiplier, the market value of the valuation object was KZT 6,546,944 (Six million five hundred and forty-six thousand nine hundred and forty-four).

The results are shown in Table 1.

Table 1-Calculation of the value of the valuation object

Indicator	Result
Potential gross income of the object of assessment, KZT per year	468 000
Analog 1 Two-bedroom apartment, 15 microdistrict, 8	
-Rentperyear, KZT	720 000
- The cost of sales, KZT	7 400 000
- The grossrentalmultiplier	10,28
Analog 2 Two-bedroom apartment, 16 microdistrict, 20	
-Rentperyear, KZT	540 000
- The cost of sales, KZT	7 955 000
- The grossrentalmultiplier	14,73
Analog 3 Two-bedroom apartment, K. Marx street, 3	
- Rentperyear, KZT	600 000
- The cost of sales, KZT	10 175 000

- The gross rental multiplier	16,96
- The average gross rental multiplier	13,99
Market value of the valuation object, KZT	6 546 944
Note - calculated by the authors	

As we noted above, the most appropriate approach for evaluating residential real estate is the comparative approach. We performed calculations using three traditional approaches: revenue, cost, and comparative. In the framework of the comparative approach, along with traditional methods (the method of comparative sales analysis and the method of price-income correlation) we have built a mathematical model for calculating the value of the valuation object.

To determine the market value of the estimated apartment, a regression model was constructed that describes the interaction of the main price-forming factors.

For this purpose, information was collected on the price of offers of similar apartments located in the same area as the object of evaluation; the analogues that made up the initial sample are presented in table 2.

Table 2 - Information about the price of offers of similar apartments

№	Location	Total area, Square meter	Total kitchen area, Square meter	Square Meter Price, KZT
1	19 microdistrict, 46	63	6	9 342 500
2	19 microdistrict, 75	67	9	9 805 000
3	19 microdistrict, 42	62	6	9 805 000
4	18 microdistrict, 10	48	7	8 695 000
5	19 microdistrict, 43	64	8	10 120 000
6	19 microdistrict, 75	74	9	9 750 000
7	19 microdistrict, 75	68	9	10 175 000
8	19 microdistrict, 47	62	6	9 157 500
9	19 microdistrict, 49	61	9	9 250 000
10	19 microdistrict, 46	63	6	9 342 500
11	18 microdistrict, 22	48	6	8 510 000
12	18 microdistrict, 12	59	6	10 175 000
13	19 microdistrict, 42	62	6	9 805 000
14	18 microdistrict, 14	62	6	9 805 000
Note - calculated by the authors				

To build a regression model, it is necessary to rank the available information by the main price-forming factors.

According to the evaluator, these are: the number of rooms, total area, total kitchen area, floors and occupies a floor, wall material, type of apartment, the General condition of the apartment.

The location of the objects of analogues was not singled out as a price-forming factor, since the analogues in the sample were selected from a typical location with the object of evaluation.

The "number of rooms" factor (x_1) is a quantitative factor that represents the number of rooms of the sample objects;

Total area (x_2) - a quantitative factor, represents the area of the apartment in square meters;

The total area of the kitchen (x_3) - a quantitative factor, is the area of the kitchen of the apartment in square meters;

Number of floors/floor (x_4) - this factor is of a qualitative nature, and ranking is used to describe it-analogs, apartments located on the first and last floors are assigned a value of 0, apartments located on the middle floors are assigned a value - 1;

Wall material (x_5) - this factor is of a qualitative nature, the sample is divided into three groups: the first group is apartments located in

brick apartment buildings; the second group is apartments located in panel apartment buildings; the third group is apartments located in monolithic apartment buildings. Thus, the first group has a value 0, second group has a value of -1, and the third group has the value - 2.

Type of apartments (x_6) – this factor is of a qualitative nature, since in Karaganda the secondary housing market is divided into the following types of apartments – "Khrushchev", "improved", "old type", "redeveloped".

As a result, depending on the type of apartments, the following values are assigned: "Khrushchev" - 0; "improved" - 1; "old type" - 2; "redeveloped" - 3.

General condition (x_7) – this factor is also of a qualitative nature, the sample is divided into four groups: the first group is apartments offered for sale without repair; the second group is apartments offered for sale with cosmetic repairs; the third group is apartments offered for sale with major repairs; the fourth group is apartments offered for sale with renovation.

Thus, the first group is assigned the value-0, the second group-1, the third group-2, the fourth group-3.

Taking into account the above criteria, we ranked the objects of analogues. The results are shown in table 3.

Table 3 - Ranking of analogues by price-forming factors

№ №	Number of floors / floor	Wall material	Type of apartments	General condition	Square Meter Price, KZT
1	1	1	1	1	8 325 000
2	0	1	0	0	7 400 000
3	1	1	0	0	9 342 500
4	1	1	1	1	9 805 000
5	0	0	1	1	8 325 000
6	0	1	1	1	9 805 000
7	1	1	0	1	8 695 000
8	1	1	1	1	10 120 000
9	0	1	0	0	7 912 000
10	1	1	1	1	9 750 000
11	1	1	1	1	10 175 000
12	1	1	2	1	9 157 500
13	1	2	1	1	9 250 000
14	1	0	1	1	12 025 000
15	1	1	0	0	9 342 500
16	0	1	0	1	6 289 815
17	1	1	0	0	8 510 000
18	0	0	0	1	10 175 000
19	0	1	0	1	9 805 000
20	1	1	0	0	9 805 000

Note - calculated by the authors

The next step is to check whether there is a relationship between each factor variable and the resulting indicator (bid price). To assess the

degree of dependence of quantitative variables, the correlation coefficient was calculated using MS Excel, table 4:

Table 4 - Correlation of quantitative factors

Price-forming factor	Correlation coefficient	Conclusion about the presence of a relationship
Numberofrooms	0,0000	Thereisnoconnection

Total area, Square meter	0,497072439827774	The connection is strong
The General kitchen area, Square meter	0,27480986520921	The connection is weak
Note - calculated by the authors		

The obtained correlation values indicate the existence of a pronounced relationship between the total area of the apartment and the offer price, there is no correlation between the number of rooms and the offer price per Square meter of the apartment, this is due to the fact that for calculations, information was accepted as objects of analogues only for two-room apartments. For rank factors, the significance of

the influence was checked using a single-factor analysis of variance.

The calculation used the built-in capabilities of MS Excel ("Service" → "Data analysis" → "Single-factor analysis of variance").

Based on the results of the audit, it can be concluded that the price-forming factor "total area" affects the unit cost of the estimated apartment (table 5).

Table 5- Checking the significance of the influence of qualitative factors

Price-forming factor	Calculated value F	F-critical	Conclusion about the presence of a relationship
Number of floors/floor	3,74	4,41	The calculated value of the F-criterion is less than the critical one, the factor is not significant
Wall material	1,17	3,59	The calculated value of the F-criterion is less than the critical one, the factor is not significant
Type of apartments	1,09	3,24	The calculated value of the F-criterion is less than the critical one, the factor is not significant
General condition	0,41	3,24	The calculated value of the F-criterion is less than the critical one, the factor is not significant
Note - calculated by the authors			

The initial data for building a multi-factor model will look like, table 6:

Table 6-Sample for constructing a multivariate regression model

№ п/п	Location	Total area, Square meter	Square Meter Price, KZT
1	19 microdistrict, 46	63	9 342 500
2	19 microdistrict, 75	67	9 805 000
3	19 microdistrict, 42	62	9 805 000
4	18 microdistrict, 10	48	8 695 000
5	19 microdistrict, 43	64	10 120 000
6	19 microdistrict, 75	74	9 750 000
7	19 microdistrict, 75	68	10 175 000
8	19 microdistrict, 47	62	9 157 500
9	19 microdistrict, 49	61	9 250 000
10	19 microdistrict, 46	63	9 342 500
11	18 microdistrict, 22	48	8 510 000
12	18 microdistrict, 12	59	10 175 000
13	19 microdistrict, 42	62	9 805 000
14	18 microdistrict, 14,	62	9 805 000
Note - calculated by the authors			

The model parameters were determined by the least squares method using MS Excel

("Service" → "Data analysis" → "Regression"). All parameters and quality indicators of

the resulting model are presented below, table 7-9.

Table 7-Regression statistics

Multiple R	0,711087386
R-square	0,50564527
Normalized R-square	0,464449043
Standard error	382365,1077
Observations	14
Note - calculated by the authors	

Table 8-Analysis of variance

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance of F</i>
Regression	1	1,79451E+12	1,79451E+12	12,27406735	0,004354221
Remains	12	1,75444E+12	1,46203E+11		
Total	13	3,54894E+12			
Note - calculated by the authors					

Table 9-Description of the two-factor regression model

	Coefficients	Standard error	P-Value	t-Statistics	Lower 95%	Upper 95%
Y-intersection	6212585,895	958837,3631	6,47929058	3,02711E-05	4123458,749	8301713
Total area, Square meter	54184,58572	15466,12465	3,503436506	0,004354221	20486,79494	87882,38
Note - calculated by the authors						

The desired one-factor regression model has the form:

$$y = 54184,59x + 6\,212\,585,9$$

Conclusion. As a result, after a comprehensive review of the impact on the offer Square Meter Price. of the object of evaluation of 7 price-forming factors, we can conclude that the main factor variable is the total area. Thus, the model is reduced to a one-factor regression, the factor variable is the total area, Square meter, the dependent variable is the offer Square Meter Price, KZT.

As can be seen from the presented graph, the power dependence has the highest coefficient of determination ($R^2=0.5056$). Therefore, a one-factor linear dependence of the form was chosen as a regression model:

$$y = 54184,59x + 6\,212\,585,9$$

where: y – the resulting variable (offer price, KZT per Square meter);

x - the total area of the object of evaluation

We will calculate the cost of the object of evaluation using the selected one-factor power dependence:

$$54184,59 * 63,4 + 6\,212\,585,9 = 9\,647\,889$$

Thus, the market value of the object of evaluation using the method of mathematical modeling is KZT 9 647 889.

List of references:

- Gribovskij S.V., Ivanova E.N., L'vov D.S., Medvedeva O.E. Ocenkastoimostinedvizhimosti. Institut professional'nojocenki, Nacional'nyj fond podgotovkikadrov; Pod red.: Gryaznovoj A.G. M.: Interreklama, 2003. 704 p.
- Mikerin G.I., Grebennikov V.G., Nejman E.I. Metodologicheskie osnov yocenkistoimostiimushchestva. M.: Interreklama, 2003 g. P. 35-41.

3 Mikerin G.I., Neduzhij M.I., Pavlov N.V., YAshina N.N. Mezhdunarodnye standarty ocenki/ Gos. un-tupr. i dr. - M.: Tip. Novosti, 2000. P. 47-52.

4 Mezhdunarodnye standarty ocenki / Mezhdunarodny jsovetpostandartamocenki; /Pod red. I. L. Artemenkova (gl. red.) i dr.; Per. s angl.pod red. I. L. Artemenkova, S. A. Taba-

kovoj. - Moskva: Rossijskoe o-voocenshchikov, 2017.157 p.

5 Sikhimbaev M.R., Kumisbekova ZH.A. Matematicheskie metody ocen-kistoimostinedvizhimogoimushchestva. Mezhdunarodnyjzhurnalprikladnyh i fundamental'nyhissledovaniy, Moskva, 2015, №.6 (1),P.119-123.

Айгуль ГАЛИЕВА, Кандидат филологических наук, и.о. ассоциированный профессор (доцент) Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, +77075923526, nurai_gali@mail.ru

Виктория КАРАБУТ, Магистрант 1 курса специальности «Специальная педагогика» Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, +77074664556, vika98k@mail.ru

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ КОРРЕКЦИОННО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

В статье анализируется проблема развития речевого общения детей с нарушениями слуха с помощью современных коррекционно-педагогических средств. Авторы рассматривают инновационные инструменты, способствующие развитию речевого общения у детей с нарушениями слуха, поскольку современное состояние пандемии Covid-19 затрудняет развитие речевого общения у детей с нарушениями слуха в дистанционном режиме. Среди технологических устройств, направленных на обеспечение полноценной жизни детей с нарушениями слуха, мобильные приложения, верботональные гаджеты в виде аксессуаров и т.д. В статье уделяется внимание деятельности таких современных устройств.

Ключевые слова: нарушение слуха, дети с нарушенным слухом, развитие речевого общения, современная инноватика, вспомогательные технические средства.

Айгүл ГАЛИЕВА, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, +77075923526, nurai_gali@mail.ru

Виктория КАРАБУТ, Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті "Арнайы педагогика" мамандығының 1 курс магистранты, +77074664556, vika98k@mail.ru

ЗАМАНАУИ ТҮЗЕТУ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР АРҚЫЛЫ ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ДАМЫТУ

Мақалада заманауи түзету-педагогикалық құралдар арқылы есту қабілеті бұзылған балалардың тілдік қарым-қатынасын дамыту мәселесі талданады. Авторлар Covid-19 пандемиясының қазіргі жағдайы есту қабілеті бұзылған балалардың тілдік қарым-қатынасын қашықтықтан оқыту режимінде дамыту қиындатылғандықтан, есту қабілеті бұзылған балалардағы сөйлеу қарым-қатынасын дамытуға ықпал ететін инновациялық құралдарды қарастырады. Есту қабілеті бұзылған балалардың толыққанды өмір сүруін қамтамасыз етуге бағытталған технологиялық құрылғылардың қатарына мобильдік қосымшалар, аксессуар түріндегі верботональды гаджеттер, т.с.с. Мақалада осындай заманауи құрылғылардың қызметіне көңіл бөлінеді.

Түйінді сөздер: есту қабілетінің бұзылуы, есту қабілеті бұзылған балалар, ауызша қарым-қатынасты дамыту, заманауи инновация, көмекші техникалық құралдар.

Aigul GALIYEVA, Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor (Associate Professor) Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, +77075923526, nurai_gali@mail.ru

Victoria KARABUT, The student of 1 course of the specialty "Special education" Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, +77074664556, vika98k@mail.ru

DEVELOPMENT OF SPEECH COMMUNICATION OF CHILDREN WITH HEARING DISORDERS USING MODERN CORRECTIONAL AND PEDAGOGICAL TOOLS

The article analyzes the problem of speech communication development in children with hearing disorders using modern correctional and pedagogical means. The authors consider innovative tools that contribute to the development of speech communication in children with hearing impairments, since the current state of the Covid-19 pandemic makes it difficult to develop speech communication in children with hearing impairments in remote mode. Among the technological devices aimed at ensuring a full life for children with hearing disorders, mobile applications, vibrotactile gadgets in the form of accessories, etc. The article focuses on the activities of such modern devices.

Keywords: hearing impairment, children with hearing impairment, development of speech communication, modern innovation, auxiliary technical means.

Патология или дефект какого-либо из органов чувств ведёт к нарушениям координации физических функций человека, тормозит динамику упорядоченного развития или перестраивает её в деструктурирующем направлении – данные факторы детерминированы тем, какой из органов чувств повреждён, степенью нарушения, этиологией происхождения, а также патогенезом. При этом наиболее вирулентным последствием в развитии личности ребенка является расстройство слуха, что чревато нарушениями развития речи и взаимно коррелирующих с ней когнитивных процессов. Помимо основной функции данного органа, заключающейся в акустическом восприятии и регистрации звука, слух выполняет много других ассоциативных функций, важных для развития речевой коммуникации и интеракции педагога / родителей и обучающегося. Для детей речь одновременно является способом коммуникации со взрослыми и сверстниками, а главное, механизмом интеллектуального становления, фундаментом для развития высших реализационных потребностей.

Появление современных технологий обусловило создание и внедрение средств инноватики, способствующих развитию речевого общения у детей с нарушением слуха: мобильные приложения, дополненная реальность, верботональные гаджеты в виде аксессуаров (часов, очков, браслетов и пр.), интерфейсы и пр. ориентированы на обеспечение людям с нарушением слуха полноценной жизни.

Развитие речи начинается со слуха, подражания и поддержки объёмного звуча-

ния (*surroundsupport*) [1]. Соответственно, акустическая информативность речи окружающих не доступна для реципиента, поэтому формирование речи ребёнка остается исключительно на зрительном уровне, что влечёт остановку или задержку её развития, когерирующие с нарушениями её регулярного освоения и развития. Речь представляет собой не только специфическую форму общения, но и средство мышления, способ регуляции и организации физических процессов [2, р.163 – 164]. При помощи коммуникации, сконфигурированной посредством выстраивания слов в предложение, в речи осуществляется анализ и обобщение поступающей информации, а на основе полученной и управляемой составляющих формулируются мнения и выводы, а также когнитивные процессы. Поэтому развитие речевого общения у детей с нарушением слуха должно иметь систематический характер, в противном случае, будет задержка развития интеллектуального.[3]

На сегодняшний день, наше современное общество не обходится без гаджетов, смартфонов, компьютеров, ноутбуков и других различных интерфейсов, которые в совокупности характеризуют себя как «Информационно-коммуникативные технологии». В свою очередь, век инноваций и нововведений не обошёл стороной и педагогическую систему, в том числе и систему специального образования.

Мониторинг современных гаджетов показал, что выбор инновационных технологий релевантно осуществлять, отталкиваясь от возраста, уровня слухоречевого развития

ребёнка и группы, к которой он принадлежит (глухой, слабослышащий или позднослышащий ребёнок) [4].

Уделив особое внимание и изучив анализ последних исследований в системе разработок ассистивных технологий (Ассистивные технологии – это определенные условия, направленные на получение успешного образования лиц с ОВЗ. Значение термина «ассистивная технология» призвано охватить как можно больший спектр потребностей различных категорий лиц с ограниченными возможностями здоровья, таких как: сенсорные проблемы, физические недостатки, неспособность работать с различными устройствами и т.д. Программные разработки, устройства и средства, направленные на расширение возможностей лиц с особыми образовательными потребностями, на получение приёма информации для успешной интеграции в общество, всё это в совокупности и есть поддерживающие технологии, которые могут быть как оптического, электронного и механического предназначения) происходит переход того, что на сегодняшний момент вспомогательные технические возможности предоставляют преподавателям различные инструменты для максимизации слуховых способностей детей с нарушением слуха, включая:

- FM-системы, проецирующие звук с микрофона инструктора;
- C-Print – компьютерная система преобразования речи в текст;
- Синтезатор речи, преобразовывающий набранные слова в звуковой формат;
- Персональные усилительные системы.

Современная ситуация с пандемией Covid-19 минимизировала личное общение между педагогами и обучающимися, при этом актуализировав ношение медицинских масок, что существенно ограничило и затруднило коммуникацию глухих и слабослышащих людей, однако, побудив учёных к созданию или модернизации и внедрению дистанционных технологий, способных обеспечить общение с окружающими. Таким образом, оптимизировав и интенсифицировав использование инновационных средств

обучения при работе с детьми, имеющими нарушение слуха. Среди наиболее перспективных ноу-хау следует принять во внимание следующие:

1. Мобильные приложения. На сегодняшний день система *Android* выпустила 11 приложений, которые реализуют себя как «незаменимые помощники» для лиц с нарушениями слуха:

- 1) *Яндекс. Разговор: помощь глухим*
- 2) *DeafPadPro*
- 3) *SpreadSigns – Это самый большой в мире словарь.*
- 4) *Язык жестов — азбука*
- 5) *Сурдофон*
- 6) *Руки говорят*
- 7) *Переводчик глухих*
- 8) *Переводчик ЖЯ*
- 9) *DeafDating*
- 10) *DeafWake*
- 11) *Вспышка на звонок и приложения*

Пропуская акустический компонент, стимулирующий усвоение и развитие речи, глухие дети усваивают речь особым образом, что оказывает влияние на качество и количество их словарного запаса. Одними из современных вариантов, позволяющих организовать коммуникацию глухого ребенка и окружающих, являются приложения преобразования речи в текст для глухих: *Live Transcribe*, *Otter. ai*, *Ava* и др. Например, приложение *Live Transcribe*, созданное в 2020 году и адаптированное как для *Android*, так и для *iOS*, позволяет использовать распознавание голоса для создания «субтитров» [5]. *Ava* позиционирует себя как «живую расшифровку любого разговора». *Otter.ai* также является помощником на базе искусственного интеллекта. Помимо того, что программа позволяет организовать общение между двумя коммуникантами, приложение также используется в вебинарах и подкастах. Данные приложения способствуют расширению у слабослышащих и глухих детей словарного запаса, формированию связной речи, овладению синтаксисом, в том числе, а также может выступать в роли посредника между обучающимся и педагогом-предметником.

Напомним, что дефиниция «подкасты» (*Podcast*) происходит от двух слов: *iPod* и *Broadcast* и означает широкоформатное по-

всеместное вещание – новый сегмент медиа в формате аудио программ. Данный формат видео, наряду с вебинарами, коррелирует с наглядным методом обучения и может быть использован при дистанционном обучении детей с нарушениями слуха.

2. Дополненная реальность. Тогда как приложения рассчитаны для их использования на компьютере и мобильных устройствах, существует также преобразователь речи, позволяющий интерпретировать разговор окружающих посредством дополненной реальности. Система состоит из трех компонентов: компактный микрофон, который крепится к одежде пользователя, микрокомпьютер размером со смартфон на базе RaspberryPi / Adafruit, который хранится в кармане, и похожий на GoogleGlass [6]. Микрофон откалиброван для улавливания человеческой речи даже в условиях значительного фонового шума. Этот звук обрабатывается компьютером, который преобразует его в текст и по беспроводной сети передает эти данные на дисплей. Инновация ориентирована на обучающихся, способных читать текст. В дополнение выше сказанному, выделим основные программы в системе “перевода речи в текст”:

- ✓ *Транскрибация* – запись аудио/видео файла в текстовом формате;
- ✓ *Speechpad* – сайт, позволяющий переводить речь в текст;
- ✓ *Dictation* – сервис;
- ✓ *RealSpeaker* – программа помогает переводить речь человека в текстовой вариант;
- ✓ *Speechnotes* – приложение в системе Android, для мобильного устройства;
- ✓ *DragonDictation* – приложение в системе Apple, для мобильного устройства;

3. Верботональные гаджеты в виде аксессуаров. Мировая практика в системе концептуальных разработок в отношении специальных технических средств коммуникативной помощи лицам с нарушенным слухом, не остаётся незамеченной. Нами были изучены несколько примеров популяризированных гаджетов и аксессуаров в развитии речевого общения категории глухих и слабо слышащих лиц, а также проведён анализ основных видов интерфейсов, наиболее опти-

мальных в помощи школьникам с нарушением слуха:

- *Communicaid* – гаджет, который не улучшает слух, но компенсирует его зрением;

- *VV-Talker* – концепт, разработан группой корейских дизайнеров в обучении ребёнка речи с нарушенным слухом;

- *Babel* – контент, представляет собой визуальный слуховой аппарат;

- *SmartVP* – устройство, разработанное американской компании Purple помогает людям с нарушением слуха общаться на расстоянии;

- *VibroHear* – браслет. Браслет VibroHear (2013 г.) помогает глухим людям «чувствовать» или «видеть» звук. Прототипом данного инновационного устройства стал ошейник «Музыка для глухих» «*Music For Deaf People*», разработанный в 2010 г. немецким учёным Ф. Подзувайтом (Frederik Podzuweit). Данная концепция позволяет преобразовывать входной звук в вибрации, предположительно стимулирующие те области мозга, которые обрабатывают звук, связанные с полным слухом. Опираясь на данную разработку, студенты Катарского университета создали браслет, который вибрирует в зависимости от уровня и высоты шума, что позволяет «услышать» о приближающейся опасности (сигнал автомобиля или пожарная сигнализация);

- *Vibering* – часы;

- *Pairofglasses* – очки. Группа исследователей из Корейского передового института науки и технологий (KAIST) в Южной Корее разработала очки, которые помогают глухим «видеть звук»: семь крошечных микрофонов, прикрепленных к оправе, определяют местоположение звука, классифицируя его на «стандартный» или «опасный», и передают информацию владельцу через специально расположенные светодиодные фонари внутри очков [7].

Посредством вышеперечисленных гаджетов можно обучать глухих детей с дошкольного возраста верботональным методом, который на наш взгляд, реализует основную цель исследования – помощь в раз-

витии речевого общения у детей с нарушениями слуха.

Верботональный метод обучения – это аппаратный метод улучшения слухового восприятия и качества речи, разработанный профессором П. Губериным (Хорватия) [8]. Петер Губерин разработал и развил вербальный метод реабилитации людей с ограниченными возможностями с серьезными проблемами коммуникации, и под его руководством был открыт центр СУВАГ, который далее стал называться Центр реабилитации слуха и речи. Метод применяется для активизации речевого развития детей на поздней стадии алалии, детей с задержкой речевого и психологического развития и пациентов после кохлеарной имплантации; при работе с глухими и слабослышащими детьми; детьми с заиканием, дислексией, аутизмом, нарушениями внимания и для изучения иностранных языков детьми и взрослыми. Метод П. Губерина также включает развитие моторики тела, ориентации в пространстве и вестибулярную стимуляцию.

Верботональный метод профессора Губерина направлен на формирование у детей с нарушенным слухом внятной, естественной речи и возможности ее восприятия на слухозрительной и слуховой основе. Суть его применительно к обучению произношению заключается в использовании своеобразной системы специальных упражнений, направленных на формирование фонетической, ритмической и интонационной сторон речи. Эти упражнения представляют собой различные движения всего тела (под музыку и без нее), сопровождающиеся произнесением звуков, слогов и фраз (так называемые фонетические, ритмические и музыкальные стимуляции). При этом изменение характера движения (его напряженности, динамики, протяженности, эмоциональной выразительности) ведет за собой изменение в характере произнесения речевого материала. Большое внимание уделяется развитию слухового восприятия детей. [9].

Человеку речь необходима повсеместно, а слушание и вовлечение в звуковое разнообразие является важной предпосылкой речи. Особенностью верботонального метода является положение о том, что язык развивается посредством

устной речи, а речь – как одно, из общественных явлений. Мы говорим, а значит, используем устную речь, когда хотим что-то выразить или когда ориентируемся на определенное явление. Если восприятие меняется, речь также будет меняться. Исходя из этих основных догм, верботональный метод ориентируется не на патологию, а на развитие человека и языка как единой структуры, в последствии чего, верботональная система открыла новую возможность в человеке.

Таким образом, верботональный метод обучения, реализуемый посредством специальных гаджетов-аксессуаров, помогает ребенку переходить от восприятия звука через тело к качественному слуховому восприятию. Это время и по сей день верботональная система и ее применение развивается, обогащается и распространяется, опираясь на важные положения этого "оригинального ведения речи и прослушивания". Когда ребенок слышит акустически «улучшенную» версию собственной речи и речи педагога, «его мозг начинает перестраивать работу артикуляционных органов на основе биологической обратной связи, чтобы речь ребенка соответствовала тому образцу, который он слышал. Это помогает улучшить качество речи естественным и простым способом» [10].

Визуализация окружающих звуков когерентна с наглядным методом обучения и реализуется посредством интерфейса: звук преобразуется в соответствующую картинку / знак, которые отображаются на дисплее. Нераспознанные звуки отображаются в виде колец. Большое число колец указывает на более громкий звук, и наоборот, меньшее число колец указывает на более мягкий звук. Высота звука передается через цвет колец – синий для низких и красный для высоких. Данная инновация эффективизирует зрительный анализатор, позволяя, таким образом, «увидеть, то, что недоступно для восприятия посредством слухового анализатора, а именно, «увидеть» артикуляционный уклад звука» [11].

В заключении следует отметить, что эпидемиологическая ситуация, возникшая вследствие пандемии Covid-19, детерминировала становление и оперативное развитие

гаджетов и мобильных приложений, активно содействующих обучению глухих детей. Инноватика затронула различные способы преподавания, которые можно выбирать в зависимости от проблематики конкретного ребёнка. Среди наиболее актуальных технологических устройств, релевантность которых обусловлена использованием в любой возрастной группе и с любой патологией, следует назвать гаджеты-аксессуары, коррелирующие в своей работе с верботональным методом. Дополненная реальность и мобильные приложения эффективизируют развитие речевого общения у детей с нарушением слуха, которые имеют навыки чтения. Визуализация окружающего звука актуальна для обучающихся любых возрастов с любой патологией слуха. Каждое средство, будь то оно информационное или техническое, в той или иной мере делает жизнь людей с ОВЗ более комфортной. Таким образом, создание условий использования коррекционно – педагогических средств и применение ассистивных технологий в соответствии с возможностями лиц с особыми образовательными потребностями помогают компенсировать различного рода ограничения человека и становятся той нитью современности, которая лежит в основе для развития личности и становления человека с ограниченными возможностями здоровья в интегративном обществе.

Список литературы

1. Kovačević, J. (2007). Child with special needs in regular school. Belgrade, Teacher's Faculty, University in Belgrade.
2. Kovačević, J. (2010) Treatment and speech-language development at the children with hearing impairments / J. Kovačević, S. Slavnić, D. Maćešić-Petrović // *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 5:163–169.
3. Ибатова Г.Б. Развитие грамматической стороны речи детей с общим недораз-

витием речи / *Вестник, серия "Специальная педагогика"*, Алматы, КазНПУ, №4 (19) 2009г.

4. Барабанов, Р.Е. Формирование коммуникативных навыков у детей с нарушением слуха /Р.Е. Барабанов. – Текст: непосредственный // *Педагогика: традиции и инновации: материалы IV Междунар. науч. конф.* (г. Челябинск, декабрь 2013 г.). – Т. 0. – Челябинск: Два комсомольца, 2013. – С. 140 – 143.

5. Goldstein, L.A. Speech-to-Text apps for the deaf community. *HearingLikeMe*. June 1, 2020. URL: <https://www.hearinglikeme.com/speech-to-text-apps-for-the-deaf-community/>. Date: 16.11.2020.

6. Coxworth, B. Student-designed aid for the deaf converts speech to AR captions. October 27, 2015. URL: <https://newatlas.com/live-time-closed-captioning-system/40078/>. Date: 16.11.2020.

7. Kalan, J. Why have so few innovations for deaf people actually made it to market? Jonathan Kalan discovers why and finds hope on the horizon. 31st July 2013. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20130731-helping-the-deaf-to-see-sound>. Date: 16.11.2020.

8. Johnson, A. An Investigation of the Verbotonal Method with Preschool Deaf Children: A Preliminary Interim Report. ERIC. 1971-Oct. 64 p.

9. Торебаева К. Ж. основы логопедии. Учебник-Актобе, 2012.

10. TheVerbotonalMethod. URL: <https://logoprognoz.com/en/metodiki/verboton/>. Date: 16.11.2020.

11. Акименко, В.М. Особенности применения технологий визуализаций в коррекционной работе с детьми, имеющими нарушения слуха В.М. Акименко // *Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие.* – 2018. – №1 (20). – С 173 – 188.

Мейрамгуль ЕСЕНҒҰЛОВА, педагогика ғылымдарының кандидаты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университет, Ақтөбе, Қазақстан *ms.miko77@mail.ru*
Бакит КУЛЬБАЕВА, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Баишев университеті, Ақтөбе, Қазақстан *kulbaeva_1972@mail.ru*

ХАЛЫҚТЫҚ ПЕДАГОГИКА НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақаланың негізгі идеясы жастарда халықтық педагогика идеяларына сүйене отырып қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға, рухани ұлттық құндылықтарымыздың мәнін танып, түсіну, өткен өмірдегі ұлттық тарихымызға шолу жасай отырып, жан-жақты дамыған, рухани мәдениеттің жеке тұлға тәрбиелеудегі маңыздылығын көрсету болып табылады. Қарым-қатынас ұғымы білім мен мәдениетпен бөлінбейтін бір тұтас бөлшегі болып табылады. Студент санасында қалыптасуы қажет басты мәселе. Осы орайда, қарым-қатынасты адамның білімі мен біліктілігіне, дағдысы мен ішкі рухына негізделген мәдени зиялылық ретінде қарастырып, болашақ мамандар бойынан табылуына үлес қоса білу. Ұлттық рухқа негізделген қарым-қатынас мәдениеті студенттердің ақыл-ойымен көзқарасын, еркін ойлауын, рухани-адамгершілік дүниесін қалыптастыруға, іс-әрекетті тиімді орындай алуға мүмкіндік береді. Студенттердің халықтық педагогика идеяларын басшылыққа ала отырып қарым-қатынас мәдениетін жетілдіру мәселесі төл мәдениетімізді дамытуға, ұлттық құндылықтар мен рухани мұраларымыздың мәнін түсінетін жас ұрпақты тәрбиелеуде маңызы зор.

Түйін сөздер: студент, қарым-қатынас, этнопедагогика, халықтық педагогика, құндылық, маман, өркениет, мәдениет, тәрбие.

Мейрамгуль ЕСЕНҒҰЛОВА, кандидат педагогических наук, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казакстан *ms.miko77@mail.ru*
Бакит КУЛЬБАЕВА, кандидат педагогических наук, доцент, университет Баишева, Актюбе, Казакстан *kulbaeva_1972@mail.ru*

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Формирование культуры общения на основе идей народной педагогики молодежи важно для развития нашей национальной культуры, признания национальных ценностей и культурного наследия, изучения истории, воспитания развитой духовной культуры. Коммуникация как неотъемлемая часть образования и культуры - ключевой вопрос, который не следует оставлять в сознании учащихся. В этом отношении способность рассматривать общение как культурный интеллект, основанный на знаниях и навыках, навыках и внутреннем духе человека, и вносить свой вклад в открытие будущих профессионалов. Культура общения, основанная на национальном духе, позволяет учащимся формировать свое сознание, свободное мышление, духовно-нравственный мир, уметь эффективно действовать. Формирование культуры общения на основе идей народной педагогики молодежи важно для развития нашей национальной культуры, признания национальных ценностей и культурного наследия, изучения истории, воспитания развитой духовной культуры.

Ключевые слова: студент, общение, этнопедагогика, народная педагогика, ценности, специалист, цивилизация, культура, образование.

Meiramgul YESSENGULOVA, *candidate of pedagogical sciences, K.Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan ms.miko77@mail.ru*
Bakit KULBAEVA, *candidate of pedagogical sciences, docent, Baishev university, Aktobe, Kazakhstan kulbaeva_1972@mail.ru*

FORMATION OF THE FUTURE TEACHER'S CULTURE COMMUNICATION ON THE BASIS OF THE FOLK PEDAGOGY

The formation of a culture of communication based on the ideas of folk pedagogy of youth is important for the development of our national culture, the recognition of national values and cultural heritage, the study of history, and the upbringing of a developed spiritual culture. Communication as an integral part of education and culture is a key issue that should not be left in the minds of students. In this respect, the ability to view communication as a cultural intelligence based on knowledge and skills, skills and the inner spirit of a person, and to contribute to the discovery of future professionals. The culture of communication based on the national spirit allows students to form their consciousness, free thinking, spiritual and moral world, and be able to act effectively. The formation of a culture of communication based on the ideas of folk pedagogy of youth is important for the development of our national culture, the recognition of national values and cultural heritage, the study of history, and the upbringing of a developed spiritual culture.

Keywords: student, communication, ethnopedagogy, folk pedagogy, values, specialist, civilization, culture, education.

Бүгінгі таңда еліміздің қоғамдық-саяси, ұлттық-мәдени қайта өркендеуі жағдайында жас ұрпақты өз халқының рухани мәдени-тарихи қазынасы, ұлттық педагогикалық мәдениеті негізінде тәрбиелеу заңды құбылыс. Бұл процесс ұрпақтар жалғастығының, ұлтымызға тән дәстүрлі мәдениет сабақтастығының нығаюына ықпалын тигізетіндігі сөзсіз. Осы тұрғыдан алғанда жалпы адамзаттық, халықтық тарихи-мәдени, этнопедагогикалық, этнопсихологиялық маңызды құндылықтар, озық танымдық-тәрбиелік идеялар негіз болған қазақ халқының педагогикалық мәдениетін, әсіресе, ұлттық этикадағы қарым-қатынас мәдениетін терең танып, жан-жақты талдау көкейкесті проблеманың бірі болып отыр.

Жастардың халықтық педагогикасы, ұлттық мәдениетімізді, ұлттық құндылықтарымызды және мәдени мұраларымызды тану, тарихты зерттеу, рухани мәдениетті дамыту идеялары негізінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру маңызды. Ұлттық ерекшелігінді түсіну, басқаларға көрсету, яғни ұлттық ерекшеліктеріміз бен құндылықтарымызды бүгінгі қажеттілікке сай дамыта және тарата отырып, ұлттық

деңгейіңізді көтере білу маңызды. Сондықтан бүгінгі жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлау барысында халықтық педагогика идеяларына сүйене отырып, жастардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мамандыққа бейімдеудің ажырамас бір бөлігі болып табылады.

Қарым-қатынас – білім мен мәдениеттің бөлінбейтін бір тұтас бөлшегі іспетті адамзаттық дүниетаныммен сананы қалыптастырудың ерекше жолы [1].

Қарым-қатынасты адамның білімі мен біліктілігіне, дағдысы мен ішкі рухына негізделген мәдени зиялылық ретінде қарастыруға болады. Ұлттық рухқа негізделген қарым-қатынас мәдениеті студенттердің ақыл-ойымен көзқарасын, еркін ойлауын, рухани-адамгершілік дүниесін қалыптастыруға, іс-әрекетті тиімді орындай алуға мүмкіндік береді [1].

Ұлы ойшылдар Әл-Фараби, Қ.А.Яссауи және тағы басқа да ғұламаларымыз жеке адам аралық қарым-қатынастағы мәдениеттілік, оның қалыптасуындағы тәрбиелік шаралардың маңызына ерекше назар аударған болатын [2,3]. Ортағасырлық ғұламалардың еңбектеріндегі бұл мәселе

жөнінде айтылған ой-пікірлер ХІХ ғасырдың екінші жартысында Ыбырай, Абай, Шәкәрім жазбаларында жалғасын тапты [4,5,6].

Сол секілді қарым-қатынас мәдениеті туралы маңызды ойлар М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов және т.б. ғалым-педагогтарымыздың еңбектерінде зерттеліп, зерделенді [7,8].

Бүгінгі таңда бұл проблемаға ғалымдар әр қырынан мән беріп, түрлі зерттеулер жүргізген. Мәселен, мынадай еңбектер: қарым-қатынастың философиялық мазмұнын В.С.Библер, Л.Н.Коган, М.Х.Балтабаев, Д.Кішібеков және т.б. қарастырған [9,10,11,12].

Қарым-қатынастың психологиялық тұстарын С.Л.Рубинштейн, А.А.Леонтьев, Қ.Б.Жарықбаев, С.Бабаев және т.б. зерттеген [13,14,15,16].

Отандық ғалымдар қарым-қатынастың этномәдени ұғымын қарастырған С.А.Ұзақбаева, К.Ж.Қожахметова және т.б. [17,18]; жас мамандарды кәсіби дайындауда ұлттық тәрбие беру мәселелерін Қ.Бөлеев, С.К.Қалиев және т.б. еңбектерін атап өтуге болады [19,20].

Қазіргі кезде әр саладағы көрнекті ғалымдар қарым-қатынас мәдениеті мәселесінің мән-маңызына айрықша ден қоюда. Сондықтан болашақ мұғалімдердің педагогикалық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселесі арнайы зерттеуді талап ететіндігі дәлелденіп отыр.

Қарым-қатынасты қамтамасыз ететін әрекет төрт түрге бөлінеді: сөйлеу, оқу, жазу, тыңдау. А.Байтұрсыновтың «Тіл – құрал» еңбегінің тіл танытқыш кітабында сөз болатын сөйлем жүйесі мен түрлерін оқып отырғанда, мұнда айтылған пікірлердің сөйлеу әрекеті мен оның түрлеріне де қатысты екенін байқауға болады. «Мысал: тілші – ғалым жалпы сөйлем жүйесі туралы мәселені сөз ете отырып, тілдік қарым-қатынасқа сай сөйлеу процесін де анықтайды. Сөйлем дегеніміз – сөзді құрастырып, білгілі бір ойды жеткізу. Ой анық болу үшін, тіл анық болуы тиіс. Тіл – ойдың айнасы. Тілдегі сауатсыздық – адамның жалпы сауатсыздығының, мәдениеті төмендігінің көрінісі, рухани байлығының жетімсіздігі болып табылады. Сөз әдебі – дидарласушылардың тіл арқылы ақпарат алмасуын жүзеге асыру үстінде,

олардың әлеуметтік рөлдеріне және әңгіменің ресми немесе ресми еместігіне сай таңдап алған қарым-қатынас қалыптарының жүйесі.

Қарым-қатынасты білім мен рухани ішкі дүниенің бөлінбейтін ішкі бөлшегі іспетті адами құндылықтар мен ақыл-ойды қалыптастырудың айрықша тәсілі болып табылады.

Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы, оның бойындағы жақсы-жаман қасиеттер туралы Абай идеясының мәні, осы проблема төңірегіндегі терең де, мазмұнды ізденіс І.Р.Халитова еңбегінде зерттеледі [21].

Ж.Р.Бәшірова қазақ халқының басқа халықтар сияқты өзінің тарихы-мен, әдет-ғұрып, салт-дәстүр ерекшелігімен, өркениетті мәдениетімен, рухани байлығымен көзге түскен ұлы халықтың бірі екенін ғылыми еңбектерінде атап көрсетеді [22].

Ерте кездің өзінде-ақ көшіп-қонып жүрген қазақ халқының мәдениеті ауыз толтырып айтарлықтай жағдайда болды. Оған куә болатын, сол кезден қалған жазба ескерткіш, ауыз әдебиеті, аңыз әңгімелер кейінгі қазақ ұрпағына еліміздің сақтар, атымызды жаңғыртар, ісімізді жалғастырар, мәдениетімізді жетілдірер өркен деп қараған. Олай болса, ғалымның тұжы-рымдап отырған негізгі ойы, әрбір халықтық дәрежесін көтеріп дамыту үшін ұрпағына өзінің дәстүрін, қадыр-қасиетін, ана тілімен, тарихымен, әдет-ғұрыптарымен, мәдениетімен дарытады деген идеясымен үндесіп жатыр. Халықтық педагогика, ұлттық тәрбие нышандарын оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану қажеттігі күннен-күнге, жылдан-жылға артуы тиіс деп есептейміз. Себебі бала туғаннан қылмысты болып, немесе бұзық мінезбен, сорақы іспен, бұзық оймен туатын ешбір пенде болмайды. Бұл ересектердің өздерінің қарым-қатынасының төмендігі, мәдениетсіздік пен әдепсіз іс-әрекетінің нәтижесінде болатыны айғақ. Баланың өрескел қылықтарын, сорақы сөздермен үлкендерді мазақтауы т.б. сияқты іс-әрекеттерін пысықтығы, еті тірілігі деп санап, бұзық іс-әрекетін батырлық деп түсінуінен болады. Сондықтан болашақ мұғалімдер ертеңгі қызметінде ата-анамен бірлесе жұмыс істей отырып, халықтық

педагогика элементтерін бала тәрбиесінде пайдаланудың әдіс-тәсілін, жолдарын үйретуге дайын болуы қажет. Әрине бұл студенттердің жоғары оқу орындарында оқып жүрген кезінен-ақ халықтық педагогика мұраларын саналы түсінуі мен оны күнделікті қарым-қатынасында пайдалануды әдет ету арқылы жүзеге асады деп есептейміз.

Болашақ мұғалімдердің қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуы тәрбиенің түрлерінің өзара байланысы арқылы жүзеге асыра отырып: ақыл-ой деңгейімен адамгершілік, еңбек пен эстетикалық және т.б. Сонымен қатар студенттерде халықтық педагогикасы идеялары негізінде қарым-қатынасы мәдениетінің қалыптасуы ұлттық тәрбиенің қозғаушы күші – ұлттық санаға сіңіп, қалыптасқан салт-дәстүрлер, ұлттық рух, ұлттық намыс, ұлттық абырой, ар, ұят, кісілік т.б. байланысты. Қазақ халқының игі қарым-қатынас мәдениеті дәстүрлерінен туындайтын ізгілік, ізеттілік, қайырымдылық, мейірімділік, қонақжайлық, иманжүзділік т.б. адами қасиеттерді қалыптастыру – ұлттық тәрбиенің құнды мақсаттары болған. Қазақ халқының ғасырлар бойғы өзінің ұлттық игі дәстүрлерін ұрпағына үйрету арқылы әдепті адами тәрбиенің нормасы деп түсінген. Халықтық әдеп-ұрпақ тәрбиесінің түпкі өзекті арқауы. Әсіресе, қарым-қатынаста адамда сыйлау, сәлем беру, үлкеннің алдына қия өтпеу, орын беру, көңіл-күйіне көз салу, қарым-қатынаста кішіпейілділікпен, парасаттылық, саналылықпен, ізеттілікпен қатынас жасау, әдептілік көрсету үйретіледі және үнемі талап етіледі.

Қазіргі ғылыми жетістіктер қарым-қатынасты әлеуметтік өміріндегі адамның ішкі және сыртқы жағдайларын туындататын себептердің бірі болып табылады. Теориялық зерттеулер бұл тұрғыда әртүрлі бағыттар ұсынады, яғни тұлғаны дамытуда мәдени дамуды қарым-қатынас реттейді, оларды басқаратын және жіктейтін механизмдерін, заңдылықтарын анықтайды.

Ұрпаққа қарым-қатынас мәдениетін ұлттық негізде меңгерту үшін алдымен отбасымен қатар білім, тәрбие беретін мамандардың мәдениетін қалыптастыру қажеттілігі туындайды.

Студенттердің халықтық педагогика мұраларына көзқарасы, білімі мен біліктерін тексеру және студенттерде қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу деңгейлерін анықтау мақсатында сауалнама, тест, шығарма жазу, түрлі әдіс-тәсілдерді қамтыған әдістемеміз негізінде жүргізілген зерттеулер студенттердің 65 %-ы халықтық педагогика идеяларына аса мән бермейтіндігі, 25 %-ы қарым-қатынасы мәдениетінің қалыптасуына халықтық мұралардың ықпалын білгенімен, оны іс-әрекет барысында пайдаланудың әдіс-тәсілдері мен мүмкіндіктерін білмейтіндігін мойындайды.

Студенттердің қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасу деңгейінің төмен болуы мен жеткіліксіз дәрежеде дамуы себебін анықтау мақсатында сауалнама ұсындық. Зерттеу жұмысының барысында студенттердің қарым-қатынас мәдениеті, оны қалыптастырудағы халықтық педагогика идеяларына қызығушылық білдіргенімен, 27 %-ы қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда байланысты халықтық педагогиканың шығу тарихын, дамуын, мазмұндық ерекшеліктерін, тәрбиелік мүмкіндіктерін жете түсінбейтіндігін және 34 %-ы болашақ кәсіби қызметінде маңыздылығын ескермесе, 39 %-ы оқу-тәрбие үрдісінде бұл мәселеге айтарлықтай мән берілмейтіндігін алға тартады.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерін ескере келе қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда студенттерге халықтық педагогика идеяларын жан жақты қолдана отырып, әңгіме-сұқбат өткізу, дәрістер мен пікір таластар, ұлттың рухани қазынасы болған ғұламалардың идеяларына бағытталған ұлттық мұралар аукционы ұйымдастырылды. Бұл әдістемелер осыған дейінгі жүргізілген ғылыми зерттеу жұмыстарында кеңінен қолданылып келеді. Аталмыш шаралардың нәтижелі болу үшін мынаны ескеруіміз қажет:

- Жас ерекшелігіне және әлеуметтік тәжірибесіне сәйкес келуі тиіс;
- Халық мұрасының тағылымды әлемін әсерлі етіп жеткізе білу;
- Студенттердің тақырып бойынша пікірлерін білдіріп, белсенді қатысуы өте маңызды;

- Өңгімені кеңінен өрбіту үшін көрнекі құралдарды пайдалану ерекше орын алады (бейнелеу өнеріне қатысты туындылар, ұлттық нақыштағы қол өнерлер мен суреттер);

- Пікір талас барысында тілдік мәдениет пен әдеби сауаттылыққа назар аудару.

Жас мамандардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда оқытушының ықпалынан болатын педагогика тәжірибенің маңыздылығы: қолайлы психологиялық климат, өз мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін барынша жағдай жасау, ұлттық дәстүрлерді мақтан етіп үлгі өнеге етіп көрсетуге көмек көрсету, болашақ педагог ретінде кәсіби деңгейі мен мәдениетін көтеруде өз өзімен жұмыс жасауға бағыттау болып табылады.

Оқу - тәрбие үрдісінде пайдалануға болатын қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға бағытталған формалар:

Ғұламалар күні – халқымыздың батыр ұлдары мен қыздары, ұлттық мақтаныштарымыз болған Ұлы тұлғалар (Абай, Ыбырай, Міржақып т.б.) танымдық, құндылық көз қарастарын әртүрлі рөлдерге еніп, ой пікірлерін аудиторияда кеңінен талдау шараларын мерекелік қызықты да мазмұнды шара.

Ұлттық мұралар акционы – салт дәстүріміздің, мәдениет пен өнердің жастар мен қолөнер бұйымдарын т.б. «сатып алу» мақсатындағы білімділер сайысын ұйымдастыру.

Сократтық пікір талас – баяндамаға қосымша сұрақтар қоя отырып, оларға берілген жауаптардың ішіндегі қызықтысын таңдау, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мәселенің біраз шешімдерін кеңінен қарастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, ұйымдастырылған «Мәдениетті адам деген кім?» тақырыбында психологиялық тренинг, ренингтік жаттығулар, «Келіссөз» атты рольдік-ситуациялық ойындар, қарым-қатынаста дәлелдеу техникасын меңгеру мақсатында «тест – сөзжұмбақ», іскерлік ойыны «Идеал», пікірталас түрінде өткізілген семинар сабақтарының нәтижесі де көңіл қуантарлықтай болды.

Осы шараларды оқу үрдісінде тақырыпқа сай етіп өткізу болашақ

педагогтардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға көмектесетіні айқын. Демек, адамның іс-әрекеті жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуының шешуші факторы болып табылады. Қашанда дұрыс ұйымдастырылған білім беру жүйесі, жүргізілетін іс-шаралар әрбір жас маманды кәсіби шеберлікке жетелейді және педагогикалық қарым –қатынас мәдениетін қалыптастыруда дұрыс бағытын таңдауға, жақсы қарым-қатынасты орнатуға мүмкіндік береді.

Студенттердің жеке басын тұлғалық, рухани-адамгершілік деңгейге жеткізе қалыптастырып, дамытатын орта – ол жоғары оқу орны, оның ұжымы, оқытушылар қауымы, оқу-тәрбие процесі, оның жеке басына ғылыми зерттеулер мен қоғамдық істерге белсене қатынасуы, яғни өз бойында белсенді өмірлік бағытты қалыптастыра отырып, өзін-өзі тәрбиелеуі. Бұл процесті студентті әлеуметтендіру процесі деп атауға әбден болады. Себебі, әлеуметтендіру индивидке сырттан еріксіз таңылатын нәрсе емес, керісінше, оның белсенді араласуымен, өзінің іс-әрекеті мен мінез-құлқын қоғам талабына лайықтап, үнемі дұрыс жолға салып, өзгертіп отыруы арқылы іске асырылады. Соның арқасында адамда өз мінез-құлқын, әрекетін басқа адамдардың сондай қылықтарымен салыстыра бағалау, сөйтіп, өзінің кім екенін түсіну, ғылыми тілмен айтқанда, өзін-өзі тану қабілеті жетіледі. Ондай адам өзін-өзі тұлға, кісі ретінде қалыптастыра бастайды. Ол интеллекті жоғары ақыл-парасат иесіне айналады. Ол өткірлігімен, тапқырлығымен, көрегендігімен, қажымас күш-қуатымен, ақыл-парасатымен, басқаша айтқанда, көсемділігімен, шешендігімен, әділдігімен, өз мүддесін ұлт мүддесімен ұштастырумен, ұлт жандылығымен ерекшеленеді.

Кейір кездерде тұлғааралық қарым-қатынас нәтижесіз, тиімсіз болуына әсер ететін кедергілердің бірі – әлеуметтік-мәдени айырмашылықтар, олар мысалы, әлеуметтік, саяси, діни көзқарастарға, жынысы, жасына, мамандығына байланысты болады. Осындай жәйттерге ортақтасу барысындағы түсініктер мен ұғымдарды, сөйлеушінің бейнесін қабылдау тәуелді.

Тыңдаушының жасы мен әлеуметтік статусын жоғары адамның сөзін ешқандай кедергісіз қабылдаса, беделі төмен кісінің сөзін елемеуі мүмкін.

Мысалы, «Әкесі тұрып бала сөйлесе...» – жастардың ақыл-ойын менсінбейтін кісілер кездесіп отырады. Мәдениет өзінің ішкі механизмдерімен адам тұлғасына бағытталғандықтан, оны өзін-өзі танып білу немесе адамның рухани өмірбаяны деп есептелінеді.

Сонымен қатар қазақ халқы сөздің күштіне өте жоғары мән берген. Жастардың тәрбиесінде, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда ауыз әдебиетін кеңінен қолдана отырып, «Әдептілік – әдемілік» қағидасын ұрпағына үйретіп, санасына дарытып отырған (Ата-бәйтерек, Бала-жапырақ, Ана-бұлақ, Бала-жағасындағы құрақ. Ұлға отыз үйден тыю, қызға қырық үйден тыю. Ұлың өссе-ұлы үлгімен ауылдас бол, қызың өссе – қызы үлгімен ауылдас бол. Әдепті бала – ата-анасын мақтатар, әдепсіз бала – ата-анасын қақсатар т.б.).

Мәдениеттің өмір сүруінің шарты, ол бір ұрпақтан екінші ұрпаққа сабақтастықпен беріліп отырады.

Сондықтан мәдениет өзін-өзі тарату мәселесін алдыңғы орынға қояды. Яғни, мәдениеттаным қабылдаудың, принциптерінің, түсініктердің жүйесі болып саналады да, солар арқылы мәдениетті трансляциялау процесі іске асады. Бұл жүйе адам тұлғасының өлшемі туралы мәдениетте жинақталған тиісті білімді, шеберлікті, тәжірибені қамамасыз етеді.

Халық басына күн түсіп, қиын-қыстау замана туғанда тұлға өзінің өзгеден ерен ісімен, пәрменді күшімен, құдіретті көріпкелдігімен танылады. Тұлғаны «ақ алмастай» етіп замана шындайды. «Ақ алмас, М.О.Әуезов айтқандай, – қаттыны жарады, жұмсақты тіледі, замана талабы туған кезде оттан шығып, жалын құшқан ақ алмас қынабынан жарқ етіп қадір-қасиетімен халқына танылады, «тарих» деген дарияны еркін малтып өтіп, өз тұғырына, ұлылық тұғырына қонады». Демек, көптеген адами қадір-қасиеттерді студенттердің бойларына сіңдіру, қарым-қатынас мәдениеті білімін жетілдіру жеке тұлға ретінде

қалыптастырудың алғы шарттары болып табылады.

Болашақ мамандардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптасу деңгейін анықтау барысындағы көрсеткен төмен көрсеткіштержүйелі жүргізілген жұмыстардан кейін жоғары деңгейі 42% деген нәтижені көрсетті.

Жүргізілген зерттеу жұмыстан қол жеткізген нәтижелерді төмендегі етіп қорытындылауға мүмкіндік берді:

- халықтық педагогика бағыттарын жүйелеу, ұлттық қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуына әсер етеуші факторларды талдай келе, қазіргі жоғары оқу орындарындағы халықтық педагогика идеяларын қолдану арқылы қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға жан жақты сипаттама жасалды;

- халықтық педагогика идеялары негізінде болашақ ұстаздарымыздың қоғамдық талаптарына сай адами құндылықтарын дамыту жұмыстарының жүйелі түрде жүзеге асырылуы, білім беру саласындағы педагогикалық үрдістің негізгі бөліктері, оқу пәндері, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары, педагогикалық тәжірибеде жұмыстарын тиімді ұйымдастырудың тәрбиелік іс-шаралар арқылы жүзеге асырылды;

- қазақ халқының ұлттық мұраларын әр бір жас буынға тәрбиелік мүмкіндіктерін кешенді түрде әсер ететіндей етіп тәрбиелік шараларында жиі қолдану қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуына себепші болады.

Жүйелі жүргізілген жұмыстың нәтижесінен төмендегідей ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді:

1) Жастарға арналған халықтық педагогика идеяларына негізделген тәрбиелік шаралар мен ересектердің өзара қарым-қатынас тәлімін дамытуға бағытталған ұлттық қарым-қатынас психологиясы ғылыми-педагогикалық тұрғыдан қарастырылатын оқулықтар мен оқу құралдары, әдістемелік нұсқаулар жазу;

2) Білім тобындағы студенттерге педагогикалық процестің негізгі бөліктері – оқу пәндерін, тәрбиелік шаралар мен педагогикалық практикадағы іс-әрекеттерін тиімді ұйымдастыру және оқу процесінде

«Этномәдениет» атты арнайы курсты ендіру және оны тиімді пайдалану қажет.

Қарым-қатынас мәдениеті проблемасы күрделі мәселелердің бірі болғандықтан, оны барлық жағынан зерттеу мүмкін емес, алдағы уақытта қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру барысында имандылық пен рухани-адамгершілік құндылықтарына ас мәні беріліп, адам болмысын танып білудегі мәселелерін дара зерттеудің қажеттілігі туындайды.

Қорыта айтқанда, осындай рухани мұраларымыздан өз көрінісін тапқан ұлттық дәстүрлі этикетіміздің ізін сақтай отырып, халықтық педагогика идеяларының негізінде қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру болашақта да уақыт талабына сай өз шешімін табуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Есенғұлова, М.Н.* Халықтық педагогика идеялары негізінде студенттердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру // монография. – Ақтөбе, 2020. – 176 б.

2. *Әл-Фараби.* Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973, - 215 б.

3. *Иасауи А.* Ақыл кітабы. – Алматы: Мұраттас, 1995– 262 б.

4. *Алтынсарин Ы.* Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1994. – 285 б.

5. *Құнанбаев А.* Қалың елім, қазағым: өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы, 1995 – 384 б.

6. *Құдайбердиев Ш.* Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

7. *Жұмабаев М.* Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 448 б.

8. *Аймауытов Ж.* Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1989. – 560 б.

9. *Библер В.С.* От науки изучения к логике культуры. – М.: Наука, 1993.– 210 с.

10. *Коган Л.Н.* Теория культуры. – Екатеринбург, 1993. – 412 с.

11. *Балтабаев М.Х.* Казахская традиционная художественная культура в системе образования. – Алматы: РНК, 1994. – 189 с.

12. *Кішібеков Д.* Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Ғылым, 1999. – 200 б.

13. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. – М.: Просвещение, 1973. – 468с.

14. *Леонтьев А.А.* Психология общения. – Тарту, 1974. – 212 с.

15. *Жарықбаев Қ.Б.* Қазақ психологиясының тарихы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 160 б.

16. *Бабаев С.* Жалпы психология. – Алматы: Дарын, 2005. – 352 б.

17. *Ұзақбаева С.* Тамыры терең тәрбие. – Алматы: Білім, 1995. – 232 б.

18. *Қожахметова К.Ж.* Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика. – Алматы: Ғылым, 1998. – 317 с.

19. *Бөлеев Қ.* Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау: теориясы мен практикасы. – Алматы: Нұрлы әлем, 2004. – 304 б.

20. *Қалиев С.К.* Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Рауан, 1998. – 128 б.

21. *Халитова І.Р.* Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізу тарихы (1960-1965).- Алматы, 1998. –151б.

22. *Бәшірова Ж.Р.,* Әлқожаева Н.С. Иман-тәрбие негізі. – Алматы, 1997. –56б.

23. *Оразбаева Ф.* Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-практикалық негіздері. Алматы, 1996. 178б.

Диас ЖОЛДАСОВ, *Магистрант EMBA, Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы, dr.zholdasov@mail.ru, 87018702333*

Булат КАРИБДЖАНОВ, *к.э.н., доцент, Алматы Менеджмент Университет, г. Алматы, bkaribdzhanov@mail.ru, 87772291330*

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ И ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СОТРУДНИКОВ КЛИНИКО-ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ЛАБОРАТОРИИ «ОЛИМП»

Данная статья рассматривает распространение синдрома профессионального (эмоционального) выгорания (СПЭВ) среди сотрудников лабораторий на фоне возникшей пандемии коронавируса. В данной работе приведены результаты обследования работников Клинико-диагностической лаборатории (КДЛ) «ОЛИМП» г.Актау и выявлена потребность в компенсации симптомов выгорания с целью снижения профессиональных ошибок и сохранения производительности труда.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, деперсонализация, коронавирус, пандемия, работник, КДЛ ОЛИМП.

Диас ЖОЛДАСОВ, *EMBA магистранты, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы қ., dr.zholdasov@mail.ru, 87018702333*

Булат КАРИБДЖАНОВ, *э.ғ.к., доцент, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы қ., bkaribdzhanov@mail.ru, 87772291330*

«ОЛИМП» КЛИНИКАЛЫҚ-ДИАГНОСТИКАЛЫҚ ЗЕРТХАНАСЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ КҮЙІП КЕТУІ ЖӘНЕ ПСИХО-ЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақалада коронавирустық пандемия жағдайында зертхана қызметкерлері арасында кәсіби (эмоционалды) күйіп кету синдромының (КЭККС) таралуы қарастырылады. Бұл жұмыста Актау қаласындағы "ОЛИМП" клиникалық-диагностикалық зертханасының (КДЗ) қызметкерлерін зерттеу нәтижелері келтірілген және кәсіби қателіктерді азайту және еңбек өнімділігін сақтау мақсатында жану симптомдарын компенсациялау қажеттілігі анықталды.

Түйінді сөздер: эмоционалды күйіп кету, иесіздендіру, коронавирус, пандемия, жұмысшы, ОЛИМП КДЗ.

Dias ZHOLDASOV, *undergraduate of EMBA, Almaty Management University, Almaty, dr.zholdasov@mail.ru, 87018702333*

Bulat KARIBDZHANOV, *PhD in Economics, Almaty Management University, Almaty, bkaribdzhanov@mail.ru, 87772291330*

PROFESSIONAL BURNOUT AND PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF EMPLOYEES OF THE CLINICAL DIAGNOSTIC LABORATORY (CDL) "OLYMP"

This article examines the spread of professional (emotional) burnout syndrome among laboratory workers against the backdrop of the emerging coronavirus pandemic. This paper presents the results of examining the employees of the Clinical Diagnostic Laboratory (CDL) "Olymp" in Aktau and identifies the need to compensate for burnout symptoms in order to reduce professional errors and maintain labor productivity.

Keywords: emotional burnout, depersonalization, coronavirus, pandemic, employee, CDL OLYMPUS.

Синдром профессионального или эмоционального выгорания, - «*burnout syndrome*», в научной литературе принято характеризовать как выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций в ответ на избранные психотравмирующие воздействия извне. Введенный в научный оборот в 1974 году американским психологом Гербертом Фрайденбергером термин «*burnout syndrome*», используется для характеристики психоэмоционального состояния человека, которое возникает в результате воздействия длительных психотравмирующих ситуаций и проявляется как состояние нарастающего эмоционального, мотивационного и физического истощения, которое сопровождается чувством опустошенности и беспомощности. Следствием такого состояния могут быть часто проявляемое циничное отношение к выполняемой работе и к другим людям.

Для сравнения симптомов СПЭВ среди врачей можно обратиться к результатам проведенных широкомасштабных исследований в США и Китае. Так, например, в 2018 году уровень профессионального выгорания среди обследованных в США 15000 врачей разных специальностей составил 42%. В Китае, в марте 2020 года среди врачей-инфекционистов ковидных стационаров (было проведено исследование психического состояния 1257 медиков, работавших в стационарах для лечения коронавирусной инфекции) этот показатель составил 72%. [16]. Общий дистресс был выявлен у 72% от общего числа обследованных, симптомы депрессии у 50%, повышенный уровень беспокойства у 45%, бессонницей страдали 34%. У женщин части отдельные симптомы СПЭВ были более выражены. Так, более чем в 2 раза превышал показатель тревожного состояния (26% и 12% соответственно). У медсестер симптомы СПЭВ были более выражены, чем у врачей (почти в 2 раза выше тревога, 27% и 14% соответственно) [17].

МКБ-10 классифицирует эмоциональное выгорание под шифром Z73 - Проблемы, связанные с трудностями управления своей жизнью. Рубрика Z используется для диа-

гностики различных состояний на фоне относительного здоровья [22].

Группу риска в отношении выгорания составляют люди, чья профессиональная деятельность тесно связана с интенсивным и частым общением с другими людьми и постоянным напряжением эмоциональной сферы [4,8]. Первоначально выгорание считалось «платой за сочувствие», а затем превратилось в «болезнь коммуникативных профессий». В настоящее время говорят о синдроме выгорания представителей самых разных профессий, отмечая некоторую специфику [3,18]. СПЭВ характеризуют три основных показателя: эмоциональное истощение, деперсонализация и редукция личных достижений. [21,22]. Эмоциональное истощение – это чувство эмоциональной опустошенности и усталости, вызванное собственной работой. Деперсонализация – это циничное, безразличное отношение к труду и объектам своего труда. Редукция профессиональных достижений – это возникновение чувства некомпетентности в своей профессиональной сфере, осознание неуспеха в ней. Корреляция этих симптомов между собой оказалась основной в различных исследованиях, и легла в основу опросника MBI (Maslach Burnout Inventory). [9,21].

Упоминания о СПЭВ среди сотрудников клинических лабораторий появились только в последние десятилетия. Выгорание рассматривалось как возможная причина ошибок в лаборатории Джеймсом Хернандесом и Майклом Астионом в 2012-13гг. [11]. Среди сотрудников клинических лабораторий симптомы СПЭВ больше всего вызывало неуважительное отношение к лаборатории со стороны медсестер, врачей и даже пациентов (особенно если флеботомия входит в список ответственности). Некоторые описывают телефонные звонки с места как нападения и обвинения [14,15]. Пока что мало исследователей интересуются вопросом совершения ошибок в лабораториях на фоне СПЭВ [10,12,13].

Так как СПЭВ является результатом воздействия длительного дистресса, то основными стрессорами являются: - ограничение свободы действий и использования имеющегося потенциала; -

монотонность работы; -высокая степень неопределенности в оценке выполняемой работы; -неудовлетворенность социальным статусом [6,23].

Современные исследования более детально демонстрируют частоту тех или иных симптомов СПЭВ, которые проявляются следующим образом: высокий уровень тревоги – 42%; выраженные симптомы депрессии – 26%; различные мышечные боли – 28%; нарушение сна – 28%; головные боли – 19%; опасный для жизни стиль вождения автомобиля – 39%; частота суицидов – в 2-3 раза чаще; сокращение продолжительности жизни в среднем на 15 лет [1,2,7].

Объявленный 16 марта 2020 года карантин оказался своего рода экономическим прессом для КДЛ «Олимп» в

г.Актау. Резко сократился объем работы, сотрудники были отправлены в вынужденный отпуск без сохранения заработной платы. Доходы предприятия в г.Актау значительно сократились.

Изменение экономической ситуации повлияло на психо-эмоциональное состояние сотрудников с последующим обратным эффектом, снижающим эффективность труда и формирование порочного круга. Это заставляет проанализировать происходящие производственные процессы и адаптировать их под изменившуюся ситуацию с пандемией.

Мы проанализировали количество отпусков без содержания, больничных листов и увольнений с января по сентябрь 2020 года в сравнении с таким же периодом в 2019 году. Полученные данные отражены в таблице.

Таблица 1 – Причины отсутствия работников и количество

месяц	Отпуск без сохранения заработной платы		Больничный лист		Увольнение	
	2020	2019	2020	2019	2020	2019
Январь	15	2	9	2		4
Февраль	17	7	4	1	3	2
Март	9	14	3	5	3	1
Апрель	22 (21прин)	8		4		2
Май	25 (12прин)	7	3	5	1	1
Июнь	8	11	7	3	1	1
Июль	20	9	10	7	2	1
Август	14	9	1	3	1	
Сентябрь	10	10	1	3	3	5
ВСЕГО	140 (33 прин)	77	38	33	14	17
Разница	+81,8%		+15,2%		-21,4%	

Как видно из таблицы, количество сотрудников, ушедших в отпуск без сохранения заработной платы по сравнению с 2019 годом увеличилось на 81,8%, из них 33 отпуска явились вынужденными на фоне жестких карантинных мер. Количество больничных листов возросло на 15,2% по сравнению с прошлым годом. Наибольшая разница выявлена в январе, июне и июле. Летние месяцы объясняются резким скачком количества заболевших коронавирусной инфекцией в стране.

Снизилось количество увольнений на 21,7% в сравнении с 2019 годом, что можно объяснить более стабильной ситуацией

внутри коллектива и желанием сохранить работу в период экономической нестабильности на фоне пандемии.

Анализируя обороты организации, доходность, количество выполненных анализов резко сократилось в период карантина и медленнее идет прирост в сравнении с прошлым годом. Если за 2019 год количество проведенных анализов постепенно росло и показатели выросли в январе и феврале 2020 года на 69,1% и 73,6% соответственно в сравнении с январем и февралем 2019 года, то за март месяц

прирост сократился и составил всего 34%. Этот прирост оказался более, чем в 2 раза меньше ожидаемого. В апреле и мае 2020 года прирост ушел в минус и количество проведенных анализов стало меньше, чем в апреле и мае прошлого года на 41,7% и 8,9% соответственно. В июне количество проведенных анализов несколько увеличилось на 13,6%, но это так же значительно меньше ожидаемого прироста, если сравнивать с началом года в более чем 5 раз. Если в среднем оценивать ожидаемый прирост в 70% ежемесячно, но КДЛ

«Олимп» потеряла с марта по июнь 330111,1 анализов, что снизило соответствующие обороты по минимальным расчетам более 157 миллионов тенге. Динамика количества проведенных анализов отражена на рисунке 1.

Таким образом, возникшая пандемия не дала провести объем анализов на сумму более, чем 157 миллионов тенге с марта по июнь 2020 года.

Снижение объема работ отражается на психо-эмоциональном состоянии сотрудников КДЛ «Олимп».

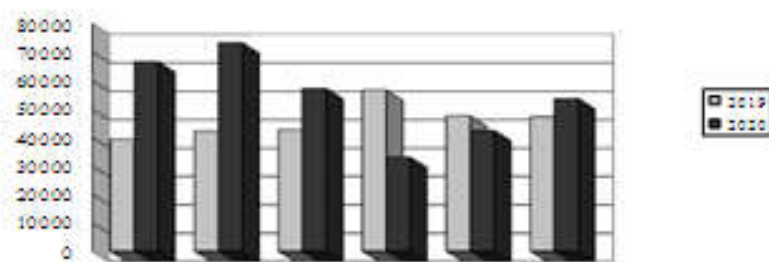

Рисунок 1 – Количество оказанных услуг за 1 полугодие 2019-2020 года

Учитывая значительное снижение производственных объемов за месяцы пандемии, несколько увеличилось количество жалоб со стороны клиентов лаборатории. Мы про-

анализировали количество жалоб с января по октябрь за 2020 год в сравнении с 2019 годом, что указано в таблице 2.

Таблица 2 – количество жалоб за 2019-2020 гг.

	январь	февраль	март	апрель	май	июнь	июль	август	сентябрь	октябрь	всего
2020	1	2	3	5	2	3	4	2	2	3	27
2019	2	3	4	4	1	1	2	2	1	4	24
Разница +12,5%											

Как видно по таблице количество жалоб возросло на 12,5%, в период с апреля по июль. Именно на этот период пришелся жесткий карантин и резкое увеличение заболеваемости в стране. Увеличение количества жалоб имеет двоякий характер, с одной стороны психо-эмоциональное состояние коллектива снижает эффективность работы, с другой стороны общая повышенная тревожность населения, возрастающее напряжение общества заставляет проявлять неудовлетворенность и раздражение по отношению к результатам анализов. В КДЛ «ОЛИМП» г.Актау Республики Казахстан на предмет психо-эмоционального состояния в период

пандемии обследовано 58 человек из следующих подразделений: Административно-управленческий персонал (АУП), коммерческий отдел (КО), лаборатория, регистраторы, медицинские сестры, санитарки. Тестирование проводилось анонимно с целью повышения достоверности результатов и снижения влияния страха наказания или увольнения. Поэтому общие данные, такие как пол, образование проанализировать не представлялось возможным. Для диагностики психо-эмоционального состояния и влияния на отношение к труду были использованы следующие методики:

1. Госпитальная шкала тревоги и депрессии (HADS), разработанная А. S. Zigmond и R. P. Snaithe в 1983 г., относится к опросникам для самозаполнения, скрининговым методам выявления тревоги и депрессии у широкого круга пациентов, в том числе в общемедицинской сети. 0-7 баллов → «норма» (отсутствие достоверно выраженных симптомов тревоги и депрессии), 8-10 баллов → «субклинически выраженная тревога / депрессия», 11 баллов и выше → «клинически выраженная тревога / депрессия».

2. Опросник для измерения профессионального выгорания по К.Маслач и С.Джексон. Низкими показателями для СПЭВ являются следующие: эмоциональное истощение до 16 баллов, деперсонализация до 6 баллов, редукция личных достижений до 31 балл. Средний уровень СПЭВ характеризуется следующими показателями: эмоциональное истощение (ЭИ) 17-26 баллов, деперсонализация (Д) 7-12 баллов,

редукция личных достижений (РЛД) 32-38 баллов. Все показатели выше характеризуют высокий уровень эмоционального выгорания.

Тест удовлетворенности работой Розановой В.А. Согласно мотивационной модели Портера-Лоулера и теории трудовых инвестиций удовлетворение работой исполнителя находится в прямой зависимости от от результативности его труда.

Использованы рекомендуемые критерии оценки: 15-20 баллов – вполне удовлетворены работой; 21-32 балла – удовлетворены работой; 33-44 балла – не вполне удовлетворены работой; 45-60 баллов – не удовлетворены работой; свыше 60 баллов – крайне не удовлетворены.

Получены следующие результаты диагностики психо-эмоционального состояния коллектива КДЛ «ОЛИМП» г.Актау.

Таблица 3 - результаты по Госпитальной шкале тревоги и депрессии

	АУП	Коммерческий отдел	Лаборатория	Регистратуры	Медсестры	Санитарки	Всего
Депрессия	0	0	2	2	1	0	5 (8,6%)
Тревога	3 (1 клин. выр)	3 (2 клин. выр)	5 (3 клин. выр)	5	6 (3 клин. выр)	2	24 (41,4%) Клин. выр. 9 (15,5%)

Таким образом, среди 58 сотрудников КДЛ «ОЛИМП» депрессивные симптомы выявлены у 5 сотрудников, что составило 8,6%. Тревожность повышена у 24 респондентов, это 41,4%, среди них тревога клинического уровня характерна 9 сотрудникам, это 15,5%.

Учитывая, что тревога характерна примерно для 9-10% населения в целом в периоды благополучной жизни, то проявление среди сотрудников на уровне

41,4% является влиянием пандемии, как форс-мажорного фактора и нуждается в коррекции и управлении.

Результаты опросника на выявление профессионального выгорания оказались следующими представлены на рисунке 2. Эмоциональное истощение испытывают большинство сотрудников КДЛ «ОЛИМП». Наиболее выражены эти симптомы у представителей коммерческого отдела.

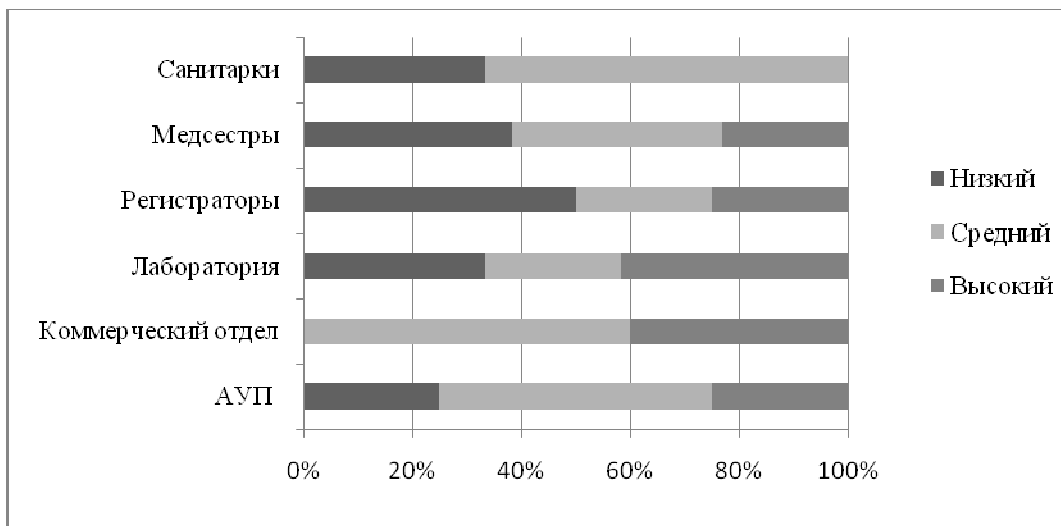

Рис.2 - Эмоциональное истощение

Деперсонализация, как симптом выгорания, представлена на рисунке 3

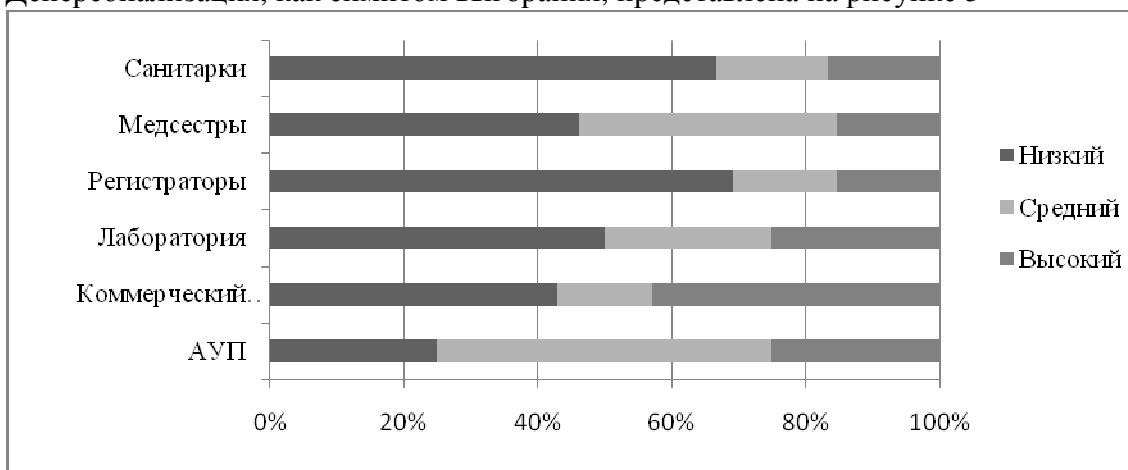

Рис. 3 - Деперсонализация

Наиболее подверженным деперсонализации оказался АУП. Меньше всего испытывают деперсонализацию регистраторы и санитарки. В целом, симптомы деперсонализации характерны для работающих в КДЛ «ОЛИМП» меньше, чем симптомы эмоционального истощения.

Редукция личных достижений в сравнительном аспекте представлена на рисунке №4.

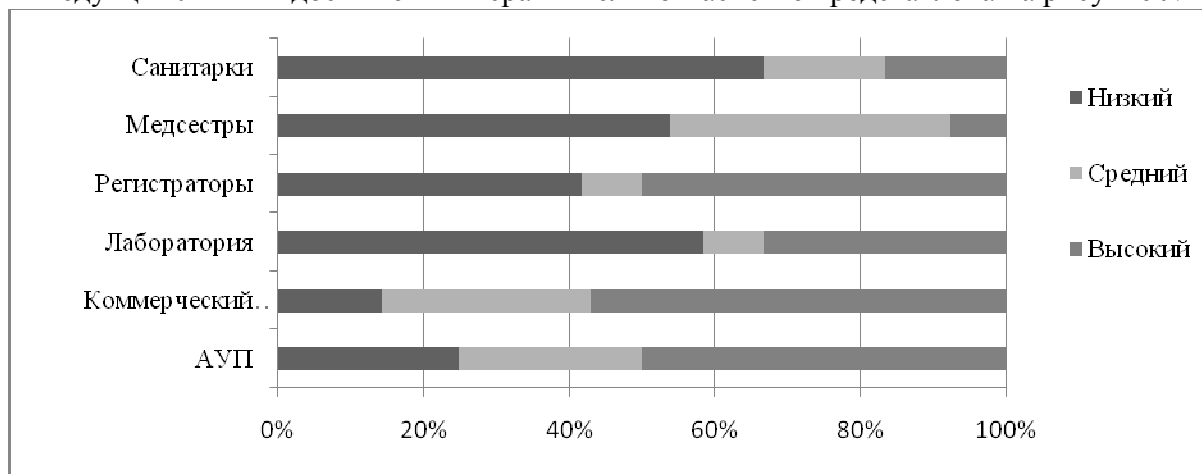

Рис. 4 - Редукция личных достижений

Симптомы редукции личных достижений наиболее выраженными оказались у сотрудников АУП и коммерческого отдела.

Результаты проведенного теста на удовлетворенность сотрудников своей работой приведены в таблице 4.

Таблица 4 - Удовлетворенность работой

	АУП	КО	Лаб	Пер	МС	Сан	Всего	%
Вполне удовл.	2	2	4	3	3	2	16	27,6
Удовл.	6	4	4	8	9	3	34	58,6
Не вполне удовл.	0	1	4	1	1	1	8	13,8

Наибольшее количество сотрудников не вполне удовлетворенных работой выявлено среди персонала лаборатории (1/3 состава отдела), которые являются основной производственной силой и оказывают лабораторные услуги. Это чревато

повышенной вероятностью совершения производственных ошибок.

Сравнительная характеристика удовлетворенностью работой отражена на рисунке 5.

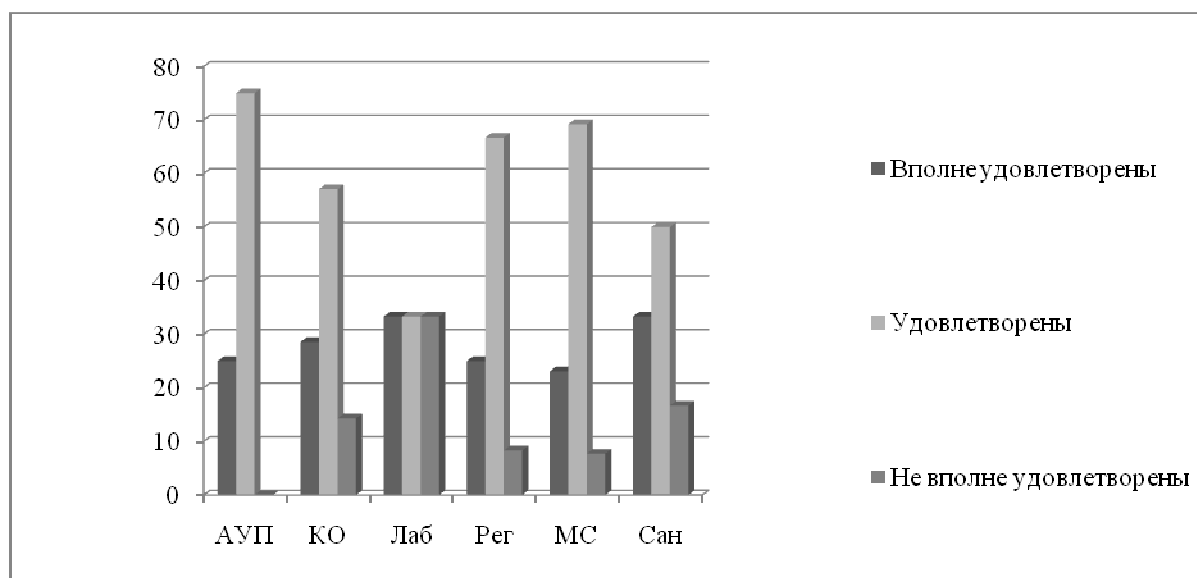

Рис.5 - Удовлетворенность работой

Наибольшее количество сотрудников не вполне удовлетворенных работой выявлено среди персонала лаборатории (1/3 состава отдела), которые являются основной производственной силой и оказывают лабораторные услуги. Это чревато повышенной вероятностью совершения производственных ошибок.

Выявленный повышенный уровень тревожности сотрудников 41,4% объясняется наличием синдрома профессионального выгорания. То есть тревогу у сотрудников можно расценивать как симптом выгорания.

Учитывая, что тревожные переживания, как хронический стресс, увеличивают риск развития депрессивного синдрома в 3 раза, необходимо как можно раньше принять меры по преодолению тревоги в коллективе.

Симптомы выгорания среди персонала КДЛ «ОЛИМП» выражены в различной степени и разном сочетании у 84,5%. Этот показатель в 2 раза превышает распространенность выгорания в среднем у врачей до пандемии, что является индикатором возможного совершения профессиональных ошибок и снижения

качества работы. Особенно это может отразиться на персонале непосредственно лаборатории, которая совершает основную деятельность. Возможно поэтому высокая распространенность выгорания среди работающих в лаборатории и отражается на показателях удовлетворенности работой.

Именно персонал лаборатории имеет самый высокий показатель по категории «не вполне удовлетворен работой» и наименьший показатель «удовлетворен работой». Хотя в целом, удовлетворенность работой остается высокой, не вполне удовлетворены лишь 8 человек, что составило 13,8%.

Из характеристик синдрома профессионального выгорания наиболее выражено эмоциональное истощение у 63,8% сотрудников. Это говорит о недостаточности внутренних и внешних ресурсов для преодоления негативного воздействия хронического стресса в период пандемии.

Полученные результаты исследования могут быть использованы для принятия менеджментом КДЛ «ОЛИМП» решений как оперативного, так и стратегического характера, направленных на поддержание высокой эффективности труда сотрудников организации в сложившихся экстремальных условиях внешней среды. Принятие таких решений может затрагивать интересы как отдельных работников, так всего коллектива КДЛ «ОЛИМП» в целом. В кризисных условиях, вызванных такого рода явлениями во внешней среде, как пандемия Covid 19, для менеджмента первоочередной является задача создания необходимых условий для проявления каждым сотрудником своих лучших личностных и профессиональных качеств. Отсюда, особое внимание должно быть уделено вопросам поведения персонала, содержанию условий труда, должностным требованиям, системе вознаграждения, технологиям, и организационной культуре в целом.

Список литературы:

1. Ваишадзе Ш., Кекенадзе М. Выгорание у медицинских работников // МНС. 2019. №1 (96)

2. Огнерубов Н.А., Огнерубова М.А. Синдром эмоционального выгорания у врачей терапевтов // Вестн. ТГУ. 2015. Т. 20, вып.2. С. 307318

3. Орел В. Е. Синдром психического выгорания личности. М., 2006

4. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджменту / Под ред. Г. С. Никифорова. СПб., 2001

5. Приказ №34-38-18 от 2020.04.13 «О внедрении новой услуги Диагностическое исследование на выявление РНК вируса COVID -19 из биологического материала методом полимеразной цепной реакции»

6. Сирота Н.А., Ялтонский В.М., Ялтонская А.В., Московченко Д.В. Эмоциональное выгорание врачей // Инфекционные болезни: Новости. Мнения. Обучение. 2017. №4 (21)

7. Basson R.A. Management and Prevention of Burnout in the Dental Practitioner // Dentistry. 2013. Vol. 3, N 2. Article ID 168.

8. Dyrbye L.N., Varkey P., Boone S.L., et al. Physician satisfaction and burnout at different career stages. Mayo Clin Proc. 2013;88:1358-1367.

9. Garcia E, Kundu I, Fong K. The American Society for Clinical Pathology's 2017 wage survey of medical laboratories in the United States. Am J Clin Pathol. 2019;151:29-52.

10. Hammerling JA. A review of medical errors in laboratory diagnostics and where we are today. <https://academic.oup.com/labmed/article/43/2/41/2505001> (Accessed February 2018).

11. Hernandez JS, Allen TC. Transformation of pathologists: Responding in a volatile, uncertain, complex, and ambiguous environment. Arch Pathol Lab Med 2013;137:603-5. <https://www.aacc.org/cln/articles/2018/april/the-human-cost-of-burnout-and-errors-in-the-laboratory>.

12. Hernandez J and Wu R. Burnout in pathology: Suggestions for individual and system-wide solutions. J Am Soc Cytopathol 2018; doi.org/10.1016/j.jasc.2018.01.002.

13. *Hollensead SC, Lockwood WB, Elin RJ.* Errors in pathology and laboratory medicine: Consequences and prevention. *J Surg Oncol* 2004;88:161-81.
14. <https://academic.oup.com/ajcp/article/153/4/470/5741819>
15. <https://www.ascls.org/communication/ascls-today/343-ascls-today-volume-34-number-2/651-burnout-in-the-clinical-laboratory-observations-in-passing>. Дата посещения 20.09.2020г.
16. <https://www.medscape.com/slideshow/2020-lifestyle-burnout-6012460#2>. Дата посещения 29.02.2020
17. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0033318220301213?via%3Dihub>. Дата обращения 22.08.2020г.
18. *Linzer M, Poplau S, Babbott S, et al.* Worklife and wellness in academic general internal medicine: results from a national survey. *J Gen Intern Med.* 2016;31:1004-1010.
19. *Maslach C. A.* Multidimensional Theory of Burnout // *Theories of Organizational Stress*, Oxford, 1994.
20. *Maslach C., Leiter M.* *The Truth About Burnout*, San Francisco, 1997
21. Mayo Clinic Staff. (2018, November 21). Know the signs of job burnout.
22. *McHugh MD, Kutney-Lee A, Cimiotti JP, et al.* Nurses' widespread job dissatisfaction, burnout, and frustration with health benefits signal problems for patient care. *Health Aff (Millwood)*. 2011;30:202-210
23. *Salyers M.P., Hudson C., Morse G., Rollins A.L. et al.* BREATHE: a pilot study of a One-day Retreat to reduce burnout among mental health professionals // *Psychiatr. Serv.* 2011. Vol. 62, N 2. P. 214-217.

Салтанат МУЛИКОВА, д.п.н., профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, *mulikovasaltanat@mail.ru*; +7702 813 2232

Жанна КОСЕ, к.э.н., доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, *jannakose529@gmail.com*; +7 701 720 2746

Оксана БЕЗЛЕР, магистр экономики, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, *bezleroxana@mail.ru*; +7 701 677 3576

ОБЗОР ОПЫТА РАБОТЫ КЭУК В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРОЕКТЕ: HAND BOOK И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОЕКТА ПОСЛЕ ЗАВЕРШЕНИЯ ПРОЕКТА

В статье показаны результаты участия Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в международном проекте ERASMUS+ ППВО «Создание центров развития компетенции и потенциала к трудоустройству». В качестве одного из результатов представлены рекомендации участников международного Проекта по кадровому обеспечению деятельности Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству.

Ключевые слова: международный проект, центр, университет, компетенции, Ресурсный центр, трудоустройство.

Салтанат МУЛИКОВА, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая к-сі, 9, *mulikovasaltanat@mail.ru*, +7702 813 2232

Жанна КОСЕ, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая көшесі, 9, *jannakose529@gmail.com* +7 701 720 2746

Оксана БЕЗЛЕР, экономика магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Академическая к-сі, 9, *bezleroxana@mail.ru* +7 701 677 3576

ҚКЭУНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖОБАДАҒЫ ЖҰМЫС ТӘЖІРИБЕСІНЕ ШОЛУ: HAND BOOK ЖӘНЕ ЖОБАНЫ АЯҚТАҒАННАН KEЙІНГІ ЖОБА ҚЫЗМЕТІ

Мақалада Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университетінің ERASMUS+ ЖББӨ "Жұмысқа орналастырудың құзыреті мен әлеуетін дамыту орталықтарын құру" халықаралық жобасына қатысу нәтижелері көрсетілген. Нәтижелердің бірі ретінде жұмысқа орналастыру құзыреттілігі мен әлеуетін дамыту бойынша Орталықтың қызметін кадрлық қамтамасыз ету бойынша халықаралық жобаға қатысушылардың ұсыныстары ұсынылды.

Түйінді сөздер: халықаралық жоба, орталық, университет, құзыреттілік, Ресурстық орталық, жұмысқа орналастыру.

Saltanat MULIKOVA, doctor of pedagogy, Professor, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Akademicheskaya, 9, *mulikovasaltanat@mail.ru*; +7702 813 2232

Zhanna KOSE, candidate of economic sciences, associate Professor, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, *jannakose529@gmail.com*, +7 701 720 2746

Oksana BEZLER, *master of Economics, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, bezleroxana@mail.ru, +7 701 677 3576*

OVERVIEW OF KEUK'S EXPERIENCE IN AN INTERNATIONAL PROJECT: HANDBOOK AND POST-PROJECT ACTIVITIES

The article shows the results of participation of Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz in the international project ERASMUS+ 561603-EPP-1-2015-1-DE-EPPKA2-CBHE-JP «Establishment of the centers of competence and employability development». As one of the results, the recommendations of the participants of the international project on human resources support of the Center for the development of competencies and potential for employment are presented.

Keywords: international project, University, competence, Resource center, employment.

Благодарность

Данная статья опубликована в рамках устойчивого развития проекта «Erasmus+» 561603-EPP-1-2015-1-DE-EPPKA2-CBHE-JP «ESTABLISHMENT OF THE CENTERS OF COMPETENCE AND EMPLOYABILITY DEVELOPMENT».

Acknowledgment

This article was published as part of the sustainable development project "Erasmus+" 561603-EPP-1-2015-1-DE-EPPKA2-CBHE-JP «ESTABLISHMENT OF THE CENTERS OF COMPETENCE AND EMPLOYABILITY DEVELOPMENT».

С 2015 года по 2018 год КЭУК был участником международного проекта ERASMUS+ ППВО «Создание центров развития компетенции и потенциала к трудоустройству».

Координатор гранта: Fachhochschule des Mittelstands (ФНМ) Высшая школа предпринимательства, Германия.

Европейские партнеры: Институт повышения Квалификации Inbas Arbeitsmarkt (Германия), Технологический образовательный институт Пиреуса (Греция); Мариборский университет (Словения).

Вузы-партнеры Республики Казахстан:

1. Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза (КЭУК); 2. Университет Нархоз; 3. Государственный университет имени Шакарима города Семей (Университет Шакарима).

Вузы партнеры Российской Федерации:

1. Воронежский государственный университет; 2. Пермский государственный университет; 3. Тюменский государственный университет нефти и газа; 4. Московский государственный университет геодезии и картографии; 5. Донской государственный технический университет.

Цели Проекта:

- Разработка индивидуальной модели компетенций и определение трудоспособности в каждом вузе страны-партнера, учитывая специфику страны и институциональные особенности.

- Концептуализация и учреждение Центров (далее – Центров) развития компетенций и потенциала к трудоустройству в вузах стран-партнеров с предложениями для внутренних и внешних целевых групп.

- Обеспечение протестированных тренингов, модулей, средств и инструментов, ориентированных на различные целевые группы.

- Продвижение Центров, так же, как и подхода компетентности и трудоустройства внутри и за пределами университетов.

Состав участников проекта: Муликова С.А. - координатор проекта от университета; Есенбаева Г.А., Мадиева К.С. – исследователи; Даниярова М.Т. – менеджер; Безлер О.Д. - ответственная за ведения финансовой отчетности; Талимова Г.У. - ответственный за техническое сопровождение проекта.

В ноябре 2015 г. состоялась стартовая встреча на базе Воронежского государственного университета, Россия. На

встрече были определены основные направления работы проекта.

В мае 2016 года участники Проекта приняли участие в тренинге в г. Билефельд (Германия). Членами проектной группы от КЭУК был представлен третий раздел рабочего пакета 1 Анализ «Ситуация в отношении способности к трудовой деятельности в сфере высшего образования».

В 2016 году для достижения целей проекта был проведен анализ проблемы трудоустройства и рынка труда в Республике Казахстан на национальном, региональном и университетском уровнях, исследованы мнения всех заинтересованных сторон (студенты, выпускники, работодатели), изучены законодательные и нормативные акты, регламентирующие требования к компетенциям и результатам подготовки выпускников. Это послужило основанием для разработки общей модели и концепции Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству для казахстанских вузов. В рамках реализации проекта КЭУК подготовлен университетский отчет, отражающий состояние и пути решения проблемы трудоустройства выпускников, были выявлены опросным методом перечни компетенции, необходимые выпускнику для успешного трудоустройства и дальнейшего продвижения своей карьеры. В результате этих исследований была разработана базовая модель компетенций, которая и была положена в основу деятельности Центров по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству.

Были определены 10 ключевых компетенций для Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству:

1. Коммуникативные и языковые навыки.
2. Аналитические и критические навыки.
3. а.оменеджмент и самообразование.
4. Инициатива и предприимчивость.
5. Планирование и организация.
6. Работа в команде и лидерство.
7. Социально-культурная компетенция.
8. Нацеленность на достижение результатов.
9. Навыки работы с компьютерным и программным обеспечением.

10. Фундаментальная математическая, естественнонаучная и техническая подготовка.

Развитие у выпускников данных ключевых компетенций при содействии Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству может осуществляться как через компоненты, включенные в образовательные программы, так и в рамках дополнительного обучения.

В сентябре 2016 года члены проектной группы от КЭУК приняли участие в тренинге в г. Афины (Греция). На тренинге была представлена модель Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству. Начата работа над Пакетом 2 «Разработка Концепции Центра по развитию компетенций и потенциала трудоустройства».

В марте 2017 года участники проектной группы приняли участие в тренинге в г. Морибор (Словения). Участники проекта от КЭУК, как ответственные за Пакет 2 «Разработка Концепции Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству» подготовили и презентовали: Компетентностную модель; Концепцию Центра развития компетенций и потенциала к трудоустройству, Положение о Центре развития компетенций и потенциала к трудоустройству; Модельный бизнес-план Центра развития компетенций и потенциала к трудоустройству.

22-23 августа 2017 г. прошел семинар-тренинг в Карагандинском экономическом университете Казпотребсоюза.

С 27 мая по 30 мая 2018 года члены проектной группы приняли участие в международной конференции «Новые образовательные технологии как инструменты экономического развития регионов» в Донском государственном техническом университете (Россия). В рамках конференции были проведены тренинги - Dr. Simon Jones (Англия), Dr Melro Iacovidou (Кипр).

С 17 сентября по 20 сентября 2018 года члены проектной группы приняли участие в международной конференции «Новые подходы в обучении: высшее образование как процесс развития потенциала к трудоустройству» в университете «Нархоз» (Казахстан).

Все виды работ, выполняемые участниками проекта, велись в соответствии с программой и планом работы. Для эффективной работы координаторами консорциума были представлены все необходимые материалы: ссылки на источники, рекомендации, давались комментарии, проводились онлайн-встречи, результаты работы группы публиковались в InfoNex-group: ERASMUS +.

В КЭУК велась системная работа по продвижению проекта COMPLETE на региональном и университетском уровне. На заседаниях ученого совета и ректората в плановом порядке рассматриваются вопросы реализации проекта. Информация об участии КЭУК и процесс выполнения программы проекта находил отражение в публикациях региональных СМИ и на сайте университета.

Для обеспечения коммуникаций проекта был разработан и согласован «Communication plan». Использовались различные средства онлайн связи, почта, платформа InfoNex-group: ERASMUS +. Каждый второй четверг месяца проводились онлайн встречи казахстанских партнеров и каждый квартал общая онлайн встреча всех участников проекта. Для внешней коммуникации был разработан сайт проекта, аккаунты в социальных сетях. Большое внимание было уделено выполнению плана Dissemination. Подготовлены роллы, флаеры.

На заключительном этапе работы, членами проектной группы подготовлено предложение на имя ректора университета об объединении результатов деятельности двух проектов Эрасмус+: «Создание Центрально-Азиатского центра по преподаванию, обучению и предпринимательству» (CASTLE) и «Establishment of Centers for Competence and Employability Development» (COMPLETE) В рамках второго проекта предполагалось создание в КЭУК центра преподавания, обучения и предпринимательства. Результатом проделанной работы стало создание Ресурсного центра по проектам COMPLET и CASTLE.

Опыт полученный участниками международного проекта лег в основу разработанного Руководства / Hand book. Данное

руководство представляет собой сборник практической информации и рекомендаций, которые были получены во время реализации проекта и создания Центров в университетах-партнерах в РФ и в РК. В первой части руководства обобщены модели Центров, созданных на базе университетов, с краткой характеристикой и отзывами слушателей и сотрудников. Вторая часть книги содержит информацию о различных стадиях внедрения Центров в структуру университета, включая практические примеры из разных стран и ключевые вопросы по созданию Центров.

Раздел в Hand book, за подготовку которого отвечала проектная группа КЭУК, назывался «Кадровое обеспечение деятельности Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству». Данный раздел содержит рекомендации по кадровому обеспечению аналогичных центров в вузах. В содержании предлагаемой статьи, мы аннотируем данный раздел.

Кадровое обеспечение деятельности Центра по развитию компетенций и потенциала к трудоустройству (далее – Центр) может включать как самих сотрудников Центра, так и предполагает использование потенциал профессорско-преподавательского состава университета, студентов, профессиональных тренеров.

Для достижения целей и задач, поставленных перед Центром, должна быть разработана кадровая политика, направленная на определение методов, принципов, форм работы с кадрами, направленных на сохранение, укрепление и развитие кадрового потенциала, способного своевременно реагировать на постоянно меняющиеся требования рынка труда, запросов потребителей образовательных услуг, с учетом стратегии развития университета.

Под кадровым потенциалом следует понимать:

- во-первых, наличие у преподавателей/профессиональных тренеров/студентов необходимого опыта образовательной деятельности;
- во-вторых, готовность их к реализации своих профессиональных и творческих способностей;
- в-третьих, потенциал к дальнейшему своему развитию.

Цели кадровой политики Центра:

- обеспечение кадрами требуемого качества и необходимого количества;
- разработка политики привлечения кадров;
- обеспечение условий для работы кадров;
- рациональное использование кадрового потенциала;
- профессиональное развитие кадров;
- совершенствование организации и стимулирование труда;
- формирование критериев отбора кадров и политики вознаграждения;
- оценка эффективности работы привлекаемых кадров;
- определение сегмента рынка необходимых специалистов;
- создание системы сбора, хранения и использования информации о кадрах.

Деятельность Центра подразумевает использование кадрового потенциала ППС в разработке, развитии и продвижении образовательных программ, что предполагает: общение с сотрудниками факультетами: деканами, руководителями образовательных программ и профессорско-преподавательским составом по уточнению компетентностных моделей выпускников; анализ учебных дисциплин, на предмет их содержательной актуальности и востребованности рынком труда; анализ обучающих модулей, экспертиза содержания образовательных программ, в контексте нацеленности их на результаты обучения; организация обсуждения процесса обучения на факультетах и поддержка внедрения результатов обучения; внедрение семинаров Центра в образовательные программы; привлечение ППС при проведении информационных сессий на кафедрах и факультетах.

Деятельность Центра направлена на оказание помощи кафедрам университета при разработке новых профилей образовательных программ и оценке спроса на образовательные программы. В этих целях ППС под руководством Центра может проработать проект, используя международный алгоритм создания образовательных программ, первым шагом которого является подтверждение социального «Заказа» на программу, определение ее направленности

(профиля), ориентации на конкретные области знания. С целью исследования общественного мнения Центр, используя кадровый потенциал ППС, может провести маркетинговое исследование. По результатам исследования могут быть составлены рекомендации для руководителей образовательных программ. Также Центры могут оказывать помощь при профессиональном самоопределении.

Деятельность Центра при разработке и реализации программ дополнительного профессионального образования для различных целевых групп, предполагает использование ППС при: формировании плана обучающих модулей; разработке программ и проведении обучающих семинаров, тренингов, консультаций; мастер-классов; создании системы комплексной оценки подготовки слушателей; мониторинге эффективности обучающих модулей и курсов повышения квалификации; оказании лекционных, консультационных и информационных услуг; организации сотрудничества с отечественными и зарубежными партнерами в вопросах повышения квалификации и переподготовки кадров.

Содержание деятельности Центра предполагает использование кадрового потенциала ППС в организационной и методической работе: привлечение ППС: к выполнению междисциплинарных проектов модерлируемых Центром; формирование заказа на подготовку специалистов; созданию справочников с иллюстрацией и анализом эффективных методов обучения и форматами для повышения потенциала к трудоустройству; к разработке методических рекомендаций по внедрению новых форм и методов обучения студентов, слушателей курсов повышения квалификации.

В своей деятельности Центр также может использовать кадровый потенциал ППС при координации взаимодействия между всеми целевыми группами и партнерами. Профессорско-преподавательский состав представляет интересы Центра в процессе взаимодействия внутри университета или во внешней среде. Координация и взаимодействие позволяет обеспечить корректность и полноту информации, находящейся в распоряжении каждого специалиста, задействованного в работе Центра, и организовать

быструю и результативную совместную работу. В процессе взаимодействия кадровый состав Центра формулирует четко выраженные требования к кандидатам-преподавателям, отбираются критерии, по которым будут оцениваться качество обучающих модулей и результаты обучения, идет согласование между всеми участниками работ и др.

К работе в Центре необходимо привлекать студентов всех уровней обучения (бакалавриат, магистратура и докторантура).

Студенты могут привлекаться к разработке имиджевых компаний Центра, в деятельности по информационному продвижению положительного образа Центра (разработка сайта, имиджевой продукции, издание и редактирование печатных СМИ, создание телепрограмм, публикация статей в СМИ, в социальных сетях – Инстаграм, Фейсбук, ВКонтакте).

Деятельность студентов в Центре может носить информационно-аналитический и мониторинговый характер. Студенты могут оказывать содействие в деятельности Центра, выступая в качестве анкетеров, интервьюеров, модераторов фокус-групп при проведении исследований по выявлению потребностей студентов в конкретных знаниях, компетенциях, специальностях, удовлетворенности образовательными услугами. Также студенты могут быть задействованы и в изучении потребностей работодателей в специалистах определенной квалификации и востребованных компетенций; участвовать в опросах общественного мнения на предмет их удовлетворенности оказанием качества образовательных услуг и др.

Студенты, обучающиеся на уровне магистратуры и докторантуры, могут участвовать в работе Центра в процессе непрерывного образования. В этом случае они могут рассматриваться как профессиональные тренеры (при наличии у них соответствующих сертификатов), содержание деятельности которых направлено на развитие профессиональных компетенций и формирование навыков трудоспособности студентов. Также они могут принимать участие и в непрерывном образовании ППС. Влияние на процесс формирования профессиональных компетенций и потенциала к трудоустройству сту-

денты могут оказывать через участие в работе академических комитетов образовательных программ.

Студенты могут привлекаться к организации и участию в тематических проектах, реализуемых в рамках Центра; в конкурсных мероприятиях, форумах, презентациях баз практик, воркшопов и вебинаров, семинаров и тренингов, дней карьеры, ярмарок вакансий, мастер-классов проводимых при поддержке и координации Центра.

Для проведения обучающих семинаров к работе Центр может привлекать и профессиональных тренеров. Профессиональные тренеры могут быть как штатные из числа профессорско-преподавательского состава, так и внештатные.

Привлечение профессионального тренера, может быть направлено как на проведение тренингов с ППС, так и на проведение тренингов с другими группами.

Деятельность профессиональных тренеров должна быть направлена на фокусировании внимания на ключевых вопросах существенных для слушателей Центра, способствовать созданию благоприятных условий для раскрытия творческого потенциала, креативного мышления, командообразования, разрешения конфликтов, формирования коммуникативных навыков, навыков самопрезентации, лидерских установок и т.д.

Деятельность тренеров может осуществляться посредством использования различных инструментов: вопросы, шкалирование, беседы, тестирование, вебинары, чат-семинары, мастер-классы, тренинги, консалтинг.

Согласно заявленным срокам международный проект официально закончил свою работу. Но, результаты, полученные в ходе Проекта, продолжают развиваться в виде созданных Центров развития компетенции и потенциала к трудоустройству.

В 2018 году в КЭУК создан Ресурсный центр по проектам COMPLET и CASTLE. Обобщая опыт работы за два года, следует отметить следующее.

В положении о Ресурсном центре указано, что целью деятельности ресурсного центра является создание условий для личностного развития слушателей, содействие студентам /выпускникам, ППС,

представителям бизнеса и общества в развитии профессиональных компетенций и формирование навыков трудоспособности в соответствии с требованиями рынка труда, создание условий для социального партнерства и помощь в трудоустройстве выпускников.

За время работы Ресурсного центра проводится:

- информационная работа – презентации компаний из различных секторов экономики, государственного управления и др., информационно-консультативные встречи со студентами, мастер-классы, Ярмарка вакансий.

- мониторинг трудоустройства – осуществляется путем сверки отчислений обязательных пенсионных отчислений выпускников университета, телефонного обзвона, через институт кураторства, социальных сетей и т.п.

- помощь в трудоустройстве - постоянно осуществляется поиск актуальных вакантных позиций в регионе, проводится совместная работа с центром занятости населения города, оказывается консультативная помощь в составлении резюме, подготовки к собеседованию.

- информационно-маркетинговая работа – поддерживается постоянная работа в социальных сетях, где размещается актуальная информация о вакантных позициях, мотивационные посты и ролики, советы и рекомендации по развитию карьеры, личностных качеств и профессиональных компетенций.

- дополнительное образование – на настоящий момент Ресурсный центр может предложить свыше 30 программ дополни-

тельного обучения: курсы повышения квалификации, семинары, тренинги.

Целевой аудиторией программ обучения являются как внутренние слушатели университета: студенты, ППС, сотрудники университета, так и внешние заинтересованные стороны.

Программы представлены достаточно широким диапазоном тем, направленным не только на наращивание профессиональных навыков и возможностей, но и на развитие личностных качеств и компетенций. К примеру, курс «Цифровая грамотность» направлен на освоение навыков работы с оргтехникой, смартфонами, компьютером, с поиском необходимой информации, с различными приложениями и получением государственных и иных услуг. А курс «Электронный бизнес» направлен уже на углубление знаний и навыков в области предоставления информационных услуг и товаров посредством электронной торговли, умению выстраивать стратегии развития компании, выстраивания моделей взаимодействия с партнерами и потребителями.

В целом можно отметить, что Ресурсный центр становится узнаваемым во внутренней и внешней среде университета. Студенты постоянно взаимодействуют с центром, интересуются возможностями прохождения стажировок или практик, трудоустройства.

Во внешней среде также появляется интерес со стороны новых для университета партнеров, их вовлеченность и заинтересованность в сотрудничестве и привлечении к работе в своих компаниях выпускников университета.

Кайрат БАКИШЕВ, д.ю.н., профессор, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, bakishev@yahoo.com

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЙ АКТ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (СТАТЬЯ 255 УК)

Автор с учетом положений отечественного законодательства РК (Закона РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года, Закона РК «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года, Закона РК «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года), нормативного постановления Верховного суда РК «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года проводит юридический анализ ст. 255 УК об ответственности за террористический акт. В статье раскрываются объективные и субъективные признаки этого преступления, его квалифицирующие признаки, указываются основные отличия от сходных преступлений, позволяющие правильно квалифицировать деяние и назначать справедливое наказание виновному.

Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИРН проекта AP08856905).

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, противодействие терроризму и религиозному экстремизму, квалификация акта терроризма.

Кайрат БАКИШЕВ, з.ғ.д., профессор Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, bakishev@yahoo.com

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАДАҒЫ ТЕРРОРИСТІК АКТ ҮШІН ЖАУАПҚЕРШІЛІКТІ РЕГЛАМЕНТТЕУ (ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 255-БАБЫ)

ҚР отандық заңнамасының ережелерін (2012 жылғы 6 қаңтардағы "Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы" ҚР Заңы, 2009 жылғы 28 тамыздағы "заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылы статуга) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңы, 2005 жылғы 18 ақпандағы "экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы" ҚР Заңы), 2017 жылғы 8 желтоқсандағы "Террористік және экстремистік қылмыстар туралы заңнаманы қолдану жөніндегі сот практикасының кейбір мәселелері туралы" ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының екере отырып террористік акт үшін жауапкершілік туралы ҚК-нің 255-бабына заңдық талдау жүргізеді. Мақалада осы қылмыстың объективті және субъективті белгілері, оның саралау белгілері ашылады, сондай-ақ әрекетті дұрыс саралауға және кінәліге әділ жаза тағайындауға мүмкіндік беретін ұқсас қылмыстардан негізгі айырмашылықтар көрсетіледі.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру келісімшарты (IRN жобасы AP08856905) аясында дайындалған.

Түйінді сөздер: терроризм, террористік акт, терроризмге және діни экстремизмге қарсы іс-қимыл, терроризм актісінің саралауы.

**REGULATION OF RESPONSIBILITY FOR A TERRORIST ACT IN
CRIMINAL LEGISLATION REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
(ART. 255 OF THE CRIMINAL CODE)**

The author, subject to the provisions of the domestic legislation of Kazakhstan (the Law "On national security of the Republic of Kazakhstan" dated 6 January 2012, the Law "On counteraction to legalization (laundering) of illegally gained income and financing of terrorism" of August 28, 2009, the Law "On counteraction to extremism" from February 18, 2005), regulatory decisions of the Supreme court of Kazakhstan "On some issues of court practice on the application of legislation on terrorist and extremist crimes" of December 8, 2017, conducts a legal analysis of the Article 255 of the Criminal code on responsibility for a terrorist act. The article reveals the objective and subjective features of this crime, its qualifying features, indicates the main differences from similar crimes that allow you to correctly qualify the act and assign a fair punishment to the criminal.

The article was prepared as part of the implementation of the agreement for grant funding by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (IRN of the project AP08856905).

Keywords: terrorism, terrorist act, counteraction to terrorism and religious extremism, qualification of an act of terrorism.

Согласно статье 6 Закона Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года, терроризм, экстремизм в любых формах и проявлениях входят в число основных угроз национальной безопасности государства [1]. По данным Комитета правовой статистики и специальным учетом при Генеральной прокуратуре РК, за последние пять лет (2015-2019 гг.) в стране совершено 18 терактов, повлекшие существенные последствия для государства [2]. В этой связи предупреждение терроризма является одним из приоритетных направлений в обеспечении национальной безопасности Республики Казахстан, которая является составной частью региональной и глобальной безопасности. В Казахстане принимаются законы, направленные на активную борьбу с терроризмом. Так, были приняты Закон «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года [3], Закон «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа 2009 года [4], Закон «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года [5], ряд новелл об ответственности за деяния террористические и экстремистского характера в Уголовный кодекс РК 2014 года.

Казахстан стал членом Интерпола 4 ноября 1992 года. В рамках этой организации КНБ сотрудничает со спецслужбами США, ФРГ, Франции и Великобритании в области противодействия международным террористическим организациям. В декабре 2003 года в стране создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлениями терроризма и религиозного экстремизма.

В целях правильного и единообразного применения судами национального законодательства об ответственности за террористические и экстремистские преступления Верховный суд РК принял нормативное постановление «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года [6]. В нем, частности, подчеркивается, что «террористические и экстремистские преступления наносят существенный вред общественной безопасности, подрывают устои государственности, поэтому своевременное и правильное рассмотрение этих категорий дел является одним из важнейших условий обеспечения безопасности государства, защиты прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, исполнения Консти-

туции Республики Казахстан, законов и иных нормативных правовых актов, а также международных договоров Республики Казахстан» (п. 1).

В УК 2014 года и пп. 6 ст. 1 Закона РК «О противодействии терроризму», акт терроризма определяется как совершение или угроза совершения взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, если эти действия совершены в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения, оказания воздействия на принятие решений государственными органами Республики Казахстан, иностранным государством или международной организацией, провокации войны либо осложнения международных отношений, а также посягательство на жизнь человека, совершенное в тех же целях, а равно посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля, совершенное в целях прекращения его государственной или иной политической деятельности либо из мести за такую деятельность, либо посягательство на жизнь человека, сопряженное с нападением на лиц и организации, пользующихся международной защитой, здания, сооружения, захватом заложника, зданий, сооружений, средств сообщения и связи, угоном, а равно с захватом воздушного или водного судна, железнодорожного подвижного состава либо иного общественного транспорта.

Согласно перечню в ст. 3 УК, к террористическим преступлениям относятся деяния, предусмотренные статьями 170, 171, 173, 177, 178, 184, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 269 и 270 УК. При этом необходимо иметь в виду, что деяния, предусмотренные статьями 184 УК (Диверсия), 258 УК (Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму), 259 УК (Вербовка или подготовка либо вооружение лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности), 260 УК (Прохождение террористической или экстремистской подготовки) также относятся к экстремистским преступлениям. В связи с принятием уголовного законодатель-

ства в редакции 2014 года, по-новому определяющей уголовную политику борьбы с преступлениями террористического характера возникает необходимость юридического анализа террористического акта, предусмотренного ст. 255 УК. Эта уголовно-правовая норма является общим (родовым) по отношению к другим составам преступлений, связанных с терроризмом.

Объектом террористического акта является общественная безопасность государства, под которым в соответствии со ст. 4 Закона Республики Казахстан "О национальной безопасности Республики Казахстан" от 6 января 2012 года понимается состояние защищенности жизни, здоровья и благополучия граждан, духовно-нравственных ценностей казахстанского общества и системы социального обеспечения от реальных и потенциальных угроз, при котором обеспечивается целостность общества и его стабильность.

Объективная сторона деяния выражается в активных действиях в виде совершения взрыва, поджога или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий. Например, 17 мая 2011 года террорист-смертник взорвал себя в здании КНБ г. Актобе. Нападавший — некий Махатов — погиб, ранены три человека. 15 сентября 2012 года террористы прямо в центре г. Атырау обстреляли полицейского, а потом закидали городской отдел полиции бутылками с зажигательной смесью.

Верховный суд РК в нормативном постановлении от 8 декабря 2017 года подчеркнул, что под совершением *иных действий*, создающих опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, указанных в ст. 255 УК, следует понимать умышленные действия, сопоставимые по последствиям со взрывом или поджогом (организация аварий, крушений, разрушение дамб, повреждения водопроводной системы, линий электропередач и других объектов жизнеобеспечения населения, распространение болезнетворных микробов, способных вызвать эпидемию или эпизоотию, радиоактивное, химическое,

биологическое (бактериологическое) и иное заражение местности, вооруженное нападение на населенные пункты, обстрелы жилых домов, школ, больниц, административных зданий, мест дислокации (расположения) военнослужащих или сотрудников правоохранительных, специальных или иных государственных органов; захват и (или) разрушение зданий, вокзалов, портов, культурных или религиозных сооружений) (п. 8). При этом опасность гибели человека, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий взрыва, поджога или иных действий должна быть реальной, что определяется в каждом конкретном случае с учетом места, времени, орудий, средств, способа совершения преступления и других обстоятельств дела (данных о количестве людей, находившихся в районе места взрыва, о мощности и поражающей способности использованного взрывного устройства и тому подобное).

Так, в 2016 году вооруженная группа религиозных экстремистов напала на оружейные магазины и воинскую часть в г. Актобе. Погибли восемь человек. В том же 2016 году вооруженный мужчина с огнестрельным оружием совершил нападение на полицейских в г. Алматы. В ходе операции по задержанию стрелка погибли десять человек, в их числе полицейские. Теракт совершил ранее судимый 26-летний уроженец Кызылординской области Кулекбаев. Судом он был приговорен к высшей мере наказания.

Объективная сторона террористического акта может выражаться также в виде угрозы совершения взрыва, поджога или иных действий. Под угрозой совершения акта терроризма следует понимать сопровождаемые решительным заявлением действия террориста, свидетельствующие о явно выраженных его намерениях совершить взрыв, поджог или иные действия, создающие опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, в специальных целях. Критерием оценки реальности угрозы является наличие достаточных оснований опасаться осуществления этой угрозы.

Угроза может быть обращена к органам государственной власти, местного самоуправления, организациям, государственным или общественным деятелям, являться открытой или анонимной. Она может быть выражена различными способами, к примеру, устное высказывание, письменное обращение, сообщение по телефону, распространение с использованием технических средств, информационно-телекоммуникационных сетей, средств массовой информации, компьютерных технологий. Так, 24 октября 2011 года террористическая группа «Солдаты Халифата» угрожали Казахстану актами насилия в случае, если правительство откажется от закона о религии. Позже группировка взяла на себя ответственность за взрывы в Атырау.

Последствием террористического акта может быть причинение значительного имущественного ущерба либо наступление иных общественно опасных последствий. При решении вопроса о том, является ли имущественный ущерб значительным, судам следует исходить из стоимости и значимости уничтоженного или поврежденного имущества, материальных ценностей, а также из фактических расходов, необходимых для восстановления (ремонта) поврежденного имущества. Причинение в результате акта терроризма значительного имущественного ущерба квалифицируется по ч. 1 ст. 255 УК (при отсутствии других квалифицирующих признаков статьи 255 УК) и дополнительной квалификации пост. ст. 202 и 203 УК не требует.

К иным общественно опасным последствиям террористического акта могут относиться, в частности, причинение средней тяжести вреда здоровью нескольким лицам, длительное нарушение работы предприятия (предприятий) и (или) учреждения (учреждений), дезорганизация деятельности органов государственной власти и местного самоуправления, существенное ухудшение экологической обстановки (например, загрязнение вод, атмосферы, деградация земель и иные негативные изменения окружающей среды, требующие весомых материальных затрат и длительного времени для устранения их последствий).

По конструкции состав террористического акта, является формальным и признается оконченным с момента совершения взрыва, поджога или иных действий. Угроза совершения взрыва, поджога или иных действий, устрашающих население и создающих опасность гибели человека или нескольких лиц, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно-опасных последствий относится к формальному составу и считается оконченным преступлением в момент доведения угрозы совершения указанных действий до адресата при условии, если им угроза воспринималась как реальная.

Субъективная сторона деяния, предусмотренного ст. 255 УК, характеризуется умышленной формой вины в виде прямого или косвенного умысла. Обязательным признаком преступления, подлежащим установлению, является его *цель* – нарушение общественной безопасности, устрашение населения, оказание воздействия на принятие решений государственными органами Республики Казахстан, иностранным государством или международной организацией, провокация войны либо осложнение международных отношений, а также угроза совершения указанных действий в тех же целях. Верховный суд РК в нормативном постановлении от 8 декабря 2017 года разъяснил, что *устрашающими* население должны признаваться такие действия, которые по своему характеру способны вызвать страх у людей за свою жизнь и здоровье, безопасность близких, сохранность имущества и другое. *Оказание воздействия* на государственные органы Республики Казахстан, иностранные государства, международные организации, государственных либо общественных деятелей может выражаться в побуждении соответствующих субъектов к принятию определенных решений либо к воздержанию от их принятия (п. 7). При этом для признания деяния актом терроризма достаточно наличия у лица одной из перечисленных специальных целей.

Субъектом террористического акта, других преступлений, предусмотренных статьями 173, 174, 177, 178, 184, 255, 256, 257 (частями первой и второй), 258, 261, 269 УК, может являться лицо, достигшее четыр-

надцатилетнего возраста ко времени совершения преступления. За совершение других видов преступлений террористической и экстремистской направленности уголовная ответственность наступает с шестнадцатилетнего возраста.

Часть 2 ст. 255 УК предусматривает ответственность за те же деяния, совершенные неоднократно; с применением оружия либо предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств, которые могут создать реальную угрозу для жизни и здоровья граждан.

Неоднократно признается совершение террористического акта не менее двух раз, за которые лицо не было осуждено и не было освобождено от уголовной ответственности (ст. 12 УК).

В соответствии со подпунктом 5 ст. 1 Закона Республики Казахстан "О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия" от 30 декабря 1998 года оружие – это устройства и предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой или иной цели, а также для подачи сигналов. Предметами, используемыми в качестве оружия, могут быть признаны любые предметы, применяемые лицом для убийства, причинения вреда здоровью или устрашения населения. Взрывчатые вещества – это химические вещества и их смеси, обладающие способностью к взрывным реакциям. Под взрывчатыми веществами следует понимать порох, тротил, нитроглицерин, пироксилин, аммонал и другие химические вещества и их смеси, обладающие способностью к взрывным реакциям. Взрывными устройствами следует признавать предметы, конструктивно предназначенные для производства взрыва. При этом оружие, взрывчатые вещества или взрывные устройства могут быть как заводского производства, так и самодельные.

Если в процессе совершения акта терроризма были использованы незаконно приобретенные, хранящиеся либо изготовленные огнестрельное оружие, боеприпасы, взрывчатые вещества или взрывные устройства, то действия лица подлежат квалификации по совокупности уголовных правонарушений, предусмотренных ст. ст. 255, 287, 288 УК.

В части 3 ст. 255 УК предусмотрена ответственность за террористический акт, совершенный: а) с применением или угрозой применения оружия массового поражения, радиоактивных материалов и совершением или угрозой совершения массовых отравлений, распространения эпидемий или эпизоотий, а равно иных действий, способных повлечь массовую гибель людей; б) повлекший по неосторожности смерть человека или иные тяжкие последствия.

Верховный суд РК в нормативном постановлении от 8 декабря 2017 года разъяснил нижестоящим судам, что совершение акта терроризма с применением или угрозой применения оружия массового поражения, радиоактивных материалов и совершения или угрозой совершения массовых отравлений, распространения эпидемий или эпизоотий, а равно иных действий, способных повлечь массовую гибель людей, создает угрозу массовой гибели людей, уничтожения объектов жизнеобеспечения населения, заражения или уничтожения животного или растительного мира, а также может привести к иным вредным для общества и окружающей природной среды последствиям (п. 12). В соответствии с п. 1 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 300 "Об экспортном контроле", оружие массового поражения – это химическое, бактериологическое (биологическое), радиологическое, ядерное и токсинное оружие. При определении видов оружия массового поражения следует учесть п. 1 статьи 2 Конвенции о запрещении разработки, производства, накопления и применения химического оружия и о его уничтожении от 13 января 1993 года, ратифицированной Законом Республики Казахстан от 24 июня 1999 года.

Радиоактивным материалом является ядерный материал и другие радиоактивные вещества (любые материалы природного или техногенного происхождения в любом агрегатном состоянии), содержащие радионуклиды, распадающиеся самопроизвольно, и которые могут в силу своих радиологических свойств или свойств своего деления причинить смерть, серьезное увечье либо существенный ущерб собственности или окружающей среде. Если при совершении акта терроризма были использованы неза-

конно приобретенные либо хранящиеся радиоактивные вещества, то действия лица подлежат квалификации по совокупности преступлений, предусмотренных ст. ст. 255 и 283 УК.

Под иными действиями, указанными в п. 1 ч. 3 ст. 255 УК, следует понимать действия, влекущие массовую гибель людей.

Неосторожное причинение смерти человеку (либо двум и более лицам) при террористическом акте охватывается п. 2 ч. 3 ст. 255 УК и дополнительной квалификации по ст. ст. 99 и 104 УК не требует. Под иными тяжкими последствиями теракта следует понимать смерть двух или более лиц; самоубийство потерпевшего (потерпевшей) или его (ее) близкого (близких); причинение тяжкого вреда здоровью; причинение тяжкого вреда здоровью двум или более лицам; массовое заболевание, заражение, облучение или отравление людей; ухудшение состояния здоровья населения и окружающей среды; наступление нежелательной беременности; наступление техногенного или экологического бедствия, чрезвычайной экологической ситуации; причинение крупного или особо крупного ущерба; срыв исполнения поставленных высшим командованием задач; создание угрозы безопасности государства, катастрофы или аварии; длительное снижение уровня боевой готовности и боеспособности воинских частей и подразделений; срыв выполнения боевой задачи; вывод из строя боевой техники; иные последствия, свидетельствующие о тяжести причиненного вреда (п. 4 ст. 3 УК).

В ч. 4 ст. 255 УК речь идет об ответственности за посягательство на жизнь человека, совершенное в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения, оказания воздействия на принятие решений государственными органами Республики Казахстан, иностранным государством или международной организацией, провокации войны либо осложнения международных отношений, а равно посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля, совершенное в тех же целях, а также в целях прекращения его государственной или иной политической деятельности либо из мести за такую деятельность, либо посягательство на жизнь чело-

века, сопряженное с нападением на лиц или организации, пользующихся международной защитой, здания, сооружения, захватом заложника, зданий, сооружений, средств сообщения и связи, угоном, а равно с захватом воздушного или водного судна, железнодорожного подвижного состава либо иного общественного транспорта.

Под посягательством на жизнь человека следует понимать убийство или покушение на убийство другого человека.

Государственный деятель — лицо, уполномоченное на выполнение государственных функций, — государственный служащий в соответствии с законодательством Республики Казахстан о государственной службе, депутат маслихата; лицо, избранное в органы местного самоуправления; гражданин, зарегистрированный в установленном законом Республики Казахстан порядке в качестве кандидата в Президенты Республики Казахстан, депутаты Парламента Республики Казахстан или маслихатов, акимы городов районного значения, поселков, сел, сельских округов, а также в члены выборного органа местного самоуправления; служащий, постоянно или временно работающий в органе местного самоуправления, оплата труда которого производится из средств государственного бюджета Республики Казахстан и др. (п. п. 27, 28 ст. 3 УК).

Общественный деятель — лицо, занимающееся общественной деятельностью, то есть деятельностью по добровольному обслуживанию политических, культурных, профессиональных нужд общества.

Преступление, предусмотренное ч. 4 ст. 255 УК, следует отличать от сходных преступлений. Верховный суд РК в нормативном постановлении от 8 декабря 2017 года указал, что посягательство на жизнь человека путем взрыва, поджога или другими общеопасными способами, не преследующее специальные цели акта терроризма, следует квалифицировать не как терроризм, а как убийство лица, совершенное способом, опасным для жизни многих людей, то есть по п. 6 ч. 2 ст. 99 УК. При посягательстве на жизнь сотрудника правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащего, а также лица, осуществляющего правосудие или досудебное рассле-

дование, совершенном указанными способами, но при отсутствии специальной цели, характерной для терроризма, действия виновного подлежат квалификации по ст. ст. 380-1, 408 УК (п. 15).

Согласно примечанию к ст. 255 УК, лицо, участвующее в подготовке акта терроризма, освобождается от уголовной ответственности, если оно своевременным предупреждением государственных органов или *иным способом* способствовало предотвращению акта терроризма и если в его действиях не содержится состава иного преступления. Иной способ может выражаться, например, в выходе из состава террористической группы, невыполнении распоряжений ее руководителя, отказе от совершения преступления, а также в иных действиях, способствующих деятельности террористической и (или) экстремистской группы.

Санкции ст. 255 УК за совершение террористического акта предусматривают наказание в виде лишения свободы на срок от шести до двадцати лет либо пожизненным лишением свободы с лишением гражданства Республики Казахстан или без такового, либо смертной казнью, с конфискацией имущества.

Террористический акт, предусмотренный ч. ч. 1 и 2 ст. 255 УК, относится к тяжким преступлениям. Террористический акт, предусмотренный ч. ч. 3 и 4 ст. 255 УК, относится к особо тяжким преступлениям.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527>.

2. Сведения о зарегистрированных уголовных правонарушениях за 2015-2019 годы. <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/details/54996?lang=ru>

3. Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13 июля 1999 года. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000416>.

4. Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма» от 28 августа

2009 года. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191_
5. Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 года. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191_

6. Нормативное постановление Верховного суда РК «О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях» от 8 декабря 2017 года. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000011S>.

Нурбол КАЛИПАНОВ, *Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жоғары оқудан кейінгі білім беру факультетінің магистранты,*
nurbol-kalipanov@mail.ru

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ АРАСЫНДА СУИЦИДТІҢ АЛДЫН АЛУДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕРІ

Мақалада ІІО қызметкерлері арасында суицид мәселесі және ішкі істер органдары қызметкерлері арасында суицидтің алдын алуды психологиялық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Автор ішкі істер органдарының бөлімшелерінде суицидтің алдын алудың мүмкін жолдары мен әдістерін ұсынады.

Түйінді сөздер: суицид, төтенше оқиға, кәсіби қызмет, алдын алу шаралар, өз-өзіне қол жұмсау, әлеуметтік құбылыс, жеке құрам, мінез-құлқы, профилактикалық іс-шара, суицидтік факторлар.

Нурбол КАЛИПАНОВ, *магистрант факультета послевузовского образования
Карагандинской академии МВД РК им.Б.Бейсенова, nurbol-kalipanov@mail.ru*

К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОФИЛАКТИКИ СУИ- ЦИДОВ СРЕДИ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В статье рассматривается проблема суицида среди сотрудников ОВД и вопросы психологического обеспечения профилактики суицидов среди сотрудников органов внутренних дел. Автором предлагаются возможные пути и методы по профилактике суицида в подразделениях органов внутренних дел.

Ключевые слова: суицид, чрезвычайное происшествие, профессиональная деятельность, профилактические мероприятия, социальное явление, личный состав, поведение, профилактические мероприятия, суицидальные факторы.

Nurbol KALIPANOV, *master's student of the Faculty of Postgraduate Education of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, nurbol-kalipanov@mail.ru*

ON THE ISSUE OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR SUICIDE PREVENTION AMONG EMPLOYEES OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES

The article deals with the problem of suicide among police officers and issues of psychological support of suicide prevention among employees of internal affairs bodies. The author suggests possible ways and methods for suicide prevention in the departments of internal affairs bodies.

Keywords: suicide, emergency, professional activity, preventive measures, social phenomenon, personnel, behavior, preventive measures, suicidal factors.

Қазіргі әлемде суицид қоғамның өткір мәселелерінің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда өзін-өзі өлтіру еңбекке қабілетті Ішкі істер органдарындағы төтенше халықтың өлімінің себептері арасында оқиғалардың түрі ретінде өзін-өзі өлтіру жетекші орын алады және әлемнің бірқатар ерекше алаңдаушылық тудырады, өйткені елдерінде, соның ішінде біздің елімізде өсу ішкі істер органдарының қызметкерлері тенденциясын сақтап тұр. жасаған суицидтер аса ауыр төтенше

оқиғалар санатына жатады. Оның моральдық және экономикалық салдарымен қатар үлкен қоғамдық резонанс тудыратынын ұмытпаған жөн.

Ішкі істер органдары қызметкерінің өзін-өзі өлтіруінің әрбір жағдайы бөлімшенің моральдық-психологиялық жай-күйіне теріс әсер етіп қана қоймай, құқық қорғау органдарының халық алдындағы беделіне нұқсан келтіретінін атап өту қажет. Бұл ІО қызметкерлері арасында суицидтің алдын алу шараларының басымдылығын анықтайды.

Елдегі құқық тәртібі мен заңдылықты қамтамасыз ету жөніндегі ішкі істер органдарындағы қызмет шиеленісінің жоғары деңгейімен сипатталады, полиция қызметкері қауіп-қатерге тап болған кезде алатын стресс үлесі жоғары.

Ішкі істер органдары қызметкерлердің кәсіби қызметінің бір бөлігі болып табылатын төтенше жағдайлар олардың өміріне, физиологиялық және психикалық денсаулығына қауіп төндіруіне байланысты олардың жұмысына төтенше жағдайлар туғызады.

Қазақстан Республикасы ІО қызметкерлері арасында суицид фактілері өспеуі үшін ұсыныстар әзірлеп, алдын алу әдістерін әзірлеу үшін психологиядағы суицид, суицидтік мінез-құлық деген не екенін қарастыру қажет.

Суицид мәселесінің психологиялық, философиялық, діни аспектілерін ғалымдар әртүрлі дәуірлерде әр түрлі қырынан зерделеумен айналысты. Адамзат тарихында өзін-өзі өлтіру әр түрлі бағаланды: қатал соттаудан бастап, өмірден кетудің лайықты тәсілі ретінде танылуға дейін. Әр түрлі тарихи дәуірлерде әр түрлі қоғамдарда, кейде бір қоғамның әртүрлі қабаттарында суицидке қарама-қарсы моральдық баға берілді. [1].

Өз-өзіне қол жұмсау – өзін әдейі өмірден айыру (латын тілінен *su* – өзі, *caedere* – өлтіру). Әлеуметтік құбылыс ретінде суицид - бұл адамның жеке мінез-құлқы ғана емес, ең алдымен, өмірден айыру идеяларымен басқарылатын және қақтығыс жағдайында жеке дағдарысты шешудің деструктивті құралы ретінде қызмет ететін әртүрлі қызмет түрлері.

Шетелдік және отандық әдебиеттерде кең таралған суицидтің қазіргі тұжырымдамаларын талдау кейбір ұғымдарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Суицидент - өзін-өзі өлтірген немесе өзіне-өзі қол жұмсауға әрекет жасаған адам.

Өз-өзіне қол жұмсау (суицид) дегеніміз - оның ерікті әрекетінің нәтижесі болған адамның өлімі. Өз-өзіне қол жұмсауға әрекет - бұл әртүрлі жағдайларға байланысты өліммен аяқталмайтын адамның біртекті әрекеті.

Суицидтік тәуекел - адамның өзінің жойылуына бағытталған әрекеттерді жасауға бейімділігі [2, б.32].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, жыл сайын әлемде жарты миллионға жуық адам, яғни күніне 1000-нан астам адам өмірін қиады, ал өз-өзіне қол жұмсамақ болғандардың саны жылына 5 миллионнан асады. Суицид деңгейі 100 мың тұрғынға шаққанда 20-дан астам жағдай өте маңызды.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша, 2019 жылы елде 3805 суицид оқиғасы орын алған, оның 180-і кәмелетке толмағандарға, 4784 суицид әрекеті болған (өткен жылы 4234) [3].

Ал енді ішкі істер органдарындағы суицид фактілеріне келсек Петропавл қаласындағы жалдамалы пәтерде өзін-өзі өлтірген Аққайың аудандық полиция бөлімінің кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекторының өзін-өзі өлтіру фактісін растауға болады, 2020 жылдың желтоқсан айында ҚР ІІМ Алматы академиясында 3 курс курсанты өз-өзіне қол жұмсады.

Егер көрші мемлекет – Ресей Федерациясының статистикасына жүгінетін болсақ, онда 2020 жылдың басынан бастап ІІМ қызметкерлері арасында суицидтің 14 жағдайы белгілі болды.

Жоғарыда келтірілген статистикаға сүйене отырып, ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында суицид оқиғалары төтенше жағдай екенін атап өткен жөн.

Өкінішке орай, бүгінгі күні полиция қызметкерлерінің өзін-өзі өлтіру оқиғалары жиі емес және жеке сипатта болады деген

пікір бар. Бұл жағдайлар әлеуметтік маңызды құбылыс болып саналмады, суицидтің өсуі немесе төмендеуі үшін мониторинг жүргізілмеді, полиция қызметкерлері арасында өзін-өзі өлтірудің себептері, полиция қызметкерлерінің суицидтік мінез-құлқын психологиялық зерттеу туралы мәселе қойылмады.

Полицияның жеке құрамы арасында суицидтің тіркелген жағдайларын талдай отырып, біз мұндай әрекетке әсер еткен негізгі факторлар мыналар деген қорытындыға келдік:

- өмір сүру деңгейінің төмендеуі және әлеуметтік шиеленістің өсуі;

- қоғамдағы, сондай-ақ қызметкерлердің микро әлеуметтік ортасында тұтынушылық сұраныстардың қарқынды әлеуметтік-мүліктік қабаттасуы және өсуі, өзіне және оның отбасы мүшелеріне заманауи стандарттар бойынша лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ете алмауына байланысты үмітсіздік жағдайын тудырады;

- адамдар арасындағы алшақтықтың өсуі;

- ұжымда өзара түсіністіктің болмауы;

- басшы мен оған бағынышты қызметкерлердің арасында психологиялық байланыс орнатуға деген ұмтылыстың болмауы, бұл жалғыздықты сезінуге, эмоционалды қысымға, басқалардан алыстауды сезінуге әкелуі мүмкін (оның ішінде әріптестер мен ішкі істер органдарының қызметтері мен бөлімшелерінің басшылары), бұл оған басқалардың эмпатиясына, түсінуіне, эмоционалды қолдауына сенуге мүмкіндік бермейді.

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы материалдарды зерттей отырып, біз ішкі істер органдарының қызметкерлерінің суицидтік мінез-құлқының сипатталған нақты фактілерінің себебі көбінесе қызметте де, күнделікті өмірде де қақтығыстармен байланысты болды деген қорытындыға келдік.

Сондай-ақ, көп жағдайда қақтығыстар объективті түрде нақты болды, ал басқа жағдайларда жанжалдың субъективті тәжірибесі психопатологиялық бұзылуларға байланысты болды [3].

Полиция қызметкерлерінің суицидтік мінез-құлқының себептері болып табылатын ең типтік жанжалды жағдайларды келесі негізгі топтарға бөлуге болады:

1. Полиция қызметінің ерекшелігіне және ішкі істер органының ұжымдағы өзара іс-қимылына байланысты жанжалдар; нақты қызметтік міндеттерді орындаудағы сәтсіздіктер; әріптестермен тұлғааралық қақтығыстар; басшылар мен бағыныштылар арасындағы жанжалды жағдайларға өткір, жеткіліксіз реакциялар; тіл табыса алмауы, импульсивтілік, өзін-өзі асыра бағалау, және шамадан тыс өзімшілдік, мінез-құлық екпіні және т. б.

2. Полиция қызметкерінің жеке-отбасылық қарым-қатынастарының ерекшелігіне байланысты жанжалдар. Олар жеке психологиялық сипаттамаларға және қызметкерлер мен олардың жақын туыстары арасындағы тұлғааралық қарым-қатынастың теріс сипатына негізделген. Көбінесе, жеке ерекшеліктері дисфункционалды отбасылық жағдайға байланысты, отбасылық жанжалды өзара қабылдамау жағдайына дейін күшейтеді, адамдар арасындағы және тұлғааралық қақтығыстардың дамуына себеп болады және үмітсіз, шешілмейтін, тұйық жағдайға әкелуі мүмкін (өзі өзіне қол жұмсаушының ойы бойынша). Көрсетілген қақтығыстар суицидтік мінез-құлықтың көптеген жағдайларының себептері болып табылады, соның ішінде қызғаныш, сәтсіз махаббат, ауыр сырқаттар, отбасылық қиындықтар, маскүнемдікке салыну.

3. Полиция қызметкерінің қоғамға қарсы мінез-құлқымен байланысты жанжалдар, олар көбінесе құқық бұзушылық үшін ықтимал жазадан қорқу, қылмыстық жауапкершіліктен қорқу, теріс әрекеттері үшін ұяттан қорқу немесе кәсіби деформацияның (деградацияның) салдары ретінде туындайды.

Сондай-ақ, ПО қызметкерінің суицидтік мінез-құлқының себебі денсаулық жағдайы болуы мүмкін, мысалы, психикалық аурулар, созылмалы соматикалық аурулар, физикалық кемшіліктер - сөйлеу ақаулары және кемшілік ретінде қабылданатын сыртқы келбет ерекшеліктері.

Сонымен бірге, қызметкерлердің өз-өзіне қол жұмсау фактілерінің жартысына

жуығы әртүрлі дәрежеде мас күйде жасалғанын және бұл жағдай өз-өзіне қол жұмсау ниетін жүзеге асыруды жеңілдеткенін атап өткен жөн.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы ПМ психологиялық қызмет құрылып, белсенді дамуда, оның құрамына психологиялық қамтамасыз ету бөлімдері мен топтары кіреді, Қазақстан Республикасы ПМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясында психологтарды дайындау және әлеуметтік зерттеулер жүргізу орталығы жұмыс істейді, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ПМ барлық бөліністерінде ауыспалы және жеке құраммен жұмыс істейтін инспектор-психологтар лауазымдары енгізілген және қызмет етуде.

Біздің ойымызша, ПО психологтары шешуі керек маңызды мәселелердің бірі – ПО қызметін психологиялық қамтамасыз етудің осы маңызды бөлігінің тұжырымдамалық және әдістемелік аппаратын дамытуды талап ететін қызметкерлер арасында суицидтің алдын алу бойынша тиімді психологиялық жұмысты ұйымдастыру.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында суицидтік оқиғалардың алдын алу, олардың себептері мен жағдайларын жою үшін тұрақты негізде ұйымдастырушылық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік іс-шараларды әзірлеу қажет. Бұл профилактикалық іс-шаралар, ең алдымен, өзіне-өзі қол жұмсауға бейім ПО қызметкерлерінің арасынан адамдарды анықтауға, мұндай мінез-құлықтың себептерін зерделеуге және талдауға бағытталуы тиіс.

Бөлімшелерде қызметкерлердің суицидтік факторлардың әсеріне психологиялық тұрақтылығын дамыту және салауатты өмір салтына ынталандыруды қалыптастыру бойынша жұмыс жүргізу қажет.

Штаттық инспектор-психологтар мен бөлімшелердің басшылары қызметтік ұжымдарда суицидтік оқиғаларға ықпал ететін әлеуметтік және психологиялық жағдайлардың әсерін жою немесе әлсірету және қолайлы әлеуметтік-психологиялық

ахуал қалыптастыру жөнінде жұмыс жүргізуі қажет.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында суицидтік оқиғалардың алдын алу, олардың себептері мен жағдайларын жою үшін тұрақты негізде ұйымдастырушылық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік іс-шараларды әзірлеу қажет. Бұл іс-шаралар, ең алдымен, өзіне-өзі қол жұмсауға бейім ПО қызметкерлерінің арасынан адамдарды анықтауға, мұндай мінез-құлықтың себептерін зерделеуге және талдауға бағытталуы тиіс.

Бөлімшелерде қызметкерлердің суицидтік факторлардың әсеріне психологиялық тұрақтылығын дамыту және салауатты өмір салтына ынталандыруды қалыптастыру бойынша жұмыс жүргізу мәселесі қазіргі таңда өте өзекті болып отыр.

ПО бөлімдерінде жеке құраммен жұмыс жүргізу қажет, бұл жұмыстың мақсаты суицидтік оқиғаларға ықпал ететін әлеуметтік және психологиялық жағдайлардың әсерін жою немесе әлсірету және қолайлы әлеуметтік-психологиялық ахуал қалыптастыру болып табылады. Жас қызметкерлерді қызметтің стресстік жағдайларына бейімдеуге ерекше назар аудару қажет.

Өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстарды жүргізу кезінде ПО бөліністерінде қызметкерлердің шамадан тыс жұмыс істеуі мен психоэмоционалдық ширығуының алдын алуға ерекше назар аудару қажет, жеке құрамның қызмет уақыты мен демалыс уақытының оңтайлы режимін қамтамасыз ету қажет.

Өкінішке орай, ПО қызметкерлерінің негізгі бөлігі уақыттың қорқыныштың және басқа да субъективті себептердің салдарынан штаттық психологтарға өз еркімен жүгінгісі келмейді. Бұл мәселені шешу үшін ПО-да суицидтің алдын-алу шараларының бірі басшыларға әлеуметтік-психологиялық нашарлау белгілерін, қызметкерлердегі суицидтік мінез-құлықты анықтау әдістерін, сондай-ақ алдын-алу шараларын жүргізу әдістемесін үйрету болуы мүмкін.

Ішкі істер органдарының басқарушы құрамын, кадрлар мен тәрбиелеу

қызметтерінің жеке басының өзгеруінің бастапқы белгілерін анықтау әдістеріне үйрету, жедел дағдарыс жағдайының белгілерін, суицидтік мінез-құлықты анықтау қызметкердің жеке басының деформациясының бастапқы кезеңдерін психологиялық күйіп қалуын анықтауға мүмкіндік береді.

ПО-ның тиімді қызметін арттыру және төтенше оқиғалардың, оның ішінде өз-өзіне қол жұмсау оқиғаларының алдын алу үшін біздің ойымызша ішкі істер органдарының басшылары, кадр және тәрбие қызметтерінің психологтары арасында нақты өзара іс-қимыл және толық өзара түсіністік болуы тиіс.

ПО қызметкерлерінің суицидтік мінез-құлық психологиясы бойынша ғылыми зерттеулер мен әдебиеттерді, сондай-ақ өз-өзіне қол жұмсауды қызметтік тергеп-тексеру фактілері мен нәтижелерін зерделеп, қызмет өткеру кезінде ішкі істер органдары қызметкерлерінің арасында суицидтік мінез-құлықтың алдын алуды жүргізу қажет деген қорытындыға келдік.

Суицидтік мінез-құлықтың дамуына әкелетін психологиялық бейімсіздік жағдайларының туындауына ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі іс-шараларды жүргізу алдын алу шараларының бірі болуы керек. Психологтар мен басшылар қызметкердің жеке басын дамытуға, оның әртүрлі стресстік жағдайларға психологиялық тұрақтылығын қалыптастыруға бағытталған шаралар

кешенін әзірлеуі керек. Қызметкерге тән емес мінез-құлық, мысалы, төмен көңіл-күй, оқшаулау, немесе керісінше, қарым-қатынастың жоғарылауы, қозғыштық бөлім басшысын ескертуі керек. Басшының міндеті - қызметкермен сөйлесу, егер қарым-қатынастан кейін қызметкердің мінез-құлқы өзгермесе, оны штаттық психологқа хабарлау. ПО қызметкерлері арасында суицидтің алдын алу үшін қызметтік ұжымды біріктіру бойынша жұмыстар жүргізу қажет.

Осылайша, ішкі істер органдарының қызметкерлері арасында суицидтің алдын-алуды психологиялық қамтамасыз ету проблемасының өткірлігі мен өзектілігі осы құбылыстың мәнін түсінуді, оны диагностикалаудың және алдын-алу жұмыстарын ұйымдастырудың негізгі әдістерін білуді талап етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кудрявцев, В.Н. Социальные отклонения / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1989. – 368 с.
2. Ковалев, О.Г. Психологические проблемы суицидального поведения осужденных в пенитенциарных учреждениях России / О.Г. Ковалев, Н.П. Тимонин, Э.А. Суслов // Психологический журнал. – 1998. – № 5. – С. 32–36/
3. <https://inbusiness.kz/ru/news/3805-chelovek-v-kazahstane-sovershili-suicid-v-2019-godu>

Ергали ҚОЖАБЕКОВ, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының кәсіби-психологиялық даярлық және ІО басқару кафедрасының доценті, *ergali_k@mail.ru*, +87004161744

Жанар КЕНЖЕТАЕВА, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жоғары оқудан кейінгі білім беру факультетінің магистранты, *kenzhetayev.askat@mail.ru*

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ҮРДІСІНДЕ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада құқық бұзушылықтардың алдын алу үрдісіндегі кәмелетке толмағандардың құқықтарының қорғалумәселелері қарастырылады. Автор халықаралық нормативтік актілер бойынша кәмелетке толмағандардың жай-күйін зерделеу арқылыолардың құқықтық мәртебесін жетілдіруді ұсынады.

Түйінді сөздер: құқық, алдын алу, кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылықтар, адам құқықтары, қорғау, халықаралық, құқықтық, стандарттар, құқықтық мемлекет, бостандықтар, мемлекет, даму, жауапты, мекемелер, ұйымдар, демократиялық, заңнамалар, қағидаттар, нормалар, бұзушылықтар.

Ергали КОЖАБЕКОВ, доцент кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Карагандинской академии МВД РК имени Б.Бейсенова, *ergali_k@mail.ru*

Жанар КЕНЖЕТАЕВА, магистрант факультета послевузовского образования Карагандинской академии МВД РК имени Б.Бейсенова, *kenzhetayev.askat@mail.ru*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ПРОЦЕССЕ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

В статье рассматриваются вопросы защиты прав несовершеннолетних в процессе профилактики правонарушений. Автор предлагает совершенствовать правовой статус несовершеннолетних путем изучения их состояния по международным нормативным актам.

Ключевые слова: право, профилактика, несовершеннолетние, правонарушения, права человека, защита, международное, правовое, стандарты, правовое государство, свободы, государство, развитие, ответственность, учреждения, организации, демократическое, законодательство, принципы, нормы, нарушения.

Yergali KOZHABEKOV, Associate Professor of the Department of Professional Psychological training and Management of Internal Affairs Bodies of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov

Zhanar KENZHETAEVA, Master's student of the Faculty of Postgraduate Education of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov

SOME ISSUES OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS IN THE PROCESS OF CRIME PREVENTION

The article deals with the protection of the rights of minors in the process of crime prevention. The author suggests improving the legal status of minors by studying their condition according to international normative acts.

Keywords: law, prevention, minors, offenses, human rights, protection, international, legal, standards, legal state, freedoms, state, development, responsibility, institutions, organizations, democratic, legislation, principles, norms, violations.

Еліміздің демократиялық әрі құқықтық мемлекет ретінде орнығуы еліміздегі әр адамның құқықтары мен бостандықтарына деген қатынастар қайта қаралып, әсіресе, пандемия кезінде кәмелетке толмағандарға деген көзқарастың ерекшеленетүскендігін айту қажет.

Тәуелсіздік алған жылдардан бастап адам құқықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық стандарттары мойындала бастады. Қазақстан Республикасының Конституциясында барлық демократиялық елдер танитын негізгі құқықтар мен бостандықтардың жиынтығы бекітілді де, бұл үрдіс өз кезегінде мемлекеттік және қоғамдық өмірдің түрлі салаларының белсенді қызмет етуіне әсер етті. Елдің ішкі заңнамаларын халықаралық құқықтағы жалпы танылған қағидаттар мен нормалармен сәйкестендіру бойынша қыруар жұмыс атқарылды. Халық арасында құқықтық тәртіп орнатуға күш салып жатқан мемлекеттің дербестігін алған алғашқы жылдары әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, сыбайлас жемқорлыққа ұласқан заңсыздықтардың ушығуы, құқықтық нигилизмнің кең белең алуы сияқты ащы шындықты көзбен көрген қияметті жылдардан жағымсыз сабақ алған мемлекеттің құқықтық тұрғыдан дамуына жауапты мекемелер мен ұйымдар біз айтып өткен жағдайлардан тез арада арылмаса адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғап қалмақ түгілі, құқық бұзушылықтардың алдын алу мен жауаптылыққа тарту ісінің алға баспайтындығын ерте түсінді. Міне, осы жылдардан бастап демократиялық жаңғыру мен адам құқықтарын қорғау ісімен айналысатын жауапты органдар белсенді іс-әрекеттерге көшті. Жеке тұлғаның мүддесін қорғайтын заңнамалар шоғыры қабылданды. Бұзылған адам құқықтары үшін жауаптылыққа тартылу бойынша тиімді қызметі бар мемлекеттік құқықтық тетіктер жұмысын бастады. Осындай елге елеулі өзгерістер әкелген тындырымды қызмет

етудің табысты нәтижесі ретінде бүгінгі күні адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтауда қандай да бір бұзушылықтар орын ала қалса, дүрбелең туғызатындай жағдай туындататын зерделі қоғам да қалыптасты, осы бұзушылықтарды сапалы тәртіппен тергеп-тексере алатын органдар да жеткілікті дәрежеде тәжірибе жинақтай алды. Толығып-толысқан, демократиялық ашықтықтан бастау алатын заңнамалар тізбегі заманауи кезеңнің бұрынғы уақыттарға қарағанда, кез-келген адамның елеусіз болса да құқықтары бұзыла қалғанда жедел ден қоя отырып, істің анық-қанығына жетіп, тараптардың мүддесін оңтайлы қорғай алатындығына көз жеткізіп отыр.

Қазақ елінің демократиялық өзгерістер арқылы алға дамуының жарқын көрінісі ретінде елдің ең жас азаматтары – кәмелетке толмағандардың құқықтарының қорғалу қызметінің жай-күйін саралай отырып бағамдауға болады.

Кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесі өзінің өзгешелігімен ерекшеленеді. Ол туралы осы сарындас тақырыпты зерделеу барысында көрініс табатын мына жайттарды еске алудан бастасақ.

Елдің есінен шығып, жадынан өшіріліп қалған сонау бағзы замандардан бастапәлемдік өркениетте кәмелетке толмағандардың құқықтары жеткілікті дәрежеде қорғалды деп анық айта алмаймыз. Кәмелетке толмағандардың құқықтарының қорғалуы бастау алған XX ғасырдың орта тұсынан бергікейбір алғышарттар құқық қорғау қызметіне бетбұрыстар әкелді.

Балалардың құқықтарын қорғаумен байланысты әлемдік деңгейдегі алғашқы ұйымдардың бірі 1919 жылы Ұлттар Лигасы құрған Балалар салауаттылығы комитеті. Бұл комитеттің негізгі қызметіне қараусыз қалған, жасөспірім құлдарға, жетім балаларға көмек көрсету еді. Комитет бала еңбегін пайдалану, бала саудасы мен кәмелетке толмағандардың жезөкшелігіне қарсылық білдірді. Сонымен қатар, ағылшын азаматшасы Эглантайн Джебб негізін қалаған

Халықаралық балаларды құтқару одағы балаларды қорғаудың әлеуметтік стандарттарын әзірлеуде үлкен рөл атқарды.

Жалпы алғанда, осы ұйымның бастамашылығымен Балаларды қорғау декларациясы әзірленіп, оны 1924 жылы Ұлттар Лигасы қабылдаған болатын.

Бұл декларацияны балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау бойынша бірінші халықаралық құжат деп тануға болады. Одан өзге, онда балаларға қамқорлық жасау және балалықты қорғау тек отбасының ғана, тіпті, жеке мемлекеттің ғана міндеті болып қалмайды. Бұдан әрі барша адамзат балалықты қорғауға алуы тиіс.

Маңызды халықаралық мәні бар құжат болып табылғанымен, балалардың құқығын қорғауға бағытталған қорғау жүйесі түпкілікті тек Біріккен Ұлттар Ұйымы адам құқығын құрметтеу қағидасын жариялағаннан кейін ғана қалыптасты.

1945 жылы құрылған Біріккен Ұлттар Ұйымы 1948 жылы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын қабылдап, онда балалар ерекше қамқорлық пен көмектің нысаны болуы тиіс, ал отбасы қоғамның табиғи және негізгі ұясы болып табылады және қоғам мен мемлекет тарапынан қорғалуға құқылы делінді [1].

Балалардың құқығын қорғау бойынша іс-шараларды әзірлеу мақсатында БҰҰ-ның ЮНИСЕФ - Балалар қоры құрылып, оның қызметіне бірнеше мына бағыттар бойынша халықаралық қорғауды жүзеге асыру енді:

-балалар құқығы халықаралық стандарттарын даярлау мақсатында декларациялар, қарарлар, конвенциялар әзірлеу;

-бала құқығын қорғау бойынша арнайы бақылау органдарын құру;

-ұлттық заңнамаларды халықаралық міндеттемелермен сәйкестендіруде көмек көрсету;

-халықаралық көмек көрсету[2].

Юнисефтің жұмысында норма шығармашылық қызметі ерекше рөлге ие. 1959 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бала құқықтары декларациясын қабылдап, онда ата-аналарды, мемлекеттік органдарды, жергілікті билік өкілдерін және үкіметтерді, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдарды қысқа да нұсқа жазылған құқықтары мен

бостандықтары туралы бағдарламалық ережелерді ұстану үшін тануға және оларды болашақта сақтауға шақырды[3]. Өйткені, бұл декларация әлем мемлекеттерінің сақтауы үшін міндетті емес, тек ұсынымдық сипатта берілген. Дегенмен, бұл Декларация бүкіл әлемдік ауқымдағы ықпалға ие болып, үкіметтер мен адамдардың саясатына әсерін тигізді.

Кейін кәмілетке толмаған құқық бұзушылар құқығын қорғауға арналған азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық дәрежедегі жарияланымдар жарық көре бастады.

Жоғарыда аталған құжаттардың соң, маңыздылығы одан жоғары болмаса, төмен емес кәмілетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты сот төрелігі қағидаттары мен құқықтарын қорғауға арналған құжаттар қабылдана бастады. Солардың бірқатарына тоқтала кетсек, өйткені құқық бұзушылық жасаған кәмілетке толмағандардан бұрын, заңға мойынсұнатын кәмілетке толмағандардың өздерінің құқықтары сақтала бермейтін сол кезеңде бұл қабылданған құжаттар құқықтық өркениет қалыптастыру ісіндегі елеулі құбылысқа жатқызуға болады. Ескере кететіні, біз төменде санамалап тізіп, жіктеп қарастыратын халықаралық құжаттардың барлығы Біріккен Ұлттар Ұйымының бастамашылығымен әзірленген және осы Ұйымның Бас Ассамблеясының жетекшілігімен қабылданған, тек осы нормалық құжаттардың отырыс өткен қалалардың атауымен ерекшеленгені болмаса.

Олардың қатарында 1989 жылдың қараша айының жиыrmасында Нью-Йоркте қабылданған Бала құқықтары туралы конвенция, 1985 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Пекин ережелері» атауымен мәлім болған Кәмілетке толмағандардың сот төрелігін орындауда ұстанатын ережелер, 1990 жылғы 14 желтоқсандағы Бас бостандығынан айырылған кәмілетке толмағандарға қатысты Ережелері қабылдаған Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының №45/113 Қарары, 1990 жылғы 14 желтоқсанда Эр-Риядада қабылданған Кәмілетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу

үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші қағидаттары бар.

Алдымен, 1989 жылғы 20 қарашада Нью-Йорк қаласында қабылданған Бала құқықтары туралы конвенцияны сөз етсек[4]. Бұл Конвенцияның басқа халықаралық бала құқығын қорғауға қатысты құжаттардан өзгешелеп тұратыны, осы Конвенцияның талаптарын өз еркімен орындайтын әрі орындауға мақсат ететін мемлекеттерде баласына құқығынан айырылған ата-ананың қайсысы болсын, өз перзентіне деген құқықсыз қалғанда да баланың құқығын одан әрі де құрметтеуге тиісті. Ал бала болса, құқығынан айырылған ата-анасының екеуімен де қарым-қатынасын, туыстық байланысын үзбеуге мүмкіндік алады.

Конвенцияның міндеттерін қабылдайтын елдерде кәмелетке толмаған жауапқа тартылып жатқан соттық отырыста, не болмаса оған қатысты әкімшілік істі қарау кезінде сол кәмелетке толмағанның өзі немесе оның өкілі сол елдің ұлттық заңнамаларында көзделген ретпен тыңдалуға тиісті, яғни, кәмелетке толмағанның кез-келген көзқарасымен санасуға міндетті.

Сонымен бірге, кәмелетке толмағанның туғаннан бастап толық азаматтық құқығын алғанға дейінгі қорғалуын қамтамасыз ететін сол мемлекеттің ұлттық заңнамалары бойынша көзделген іс-шаралардың толық кешені сипатталады.

Кәмелетке толмағанның жауаптылыққа тартылу барысында кепілдіктер берілуі туралы айқын келтірілген. Мәселен:

- Жауапқа тартып жатқан елдің сол мемлекеттің ұлттық заңнамасы бойынша кінәлі екендігі дәлелденге дейінгі кінәсіздік презумпциясы;

- Өзіне тағылған айып бойынша тұрып жатқан мемлекеттің заңнамалары бойынша құқықтық көмек алуы;

- Сот не айыптау бойынша жүргізіліп жатқан іс бойынша тілді түсінбесе, аудармашының көмегіне жүгінуі;

- Қаралып жатқан іс бойынша оның жеке өміріне құрметпен қарауы;

- Балалардың қылмыстық заңнаманы бұзуға қабілетсіздігін айқындайтының төменгі, шекті жасын белгілеуі;

- Кәмелетке толмаған балалар жауаптылыққа тартылу барысында оған

күтім жасау мен қамқорлық көрсетудің болуы сияқты халықаралық дәрежедегі стандарттарға сәйкес келетін құқықтық қорғау талаптары қойылды.

Жиырмамыншы ғасырдың алпысыншы жылы мен жетпісінші жылдарының аяғына қарайғы әлемдегі балалардың құқығының жаппай бұзылуы, әлемдік қауымдастықтың наразылығын тудырған жағдайлар Біріккен Ұлттар Ұйымының Бала құқықтары туралы конвенцияны әзірлеуге мәжбүр етті. Айта кетерлігі, 1979 жылы бастау алып, 1989 жылға дейінгі уақыт аралығында әзірленген бұл Конвенцияны әлем елдерінің күткендігі соншалық, қол қоюға мүмкіндік ашылған 1990 жылғы жиырма алтыншы қаңтар күні бірден алпыс бір мемлекет қол қойып, Конвенцияға қосылды. КСРО бұл Конвенцияны 1990 жылғы 13 шілдеде қабылдады.

Бұл Конвенцияны Қазақстан жеке мемлекет ретінде тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылы 8 маусымдағы Қаулысымен ратификациялаған болатын.

Қазақ елі аталмыш Конвенцияны қабылдағаннан бастап өзінің ұстанымын нақтылай түсу мақсатында баланы қорғау және оның дамуы барысында әр халықтың өз дәстүрлері мен мәдени құндылықтары міндетті түрде басшылыққа алынатындығын айқын сипаттауға баса мән берді [4].

Сонымен қатар, бала жасын да айқын анықтап алды, бұл Конвенцияның мазмұны бойынша Қазақстан Республикасында баланың ойлау қабілетіне, ар-ұждан мен дін бостандығына деген кәмелетке толмаған балалардың құқығын құрметтейді.

Екінші қозғайтын тақырыбымыз Пекин ережелері туралы болмақ [5].

«Пекин ережелері» атауымен мәлім болған Кәмелетке толмағандардың сот төрелігін орындауда ұстанатын ережелер 1985 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған. Бұнда жастары кәмелетке толмағандардың жауаптылыққа тартылған жағдайлардағы құқықтарының қорғалуы егжей-тегжейлі жазылған. Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі іс-шараларды сапалы атқаруы үшін полиция қызметкерлерінің арнайы даярлықтан өтуі туралы, үлкен қалаларда

полиция бөліністерін құруы туралы нақты жазылған.

Үшінші ретте қаузаытынымыз 1990 жылғы 14 желтоқсандағы Бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандарға қатысты Ережелерді қабылдаған Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының №45/113 Қарары. Бұл ережелерде құқық бұзушылықтар үшін сот арқылы бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандардың құқықтарының қорғалуы, олардың жазасын өтеу кезіндегі білім алуы, кәсіби дайындығы және еңбек етуі мен оларға медициналық қызмет көрсету ерекшеліктері берілген [6].

Қарап, зерделейтін соңғы нормативтік құжат 1990 жылғы 14 желтоқсанда Эр-Риядада қабылданған Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші қағидаттары [7]. Бұл ережелердің басқа ережелерден айырмашылығы кәмелетке толмаған жасөспірімдердің биологиялық өсуі жолындағы, тұлға ретінде дамуы мен жетілуі жолындағы кездесуі мүмкін заң бұзу фактілері кезіндегі құқықтық жағдайларды талаптар арқылы сипаттау. Балалар мен бозбалалардың жасөспірімдік жас мөлшерінің ерекшелігіне қарай құқықтық қорғалуы туралы жайттар мен деректерді нақты сөз етеді. Кәмелетке толмағанды іс жүзінде оңтайлы түрде құқықтық тұрғыдан қорғаудың барлық заңнамалық тетіктері қамтылған. Кәмелетке толмаған құқық бұзушының ересектерге қарағанда жауаптылыққа тартылуында ерекшеліктері бар екендігі назарға алынады.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз етуде отбасының рөлі туралы, жалпы отбасы ішіндегі кәмелетке толмағанның қажеттіліктері, қоғамның дамуындағы отбасының кәмелетке толмағандардың жеке тұлғалық дамуыны оң ықпалын ескере отырып, мемлекеттің барлық мемлекеттік органдарының бұл мәселені қатаң бақылауда ұстай отырып, отбасының бірлігін, тұтастығын қорғап қалуды қызметтеріндегі маңызды мақсаттарына айналдыру туралы мазмұнды сипатталған. Қоғамның әр саласынан келуі мүмкін, ықтимал қауіптердің кәмелетке толмағандардың отбасы ішінде болса ғана

оған әсер етпейтінін әрі жаман пиғылдардан сақтап қалуға септігін тигізетінін көрсеткен. Тек отбасылық жағдайда ғана берілген тәлім-тәрбие кәмелетке толмағандардың қорғанышы болады деген түсінікті қалыптастырады. Отбасының құрылымы шытынап, шатқаяқтаған кезде бұл отбасында тәрбиеленіп жатқан кәмелетке толмағандардың қандайда бір қатерге ұшырап қалмасы үшін басқа отбасыға беру секілді балама тәрбие құралдарын таңдауға мүмкіндік туғызады. Бұл ретте өз отбасынан ажыратылатын кәмелетке толмағанның өзге отбасына психологиялық тұрғыдан кірігуі, тұрмыстық тұрғыдан бейімделуіне барынша жағдай жасау үкімет құрамына кіретін мемлекеттік органдарға жүктеледі, олар әрі асырап алатын жаңа отбасының кәмелетке толмағанның өз отбасындай сезінуі үшін барша қамқорлықты жүзеге асыруы қажет. Атап айтар болсақ, бұл ережелердің моральдық мақсаты мен адамгершіліктік айқындығы мынада көрінеді: кез келген жасөспірім өз отбасында тәрбиеленуі тиіс, бірақ үкіметтік ұйымдар бұл отбасыға баланың дамуы мен күтім көрсетілуі үшін барша жағдайды жасаудан аянбауы қажет. Ол үшін ата-аналардың да, үкіметке бағынатын ұйымдардың да өз міндеттерін тәрбиеленіп жатқан жасөспірімдердің пайдасына қарай адал атқаруы қажет. Және осы ереженің адамзаттың өсіп-өнуіне қосып келе жатқан құндылықтарының ішінде отбасыларды ұйыстырып, олардың бірлігі ажырап қалмасы үшін, әлемдегі барлық үкіметтерге отбасылық татулық пен жарасымдықты нығайта түсу үшін барлық кешенді іс-шараларды қабылдауға міндеттеуі дер едік. Бұл отбасылық дәстүрдің бұдан былай да күйремеуіне алғышарт болады деген үміт ұялатады.

Бұл ереженің біздің көңілімізді аударған тұсы жастар мен студенттердің зиянды ішімдіктер ішуден, есірткі мен басқа да бөгде заттарды тұтынудан тартыну жолдарын қарастыруды көздейтін насихаттық-ақпараттық іс-қимылдарды белсенді жүргізуге үндейді. Жастардың өмірлік қажеттіліктері, оның ішінде демалу орындары, топ болып жиналу орындарының көп болуы, жастардың тұлға ретінде дамуына бағыт беретін орталықтардың

болуы да енген бұл талаптарға. Бұл жұмыста бұқаралық ақпарат құралдарының алатын орны, зиянды әдеттер мен заңсыз іс-әрекеттерден аулақтататын мінез-құлық қалыптастыруда ақпарат құралдарының қоғамда қаншалықты рөлі бар екендігі айқындалған[7].

Жоғары деңгейде әзірленіп, бүкіл дүние жүзі елдерінің үкіметтері орындауға қабылдаған бұндай нормативтік құжаттар қай мемлекетті болмасын кәмелетке толмаған балалардың құқығын қорғау ісіне жауаптылықпен қарауға үндейді. Жастары кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау үшін әр мемлекеттің үкіметтік органдары жан-жақты, толық көлемдегі іс-шаралар кешенін қабылдай отырып, жүзеге асырғаны жөн.

Зерделеп өткен ресми құжаттардан түйгеніміз, кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесі өзінің өзгешелігімен ерекшеленеді. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың құқығын қорғау әлемдік қауымдастықта, жалпы алғанда, ұлттық деңгейде де өзекті болып отыр.

Біздің елімізде де кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтары оған туғаннан бастап тиесілі десек те, іс жүзінде олардың құқықтары күн сайын бұзылуда. Бұндай бұзушылықтар оларды қорғайтын заңнамаларды жетілдіруге итермелейді.

Мәселен, әлемде болып жатқан жаһандық өзгерістің әсерінен біздің елімізде қабылданып жатқан заңнамаларға да сырт елдің ықпалы тиіп жатыр. Заңнамаларды ұлттық негізде әзірленуі, онда келтірілетін сипаттамалық диспозициялар мен қойылатын талаптар ұлттық үрдіске сай келуі қажет. Қазақ еліне тән отбасылық, дәстүрлі тыйым салу сияқты тәрбиелеу құралдары өзінің өзектілігін жоюда. Отбасындағы әкенің рөлі мен ананың орны сияқты құндылықтарымыз өшіріліп қалып жатыр. Ресми заңнамаларда бұндай отбасылық құндылықтар тәрбиелеу әдістеріне жатқызылмайды. Бұған себеп, шетел заңнамаларында ұлттық, дәстүрлі тәрбиенің мәні жойылып бара жатыр. Осының салдарынан біздің елімізде де кәмелетке толмағандар құқығының бұзылуы фактілері жиіленуде.

Өзінің жұмысын бастаған жетінші шақырылымдағы Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің заң шығару ісінде де, кәмелетке толмағандар құқығын қорғау тетіктерін жетілдіру үшін заңнамалық нормативтік құқықтық актілер әзірлейтін мемлекеттік органдар мен ұйымдар да өзінің жұмыстарында ұлттық ерекшеліктерді ескеруі қажет. Өйткені, қазақ қоғамында әр отбасы мүшелерінің заңға бағынушылығында, заңнамалық нормалардың сақталуында имандылық мәселесі маңыздылығын жоғалтқан емес. Мәселен, адамның мінез-құлқы отбасылық тәрбие барысында қалыптасады. Ар-ождан, адамгершілік, ізгілік түсініктері тәрбие барысында адамның отбасылық деңгейінде сыналап енгізіледі. Саналық деңгейде мінез-құлықтың ізгілік жолымен дамуы ерекше таңбасын қалдырады. Бұрыннан келе жатқан қазақы отбасылық институт оң тәрбие беру, тыйым салу мен дәстүрге мойынсұну, ырым-жоралғыларды сақтау жолымен адамгершілік нормаларын түзу мәселе-лерінде ізгі тұлғалық қасиеттерді қалыптастырады. Осындай дәстүрлі тәрбие беру, яғни, ертеден келе жатқан тыйымдар мен наным-сенімдерді бойға сіңіру, «ұят болады», «жаман болады», «обал болады» деген түсініктер тұлғаның өмір жолында ардан аттамау, теріс қылықтардан аулақ болу, жаман әдеттерге жоламау, басқа адамның құқығын бұзбау сияқты профилактикалық мәні бар мінез-құлықтарды қалыптастырып келді. Отбасы мүшелерінің бір-біріне деген адамгершілік сезімдері өзара сенімділікті ұялатып, жақын туыстық арақатынаста құқық бұзушылық-тарды болдырмауға, тұрмыстық қарым-қатынаста жаман қылықтардың жолын кесу саналық-түйсіктік нәзік деңгейде дамып отырады.

Өкінішке орай, әлемдік пандемия әсері ықпал еткен рухани құндылықтардың жұтандауы, жасөспірімдерге арналған мәдени-тарихи іс-шаралардың сапалы өткізілмеуінің салдарынан кәмелетке толмағандармен өзара байланыстың әлсіреуіне әкелді. Қоғамның дамуындағы түрлі үдерістер кәмелетке толмағандардың болашақ өміріне қауіп төндіру мәселесінде отбасылық құндылықтардың, мемлекеттік ұйымдар мен органдардың атқаратын рөлі маңыздылығын жоғалтпақ емес.

Әдебиеттер тізімі:

1. 1948 жылғы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының № 217 А (III) резолюциясымен қабылданған «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы». «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық акті-лерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

2. 1946 жылы 11 жеттоқсанда құрылған БҰҰ-ның ЮНИСЕФ Балалар қорының материалдары. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

3. 1959 жылы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясының 1386 (XIV) қарарымен қабылданған «Бала құқықтары декларациясы». Энциклопедия «Всемирная история», www.histrf.ru

4. 1994 жылғы 8 маусымдағы Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесінің «Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы» қаулысы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

5. 1985 жылғы 10 желтоқсанда Біріккен Ұлттар Ұйымының «Кәмелетке толмағандарға сот төрелігін орындауға қатысты минималды стандартты ережелер ("Пекин ережелері")», БҰҰ-ның Бас Ассамблея Бұрыштамасымен қабылданған. «Әділет» Қазақстан Республикасы норматив-тік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

6. 1990 жылғы 14 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясының «Біріккен Ұлттар Ұйымының бас бостандығынан айрылған кәмелетке толмағандарға қатысты Ереже-лері» №45/113 Қарары. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

7. 1990 жылғы 14 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеяның «Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші принциптері (Эр-Риядада қабылданған жетекші принциптер)» № 45/112 қарары. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпарат-тық-құқықтық жүйесі, www.adilet.zan.kz

Talgat KHANOV, *Director of the Scientific Research Institute of Economic and Legal Research of the Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Doctor of Law, Professor, Republic of Kazakhstan, Karaganda. E-mail: thanov@mail.ru*

Tatyana PUPYSHEVA, *Researcher of the Scientific Research Institute of Economic and Legal Research of the Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Master of Economics, Republic of Kazakhstan, Karaganda. E-mail: ptn7@mail.ru*

ADOPTION OF DECISIONS BY THE PROSECUTOR ON MATERIALS OF THE EXTREMIST DIRECTION

The article analyzes the powers of the prosecutor for the supervision of materials related to extremism and terrorism, as well as its dissemination. The author analyzes the opinions of various scientists about the need to expand the competence associated with the adoption of the most important procedural decisions by prosecutors, including in this category of cases. The need for a thorough check by prosecutors of all seized materials of an extremist nature is argued in order to establish the unlawfulness of their content, to ensure the legality and guarantees of the observance of the rights and interests of persons involved in criminal proceedings, including the right to freedom of religion. The possibility of expanding the powers of the prosecutor by giving him exclusive powers to make procedural decisions in the course of pre-trial proceedings and the introduction of the principle of expediency through its legal regulation is substantiated.

The article was prepared as part of the implementation of the agreement for grant funding by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (IRN of the project AP08856905).

Keywords: powers of the prosecutor, prosecutor's supervision, extremism and terrorism; guarantees of legality, the principle of expediency (discretion), procedural decisions.

Талғат ХАНОВ, *Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің экономикалық-құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*
E-mail: thanov@mail.ru

Татьяна ПУПЫШЕВА, *Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің экономикалық және құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері, экономика магистрі, Қазақстан Республикасы, Қарағандық.*
E-mail: ptn7@mail.ru

ПРОКУРОРДЫҢ ЭКСТРЕМИСТІК БАҒЫТТАРДЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ ТУРАЛЫ ШЕШІМІ

Мақалада прокурордың экстремизм мен терроризмге қатысты материалдарға, сондай-ақ оны таратуға қатысты қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктері талданады. Автор әр түрлі ғалымдардың, осы санаттағы істерді қоса алғанда, прокурорлардың ең маңызды процессуалдық шешімдер қабылдаумен байланысты құзыреттілікті кеңейту қажеттілігі туралы пікірлерін талдайды. Прокурорлардың экстремистік сипаттағы барлық тәркіленген материалдарды мұқият тексеру қажеттілігі олардың мазмұнының заңсыздығын анықтау, қылмыстық іс жүргізу саласына қатысушы адамдардың құқықтары мен мүдделерін сақтау заңдылығы мен кепілдіктерін қамтамасыз ету мақсатында дәлелденеді. Прокурордың өкілеттіктерін кеңейту мүмкіндігі оған сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процессуалдық шешімдер қабылдауда айрықша өкілеттіктер беру және оны құқықтық реттеу арқылы мақсаттылық қағидатын енгізу арқылы негізделген.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру келісімшарты (IRN жобасы AP08856905) аясында дайындалған.

Түйінді сөздер: прокурордың өкілеттіктері, прокурорлық қадағалау, экстремизм мен терроризм; заңдылықтың кепілдіктері, мақсаттылық (дискрециялық) принципі, процессуалдық шешімдер.

Талгат ХАНОВ, *Директор Научно-исследовательского института экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, доктор юридических наук, профессор, Республика Казахстан, г. Караганда.*

E-mail: thanov@mail.ru

Татьяна ПУПЫШЕВА, *Научный сотрудник Научно-исследовательского института экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, магистр экономики, Республика Казахстан, г. Караганда.*

E-mail: ptn7@mail.ru

ПРИНЯТИЕ ПРОКУРОРОМ РЕШЕНИЙ ПО МАТЕРИАЛАМ ЭКСТРИМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

В статье анализируется полномочия прокурора по осуществлению надзора по материалам, связанным с экстремизмом и терроризмом, а также его распространением. Автор анализирует мнения различных ученых о необходимости расширения компетенции, связанной с принятием прокурорами наиболее важных процессуальных решений, в том числе по данной категории дел. Аргументируется необходимость тщательной проверки прокурорами всех изъятых материалов экстремистской направленности, в целях установления противоправности их содержания, обеспечения законности и гарантий соблюдения прав и интересов лиц, вовлеченных в сферу уголовного судопроизводства, в том числе права на свободу вероисповедания. Обосновывается возможность расширения полномочий прокурора, посредством наделения его исключительными полномочиями по принятию процессуальных решений в ходе досудебного производства и введения принципа целесообразности, путем его юридической регламентации.

Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИРН проекта AP08856905).

Ключевые слова: полномочия прокурора, прокурорский надзор, экстремизм и терроризм; гарантии законности, принцип целесообразности (дискреционности), процессуальные решения.

An important area of implementation of prosecutorial discretion, is to exercise supervision over the execution of laws by bodies conducting operational-search activity, inquiry and preliminary investigation. However, this sphere of activity of the prosecutor's office does not yet meet the requirements of the time and international standards in terms of ensuring the rights and legitimate interests of the person involved in the sphere of criminal proceedings.

This problem was pointed out by the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Zhomart Tokayev in his message "Kazakhstan in a new reality: time for action". He noted that

the prosecutor's supervision is belated. Prosecutors get acquainted with the circumstances of the case only before being sent to court. Therefore, the President gave the order to modernize the criminal scope of the example of developed OECD countries, and also offered to implement a three-tier model, with a clear separation of powers. According to the head of state, the police should detect crimes, identify those involved, collect and consolidate evidence. The prosecutor is obliged to give an independent assessment of the collected evidence, to suppress violations of the rights of citizens, to prevent the involvement of conscientious citizens in the

criminal process, to support the prosecution in court. The court should consider complaints against the actions of the authorities and issue a final verdict on the case. Therefore, the President proposed legally impose on the prosecutor the obligation to agree on key procedural decisions affecting human rights and freedoms [1].

Meanwhile, in spite of the President's proposals that are substantiated as a whole, and require their implementation, it should be noted that imposing the responsibility on the prosecutor to agree on key procedural decisions, we consider half-hearted and not conducive to improving the situation. Especially in such an important aspect as countering extremist and terrorist threats. Since today mankind is faced with terrorism and extremism, which threaten the security of many countries and their citizens, entail significant socio-economic losses, have a strong psychological impact on large masses of the population, the emergence of real threats to the life of innocent people. Therefore, it depends on the correctness of making the procedural decision, how effectively the mechanisms of counteraction to this negative social phenomenon will be used.

Unfortunately, every year extremist and terrorist activity are becoming more organized and more and more people are being drawn into the ranks of such groups under the influence of destructive forces. The alarming fact remains that extremism finds supporters among the youth [2, p.42]. Often deeply religious people are involved in illegal activity, who sometimes do not even understand the true goals and objectives of non-traditional religious movements. Sometimes such citizens are used as stimulants to incite interethnic and inter-confessional conflicts.

Law enforcement agencies in carrying out activity aimed at combating extremism and terrorism, are not always adequately perceive the religious feelings of believers, sometimes provoking their different statements that could lead to a rather negative consequences. Sometimes in the pursuit of performance in the field of criminal justice involved citizens who are not related to extremist activity and deeply religious and revered religious canons. Therefore, an important circumstance of pre-trial proceedings is the establishment of the actual involvement of persons in extremist activity and ensuring the

right of citizens to freedom of religion, by procedural means and methods [3, p.45]. In this context, an important element of prosecutorial supervision becomes supervisory activity for the determination of the beginning of the pre-trial proceedings on the materials, indicates the presence of extremist offenses. The prosecutor must check himself the contents of all the materials proving the illegal extremist activities, to examine the adequacy of measures taken by law enforcement authorities against persons suspected of extremism. The importance of the coordinating role of the prosecutor in this area has already been drawn attention by individual Russian scientists [4].

Meanwhile, it should be recognized that the prosecutor's supervision in this area is carried out haphazardly and ineffectively. As a rule, the facts of violations in the sphere of ensuring the right of citizens to freedom of religion, committed by the bodies of pre-trial investigation, are revealed after a certain period of time. An immediate check for the validity and legality of the decision made can only occur on the basis of a complaint from a person whose rights and legitimate interests have been violated. Unfortunately, overseeing the legality of decision-making by agreeing with the prosecutor will not allow identifying those systemic errors making during pre-trial proceedings.

At the coordination of decisions the prosecutor failed to provide full protection and restoration of violated rights and legitimate interests of the faithful persons involved in criminal proceedings. This is due to the fact that the person (the representative of the investigating body) preparing the procedural document in which the decision is justified, agreed with the prosecutor, will give in it only those arguments that will convince of the correctness of the decision. The subject of the investigation will motivate the need to make the decision he needs, without indicating controversial or doubtful facts and circumstances available in the case materials, which can only be revealed upon thorough acquaintance. Unfortunately not every prosecutor in agreeing rulings will examine the submissions, find out how justified the decision, not whether the rights of participants in the process violated, including the right to freedom of religion, and to what extent submissions indicate the actual presence in the actions of a per-

son of extremist offenses. Basically, prosecutors are content with the arguments given in the procedural document drawn up by the subject of the investigation. The prosecutor requests materials, as a rule, only when doubts arise about the legality of the decision.

It should also be taken into account that prosecutors are currently practically not the subjects of investigation, and the right to take cases for their own proceedings and personally conduct an investigation (part 3 of article 49 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan) is implemented rarely. In addition, in this case, they use the powers of an investigator, and not a supervisory authority. Although the established Code of Criminal Procedure for the powers of the Prosecutor carried out by him during the pre-trial investigation, and provided to get to check on the bodies of criminal prosecution materials are pre-trial investigation (point 10 of article 185 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan), to participate in inspection of the scene of the incident, to appoint expert examinations, and also to carry out other actions (point 4 of article 185 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan), but prosecutors rarely implement them in practice.

Unfortunately, there are facts when prosecutors accepted cases for their proceedings only to resolve their mercantile interests, are not absolutely related to ensuring the rights and freedoms of the participants in the process. Also, this provision is an element of corruption risk, since the prosecutor may well be interested in conducting an investigation in favor of one of the parties and for this to take the case into his own proceedings. Cases involving offenses of an extremist and terrorist nature are no exception.

The situation is further aggravated by the fact that at present the investigation is not an obligatory function of the prosecutor, he can carry it out only at his own discretion, and this happens very rarely. In addition, this category of cases, mainly refers to the jurisdiction of the national security agencies, and they are in a privileged position a few and enjoy a special status. Meanwhile, in accordance with Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Prosecutor's Office", the prosecutor's office, on behalf of the state, exercises, within the limits

and forms established by law, the highest supervision over compliance with the rule of law on the territory of the Republic of Kazakhstan. Along with this, the prosecutor's office exercises supreme supervision over the legality of the activities of law enforcement and special state bodies. (p. 4 of art. 5 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the prosecutor's office") [5].

However, prosecutors, not having elementary investigative skills, do not know the techniques and methods of procedural activity, do not know how to obtain and hide evidentiary information, therefore they cannot reliably investigate the circumstances presented by special state bodies for the legality of the decision. And this leads to the fact that the materials are studied superficially, are not reveal systemic errors or omissions in the course of pre-trial proceedings, are not established a violation of the rights and legitimate interests of citizens, including the right to freedom of religion. The prosecutor's response, as a rule, occurs only after the appeal of persons whose rights have already been violated by the person conducting the pre-trial proceedings. As from the date of receipt of complaints about violations of the rights to the prosecutor and to take measures for their restoration may take considerable time, people are disillusioned with the justice, do not believe in the rule of law, which often leads to a negative evaluation of population activities of the entire law enforcement system. Of course, earlier, individual scientists substantiated and proposed ways to solve problems associated with the prosecutor's response to violations of the law committed during pre-trial proceedings. So some authors note about the emerging tendency to limit the supervisory influence of the prosecutor and in this regard, they proposed to endow the prosecutor with power-initiative powers [6, p.158] and expand them, up to the independent adoption of certain procedural decisions by the prosecutor [7, p.185; 8, p.95].

All these arguments indicate that prosecutors granting authority only by agreement of the decisions of the investigation bodies, the situation does not change and does not correspond to international practice, the current powers of the prosecutor with regard to the stage of pre-trial proceedings. In particular, in many states, both continental and Anglo-Saxon legal systems, the powers of the prosecutor are enshrined in direct

participation in the investigation and exclusive competence in making procedural decisions in a criminal case. Prosecutors fully control the entire course of the investigation and, proceeding from the principle of expediency, make decisions on the continuation or termination of the pre-trial investigation. Therefore, in order to bring the system of domestic legal proceedings to the standards proclaimed in the developed OECD countries, it is necessary radically change the approach to the issue of making procedural decisions and the powers of the prosecutor's office in pre-trial proceedings. The prosecutor should be endowed with exclusive competence to make procedural decisions, based on the principle of expediency, which should be introduced and enshrined in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. By the way, these questions have already been repeatedly raised on the pages of the legal press [9; 10; 11; 12].

However, not all scientists agree with this position. In particular, Ya.A.Klimova believes that giving prosecutors such a "powerful weapon" as discretionary powers is fraught with a surge in corruption-related crimes. However, she does not give any reasonable arguments [13, p.119].

In confirmation of the correctness of our position, we would like to refer to the opinion of certain Kazakh and Russian scientists. So M. Ch. Kogamov, supporting the idea of abolishing the initial stage of the criminal process, proposed to exclude the right to make decisions on refusal to initiate a criminal case from the powers of the investigating authorities [14, p.39].

A.D. Vinogradova believes that giving prosecutors the right to initiate criminal prosecution could have a positive impact on both the criminal situation in general, and on the level of concealment of crimes by taking into account, in particular [15, p.159].

This aspect is also supported by other scientists, as already indicated in the legal literature [16; 17; 18].

It should be emphasized once again that the prosecutor, when agreeing on decisions taken by the pre-trial body, often does not know the situation and does not have information about the circumstances that gave rise to the procedural decision, since he is not endowed with the right to direct the investigation, but on-

ly supervises the legality and reacts to the facts of violated rights of citizens. In addition, the procedure for checking the violations committed is not always effective and can be delayed. The instructions given by the prosecutor are often ineffective and are not able to fully ensure the restoration of the rights and legitimate interests of persons involved in the sphere of criminal proceedings. Thus, in our opinion, endowing the prosecutor with the function of control and exclusive competence in making procedural decisions in pre-trial proceedings, including on materials testifying to the extremist or terrorist activity of a person, will help to properly ensure the legality of criminal proceedings and minimize violations of rights and legal interests of persons involved in the sphere of criminal proceedings, including the right to freedom of religion.

List of references:

1. Kazakhstan in a new reality: time for action. Message from the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 / [Electronic resource] Access mode https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g.
2. Zh.A. Tengizova. Influence of the social environment on manifestations of extremism and terrorism among young people // Education and science in modern conditions. 2016. № 2-2 (7). PP. 42-44.
3. M.A. Alpeeva. Modern trends in criminal procedural support of measures to counter extremism and terrorism // Monitoring enforcement. 2016. № 4 (21). PP.42-46.
4. A.S. Trukhin, D.G. Kovylenko. Coordinating role of the prosecutor in countering illegal migration, extremism and offenses in the field of federal security // Legitimacy. 2014. №1 (951). PP. 25-27.
5. Law of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 81-VI "On the prosecutor's office" (with changes as of 07.07.2020) [Electronic resource] Access mode https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31690116.
6. S.N. Nazarov. Problem of universalizing the supervisory powers of prosecutors and

ways to solve it // Power. 2012. № 8. PP. 155-158.

7. E.R. Islamova. Activity of the prosecutor as a guarantee of ensuring the rule of law in the pre-trial stages of criminal proceedings // Actual problems of legal science and practice: the view of young scientists: Materials of the VII scientific-practical conference / edited by A.Yu. Vinokurov and K.A. Komogortseva. – M.: Academy of general prosecutor's office of the Russian Federation, 2015. - PP.180-185.

8. Y.A. Klimova. Need to expand the powers of the prosecutor // Siberian criminal procedural and criminalistic readings. 2016. № 1 (9). PP. 84-95.

9. N.N. Apostolova. Feasibility (discretion) in Russian criminal proceedings: dissertation of doctor of law. M., 2010.

10. B.Kh. Toleubekova, N.B. Kalkaeva, T.B. Khvedelidze, M.Zh. Khvedelidze. Expediency as a criminal law and criminal procedural principle in the legislation of the Republic of Kazakhstan: a model of a system of guarantees // Legal sciences, the rule of law and modern legislation: Collection of articles of the III International scientific and practical conference. 2018. PP. 63-67.

11. T.A. Khanov, A.T. Sadvakasova. Expediency as a principle of criminal proceedings // Actual problems of modernity. 2019. № 3 (25). PP. 13-18.

12. K.A. Savelyev, V.V. Ivanov. Principle of expediency in the Russian criminal process: "for" and "against" // Laws of Russia: experience, analysis, and practice. 2019. № 3. PP. 54-58.

13. Ya.A. Klimova. Powers of the prosecutor in deciding the issue of refusal to initiate

criminal prosecution: foreign experience // The judicial system and civil society in Russia. To the 150th Anniversary of the Judicial Reform: Materials of the international scientific and practical conference. 2015. PP.118-119.

14. M.Ch. Kogamov. Three topical issues of the criminal process: the problem of initiation, additional investigation, termination of a criminal case for non-rehabilitating reasons // Ensuring the constitutional rights of citizens in the pre-trial stages of the criminal process: Materials of the international, scientific and practical conference in Astana, August 26-27, 2005. – Almaty: PH "Edelweiss", 2006. PP.38-42.

15. A.D. Vinogradova. Shelter of crimes from accounting and registration: the practice of prosecutorial response // Actual problems of legal science and practice: the view of young scientists: Materials of the VII scientific-practical conference / edited by A.Yu. Vinokurov and K.A. Komogortseva. – M.: Academy of general prosecutor's office of the Russian Federation. 2015. PP. 156-160.

16. S.V. Androsov. On the issue of the relationship between the competence and functions of the prosecutor in pre-trial proceedings // Almanac of a young researcher. 2016. № 1. PP. 102-105.

17. N.V. Veretennikov. Revealing by the prosecutor of typical violations of the law at the initial stage of criminal proceedings // North Caucasian legal bulletin. 2008. № 1. PP. 83-86.

18. A.T. Sadvakasova, T.A. Khanov. Prosecutor's competence to consider and make a decision based on the results of checking reports of an offense // Actual problems of modernity. 2019. №3(25). PP. 37-42.

Tatyana VOLCHETSKAYA, *Honored Worker of Higher School of the Russian Federation, Head of the Department of Criminal Procedure, Criminalistics and Legal Informatics of the Baltic Federal University named after I. Kant, Russian Federation, Kaliningrad,*

E-mail: larty777@gmail.com

Talgat KHANOV, *Director of the Scientific Research Institute of Economic and Legal Research of the Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Doctor of Law, Professor, Republic of Kazakhstan, Karaganda. E-mail: thanov@mail.ru*

ISSUES OF COUNTERING THE SPREAD OF EXTREMISM AND TERRORISM ON INTERNET RESOURCES

The article analyzes the activities of law enforcement agencies aimed at countering the spread of extremism and terrorism on the Internet. Some issues of combating illegal content used in social networks in order to involve citizens in terrorist or extremist activities are considered. The possible consequences and issues of the advisability of blocking materials related to extremism and terrorism, as well as its spread, are analyzed. The authors note about the involvement of young people in illegal activities, and suggest ways to neutralize it. It is proposed to create tandems of an experienced spiritual mentor - an imam and a young believer who possesses new technologies in order to counter the spread of extremism and terrorism on the Internet. According to the authors, this approach will help increase the level of religious knowledge among young people and increase the effectiveness of the fight against extremism and terrorism.

The article was prepared within the framework of the contract for grant funding by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (IRN project AP08856905).

Key words: terrorist activity, religious extremism, offense, counteraction, computer networks, information support.

Татьяна ВОЛЧЕЦКАЯ, *Ресей Федерациясы Жоғары мектебінің еңбек сіңірген қызметкері, Балтық федералдық университетінің қылмыстық іс жүргізу, криминалистика және*

құқықтық информатика кафедрасының меңгерушісі Кант,

Ресей Федерациясы, Калининград, E-mail: larty777@gmail.com

Талғат ХАНОВ, *Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің экономикалық-құқықтық зерттеулер ғылыми-зерттеу институтының директоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.*

E-mail: thanov@mail.ru

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДА ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ ТАРАЛУЫНА ҚАРСЫ ТҰРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада интернеттегі экстремизм мен терроризмнің таралуына қарсы бағытталған ішкі істер органдарының қызметі талданады. Азаматтарды террористік немесе экстремистік қызметке тарту мақсатында әлеуметтік желілерде қолданылатын заңсыз мазмұнмен күресудің кейбір мәселелері қарастырылды. Мүмкін болатын салдарлар мен экстремизм мен терроризмге қатысты материалдарды бұғаттауға, сондай-ақ оны таратуға қатысты мәселелер талданды. Авторлар жастардың заңсыз әрекеттерге араласуы туралы атап өтіп, оны бейтараптандырудың жолдарын ұсынады. Интернеттегі экстремизм мен терроризмнің таралуына қарсы тұру үшін тәжірибелі рухани тәлімгер - имам мен жаңа технологияларды меңгерген жас діндар тандемдерін құру ұсынылады. Авторлардың айтуынша, бұл тәсіл жастар арасындағы діни білім деңгейін көтеруге және экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру келісімшарты (IRN жобасы AP08856905) аясында дайындалған.

Түйінді сөздер: террористік қызмет, діни экстремизм, құқық бұзушылық, қарсы әрекет, компьютерлік желілер, ақпараттық қолдау.

Татьяна ВОЛЧЕЦКАЯ, *Заслуженный работник высшей школы РФ, заведующая кафедрой уголовного процесса, криминалистики и правовой информатики Балтийского федерального университета им. И. Канта, Российская Федерация, г. Калининград,*
E-mail: larty777@gmail.com

Талгат ХАНОВ, *Директор научно-исследовательского института экономических и правовых исследований Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, доктор юридических наук, профессор, Республика Казахстан, г. Караганда.*
E-mail: thanov@mail.ru

ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЮ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА В ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ

В статье анализируется деятельность правоохранительных органов, направленная на противодействие распространению экстремизма и терроризма в Интернет-ресурсах. Рассмотрены отдельные вопросы, связанные с незаконным контентом, используемым в социальных сетях в целях вовлечения граждан в террористическую либо экстремистскую деятельность. Анализируются возможные последствия и вопросы целесообразности блокировки материалов, связанных с экстремизмом и терроризмом, а также его распространением. Авторами отмечается о вовлечении молодежи в противоправную деятельность, и предлагаются пути её нейтрализации. Предлагается создавать тандемы из опытного духовного наставника – имама и молодого верующего, владеющего новыми технологиями, в целях противодействия распространению экстремизма и терроризма в сетях интернета. По мнению авторов, данный подход будет способствовать повышению уровня религиозных знаний у молодежи и повышению эффективности борьбы с экстремизмом и терроризмом.

Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (ИРН проекта AP08856905).

Ключевые слова: террористическая деятельность, религиозный экстремизм, правонарушение, противодействие, компьютерные сети, информационное обеспечение.

In recent years, various terrorist organizations have made extensive use of Internet resources to coordinate the actions of their adherents, actively posting manuals of terrorist and extremist orientation, and various other materials on the Internet» [1].

According to many experts, using the Internet, extremist and terrorist organizations solve one of their main tasks: to bring their ideology to the consumer without any censorship bills. Currently, there is a rapid growth in the number of Islamist sites [2]. Thus, according to the research conducted in 2007 by Professor Gabriel Weimann from the University of Haifa (Israel), there were about 7 thousand extremist sites on the Internet [3]. Currently, their number

has exceeded 50 thousand and the measures taken to block them do not have a positive effect.

Moreover, representatives of fundamentalist thought are not limited to distributing only banned literature via the Internet, they organize conferences and various forums where communication and training of their followers takes place. For example, terrorists from the Hamas group have created several websites aimed at children. In particular, supporters of the Hezbollah organization and ordinary Internet users can play a video game on the site, the plot of which is the war with the Israelis in Lebanon [4].

In addition, for many terrorist groups, the Internet has now become a means of training new activists and perpetrators of terrorist at-

tacks. To do this, the resources contain detailed instructions for carrying out bombings, kidnapping, or using cell phones.

In recent years, the so - called "electronic jihad" has been gaining momentum. Its essence is reduced to attacks on vital infrastructure elements, through computer networks. An advanced cyber-terrorist, using modern information technologies or special software, can penetrate into the relevant computer systems and disrupt the work of various organizations, centers, etc. Along with this, cyber attacks can be aimed at hacking computer defense systems or power supply systems, cause failures in the air transport control system, the credit card network, the emergency medical care management system.

In this regard, countering the spread of extremism and terrorism in Internet resources has become an urgent task.

Kazakhstan has a number of requirements to combat the spread of illegal content. According to the current legislation, any Internet resource has the status of a mass media and, accordingly, it is prohibited to distribute information that promotes the ideas of terrorism and extremism, pornography, and child suicide. However, in full, this legal norm works only on the Kazakhstan segment of the Internet, which is an insignificant part of the world wide Web. It is almost impossible and impractical to isolate the Kazakh segment from the rest of the Internet, as this would dramatically reduce the importance of the Internet and contradict the right of citizens to receive information. At the same time, it should be noted that mobile Internet is widely used in Kazakhstan. At the same time, if in 2013 it accounted for only 15% of the total Internet traffic, according to the information voiced by the Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of Kazakhstan AskarZhmagaliyev, the number of mobile Internet users in 2020 was more than 84.2% of the total population of 18 million people [5].

In Kazakhstan, some work is being done to combat illegal Internet resources. However, it is carried out in a standard way: first, monitoring is carried out, when identifying content, a religious expert examination is appointed, the results of the religious expert examination are considered by the prosecutor's office and sent to the court, which makes the final decision. At the

same time, the final decision is delayed for a period of 2 to 6 months.

It should be noted that law enforcement agencies carefully monitor social networks in order to identify possible participation of Kazakhstani citizens in extremist and terrorist activities. At the same time, all kinds of social networks are particularly difficult in the fight against illegal Internet resources: Odnoklassniki, VKontakte, Twitter, Face book, YouTube, etc. Some members of these social networks intentionally publish provocative and extremist materials and articles on them. Despite the fact that blocking any particular social network is possible in principle, but it would mean a violation of the principle of freedom of access to information. Blocking of specific pages is possible only in agreement with the owners of the social network.

The Republic attaches great importance to strengthening international cooperation in the fight against religious extremism and terrorism. Kazakhstan has signed and ratified thirteen international universal conventions on combating terrorism. The Republic strictly complies with the requirements of the UN Security Council Resolution on Combating Terrorism and annually submits a National report on the work done to the UN Counter-Terrorism Committee. In accordance with the decisions of the UN Security Council, the country has established a system to combat money laundering and the financing of terrorist activities.

The republic's membership in the Shanghai Cooperation Organization (SCO), founded on June 15, 2001 by the leaders of China, Russia, Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, is important in strengthening international cooperation in anti-terrorist activities. In September 2014, in Dushanbe, the SCO member states also reviewed their cooperation in the fight against extremism and terrorism in Internet resources.

The "Dushanbe Declaration of the Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization" states: "5. The SCO member States will step up their joint efforts to create a peaceful, secure, fair and open information space based on the principles of respect for state sovereignty and non-interference in the internal affairs of other countries. They will cooperate in preventing the use of information and communication

technologies to undermine the political, economic and public security and stability of the member States, as well as the universal moral foundations of social life, and to prevent the propaganda of ideas of terrorism, extremism, separatism, radicalism, fascism and chauvinism using the Internet.

The Member States stand for equal rights for all countries to manage the Internet and the sovereign right of States to manage it in their national segment, including ensuring security.

The Member States support the development of universal rules, principles and norms of responsible behavior of States in the information space and consider the "Rules of Conduct in the Field of International Information Security", distributed on behalf of the Member States as an official UN document, to be an important step in this direction" [6]. The implementation of this declaration will make it possible to unite the efforts of the SCO member states in the fight against extremism and terrorism on the Internet.

As part of these agreements, a website was created in Kazakhstan in 2013 - counter-terror.kz (anti-terror). The site contains operational information, analytics and monitoring of the situation with terrorism and extremism in Kazakhstan and the world. The site is designed to warn, first of all, young people from participating in extremist and terrorist groups. Unfortunately, this site does not inform about who was its organizer, and it does not have feedback from visitors.

The Agency for Religious Affairs (currently the Committee for Religious Affairs of the Ministry of Culture and Sports), together with the Spiritual Unity Foundation, has developed an information and educational Internet portal "www.E-Islam.kz". The portal was launched in November 2013, its activities are aimed at promoting the spiritual values of traditional Islam, the principle of secularism of the Kazakh state, as well as the prevention of religious extremism and terrorism. In a short time, this site has become popular on the Kazakh Internet.

The activities of the Association of Centers for Assistance to Victims of Destructive Currents, founded in April 2009, are also of great importance. The main focus of the Association is the prevention of religious extremism,

the consultation of citizens on religious issues, the provision of psychological and legal assistance. At the moment, psychologists, theologians, lawyers and religious scholars all over Kazakhstan are engaged in the implementation of the Association's goals. The association has 19 representative offices in all regions, and the representative offices have their own websites that widely cover their activities and the religious situation in the regions. At the same time, the disadvantage of the sites is that they label the registered religious associations of the republic as "sect", which is perceived by the believers of these associations as an insult.

Since March 14, 2014, the Association has been implementing the state project "Information and Advisory Center "Hotline-114". The project aims to provide advice to the population through the telephone number 114 on all issues related to the field of religion. Within the framework of this project, the Association carries out rehabilitation work with people who have fallen under the influence of destructive religious movements, and provides psychological and legal assistance to their relatives. In our opinion, the activities of the Association of Centers for Assistance to Victims of Destructive Trends minimize the consequences of the results of the negative influence of extremist religious movements.

The Spiritual Administration of Muslims of Kazakhstan has its own website - www.muftiyat.kz, as well as all regional and major mosques. On these sites, as well as on social networks, trained imams open their accounts as a means of communication and for preaching. The chief imam of the Astana mosque "Hazret Sultan" KairatZholdybayuly - in the social network Facebook has about 5,000 friends.

Many religious associations of the republic have their own websites. Most of them contribute to the fight against extremism and terrorism on the Internet. There are more than 3,000 Muslim associations in the Republic of Kazakhstan. If each of them had their own account in the social networks of the Internet, it would be a powerful force in the fight against extremism and terrorism. There is an obstacle – many imams do not own Internet technologies. However, this obstacle can be easily circumvented. All the mosques have a lot of young people who

own them. In this regard, the authors believe that it is necessary to create a tandem of an experienced spiritual mentor-an imam and a young believer who owns new technologies, and in this pair boldly go online. At the same time, the level of religious knowledge among young people will increase, and its goal – to serve Islam-will be realized.

These are, in our opinion, the main mechanisms for countering the spread of extremism and terrorism in Internet resources. Our research has shown that a lot of work is being done in this direction by the state, NGOs and religious associations, but it needs further improvement.

List of references:

1. Use of the Internet for terrorist purposes /Internet resource/ Access mode: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes/Use_of_the_internet_for_terrorist_purposes_Russian.pdf
2. Use of the Internet for terrorist purposes /Internet resource/ Access mode: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes/Use_of_the_internet_for_terrorist_purposes_Russian.pdf
3. Nechaeva E. International cooperation in the fight against the ideology of terrorism in the Internet // Materials of the international scientific and practical conference "Terrorism and the Internet" (Astana, November 25, 2014). Astana, 2014.
4. Kuprienko E.E. Internet as a tool of terrorist and extremist organizations /Internet resource/ Access mode: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/03-10-05.htm>
5. In Kazakhstan, Internet users were counted /Internet resource/Access mode: <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2020-04/v-kazahstane-poschitali-polzovateley-interneta>
6. Dushanbe Declaration of the Heads of the SCO Member States /Internet resource/ Access mode: <http://www.sectSCO.org/RU123/shov.asp?id=895>

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

"Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы тоқсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта ба-
сылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар **+7 (7212) 44-16-24 (6500)** телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының "ҚЭУ Жаршысы" бөлімінде, "ҚЭУ Жаршысы" журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 3 000 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;

- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);

- бір жол аралық интервал;

- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы - 2 см қалдырылады;

- азат жолдан шегініс - 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1.Проблемалардың қойылысы.

2.Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.

3.Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.

4.Зерттеу мақсаты.

5.Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);

- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактически данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: **+7 (7212) 44-16-24 (6500)**.

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе "Вестник КЭУ" электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале "Вестник КЭУ". Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 3 000 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;

- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);

- одинарный межстрочный интервал;

- поля: верхнее, нижнее, правое, левое - по 2 см;

- абзацный отступ - 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.

2. Анализ последних исследований и публикаций.

3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

4. Цель исследования.

5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal "Karaganda Economic University Bulletin" publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogy, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal "Bulletin of Karaganda Economic University " is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in "Karaganda economic university Bulletin" at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 3,000 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the "Bulletin of KEU" automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor - Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left - 2 cm;
- Indention - 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;
- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;
- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;
- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;
- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e-mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.
- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda

Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	28.09.2020	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес.б.т.	17,0	Объем, п.л.
Таралымы	300	Тираж
Тапсырыс	№ 665	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

Редакцияның мекен-жайы - Адрес редакции
100009, г. Караганды, ул. Академическая 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского экономического университета

